

СБ. (АЛТ.)
У-862.

ТАН ЧОЛМОН

1983

1983

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТ
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Копия пред. выдан

Суд. тира. № 7 10234 - 10.000.000.

- 398305 -

ТАН ЧОЛМОН

Литературно-кееркемел жуунты

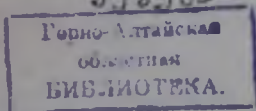
344305

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАП ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БОЛУГИ 1983

С6 (Алт)
А—110

4-862

398305

А110 Утренняя звезда: Литературно-художественный сборник. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983. — 120 с.

Бу жуунтыда коп тоолу авторлор туружуп јат. Ол тоодо јарлу алтай бичичи Б. Укачинин куучиндары, «Јиниттердин ундери» деген болукте баштапкы ла катап Тамара Садалованы ла Августа Кыкышеваны ултерлери, совет литературанын классиги Михаил Шолоховтын куучыны ла француз бичичи А. де С.-Экзюперинин повезинин узуги ле оной до оскб материалдар салынган.

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СБОРНИК

На алтайском языке

Рецензенты В. О. Адаров и В. Т. Самыков.
Редактор Б. Ч. Телесов. Художник Э. В. Янсон. Художественный редактор В. И. Ортоңулова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор С. С. Торбоков.

Сдано в набор 22. 02. 83. Подписано в печать 20. 05. 83. АН 11607. Формат 70х84 1/16. Бумага типографская № 2. Гарнитура литературная. Высокая печать. Усл. п. л. 8,17. Уч.-изд. л. 7,54. Тираж 1000 экз. Заказ 959. Цена 50 коп

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36 Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

А 70500 — 008
М 138 (03) — 83 73 — 83

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983

ЈУУНТЫЛАР КЕРЕГИНДЕ СӨС

Көрөр-угарга јеткелегисте база бир јыл өдө берди. Је өткөн 1982 јылдын бойынын аңылузы, бойынын јаражы, једими бар. Өткөн јылда бистин ороон СССР-дин мактулу алтан јылдыгын темдектеди. Бу көдүрингилү јаан айалгада арып-чылабайтан алтын колду албаты-јон-нын эткен ижин, керектерин бистин төрөл партиябыс сүрекей бийик баалап темдектеген. Ол тоодо кеендик искусствонун ишчилери керегинде база көп јылу сөстөр айдылган. Бис, алтай бичиичилер, партиянын мындый килемјизине каруу эдип, арга-чагыбыс јеткенче албаты-јоныстын јадын-јүрүмин чын-чике көргүзерге күүренип иштеп жадыс.

Партия ла башкару биске, литераторлорго ло искусствонун ончо ишчилерине, жаантайын жаан ајарузын салат. Онызын өткөн јылда партиянын Төс Комитединин «Литературно-художественный журналдардын коммунистический строительствонун практиказыла колбулары керегинде» Јөби керелейт. Бу жаан учурлу Јөптө литература јүрүмге јуук болоры, ондогы геройлорды бүгүнги ишчилердин ортозынан бедреери керегинде айдылган. Анайда ок журналдарда јарлалып турган кезик материалдар түп шүүлтези терен эмези, художественный кеми жабыс, эмдиги өйдөги керектерди калай, булгаштыра көргүскени, оок-теек сурактарга тайанып, совет ишмекчи кижинин јадын-јүрүмин жаан једикпестү чүмдегенин ајаруга алып, бистин јүрүмди чын-чике көргүзерине партия кычырат. Јерди, ар-бүткенди, јурт јердеги ишти сүүрине јашөскүримди үредип, тазыктылары јанынан литература көпти эдер аргалузы партиянын Төс Комитединин Јөбинде айдылды. Оныла коштой художественный публицистиканы мынан ары там тыгыдарында јиит литераторлорго аңылу ајару эдип, творческий командировкалар берип, редакциялардын јакылталары аайынча жаан учурлу материалдар белетеерине тазыктырар керек, оныла коштой ол иш олорго школ, үредү болор деп айдылган.

Айдарда, партиянын биске, литературанын ишчилерине, эткен не-келтезин бис кыйалтазы јогынан јүрүмде бүдүрер учурлу. Былтыргы јылда төрт башка адалып чыккан «Үч Сүмер», «Аргымак», «Торко јай» ла «Алтын-күс» деген кееркемел јуунтылар керегинде тоолу сөс айдарга турум. «Айдарга турум» деген сөслө мен јуунтыларды мензинип турга-

ным жок, а жуунтылардын редакторы кижиге анайда айдарга келишкенин ондогор.

Күндүлү кычыраачылар, быылгы жылда база андый ок башка-башка аттарлу төрт жуунтынын материалдары ла оны канайда жарандырып, кееркедетени керегинде слерле сөс алыжып, куучындажып, жөн-шүүл-тегер угар күүним бар. Ненин учун дегежин, слердин көрүм-шүүлтегер, айладу санаагар жогынан бу керек күчке келижерге туру.

Айдарда, баштапкы сөс былыргы жылда чыккан төрт кееркемел жуунтылар керегинде. Былыргы жылда бу жуунтылардын материалдары белетелип, оморды ылгап-телгеп турар ойдө бир кезик бичиичи нөкөр-лөрдин сөзи, шүүлтези мындый болгон эди: «Бис мыны бир жылда төрт катап чыгарып болбойтон эмтирис. Ненин учун дезе, бого туружар, бо-го жөмөжөр улус табылбас...»

Ле кандый да болзо, айткан сөс сөс лө болуп артты, а эткен керек, амадаган амаду көскө көрүнип, колго тудулуп келди. Же кандый ла иште, кандый ла керекте баштапкы алтам эдетени сүрекей күч, же оныла коштой сүрекей жилбүлү ле каруулу керек. Бу төрт жуунтынын материалдары бир кеминде тапту быжу, тематиказы сүрекей солун, башка-башка деп мактап айдар арга жок. Мында жакшызы да арбын, кирелү де дейтени ас эмес.

«Уч Сүмер» деген жуунтыны ачып көрөли. Бу жуунты албаты депутаттарынын Горно-Алтайский областной Советинин исполнительный комитетинин председатели нөкөр Карамеевтин алтай албаты бойынын күүниле Россияга киргенинин 225 жылдыгына учурлаган «Ургүлжиге кожо» деп статьязыла ачылып јат. Бу ок статьяны жөмөгөн чилеп, бичиичи Иван Шодоевтин «Сөөктү тайга» деп исторический чын болгон керекти керелеп бичигени салынды. Ондо кыдат шокчылдар алтай албатыны кырып, кыстап, базынып, ак малын айдап, алкы бойлорын кыйнаганы керегинде айдылган.

Бис кажы ла жуунтыда төс шүүлтени кандый бир исторический керекке учурлап та турган болзобыс, же бүгүнгү күн, бүгүнгү кижги керегинде кыйалтазы жогынан айдар учурлу. Айдарда, кажы ла жуунтыда публицистический статьялар, бешжылдыктын озочылдары керегинде очерктер, кееркемел-журамалдар салып жадыс. Бу жуунтыда очерктердин бөлүгинде Улужай Садыковтын Шебалин аймакта Шыргайты журт керегинде «Совхоз журттын историязынан» деген ле Г. Калкинин «Тойдоонын салымы» деген очерктери салынды. Оныла коштой «Бистин архивтен» деген бөлүкте алтай албатынын атту-чуулу журукчызы Чорос Гуркинин ар-бүткен ле кеендик искусство керегинде шүүлтелери сүрекей жилбүлү ле солун деп билдирет. Јарлу ла јайалтазы јаан журукчы ол жылдарда, темдек эдип јартап айтса, 15 майда, 1924 жылда ВЦИК-ке бичиген пись-мозында мынайда јартайт: «...Бойымнын албатымнын јүрүмин шиндеп, оны журуктарымда чындык көргүзер деп, јаш тужымнан ала амадагам.

Эмди Тана-Тува деп јерде Россиянын наукалар Академиязынын јакыл-тазы аайынча бу албатынын художественно-этнографический материалдарын јууп јадым.

Искусствоны кижиликтин караңуу ла кулданыш жаңыла тартыжатар культурный эп-арга деп бодоп турум.

Јаңыс ла искусство, наука, акту иш ажыра СССР-дин кажы ла национальносты бойынын праволорын корып алар, культура јанынан сондоштон айрылып, амыр энчүге, албаты бой-бойыла түңгей ле карындаштык болорына јединер...

Эмезе, Россиянын наукалар Академиязына ийген уткуулында ол Алтай керегинде мынайда айткан: «Мен Алтайдын уулы, чаккыр тууларда јаткан јурукчы Чорос Гуркин, акту күүнимнен Россиянын наукалар Академиязын 200 жылдык јаан байрамыла изүү уткып турум. Бойымнын ижим бу јаан учреждениеге — наукалар Академияга алтай албатынын ла онын јурукчызынын сыйы болзын...»

Айдарда, бу өрөги айдылган сөстөр алтай албатынын орус албатыла јуук колбулузын недег де артык керелейт.

Анайда ок кажы ла јуунтыда ады-јолы јарлу да, јиит те бичинчилердин жагы чүмдеген үлгерлерин, куучындарын, повестьтеринин үзүктөрүн салып јадыс. Бу ла баштапкы јуунтыда, темдек эдип, Байрам Суркашевтин «Килин кара көстөрдин илбизи» деген бир үүр жаңы чүмдеген үлгерлерин кычырганда, кажы ла кижини, байла, јараш ла эрке күүн-санаага апарар.

Кижинин јүрегин сүүш толтырза,
Јүрүм кандый јилбүлү, ару.
Сүүгөн кижинин јанына отырзан.
Кебери, үни кару, кару.
Эреҕис санаалар ундылып калар.
Эрке карузыш олјолоп алар.
Атка минзе кожондоп јелдирер.
Јаланда ого чечектер эҕилер.

Экинчи јуунты «Аргымак» деп адалып чыкты. Бу јуунты КПСС-тин обкомынын баштапкы качызы нөкөр Знаменскийдин «Горно-Алтайский областька 60 јыл» деген статьязыла ачылды. Мында бастыра ишкүчиле јаткандар областьтын 60 жылдык јаан байрамын иште ле политический бийик көдүринде темдектеп тургандары керегинде айдылган. А исторический наукалардын кандидады нөкөр Пахавевтин «Революцияга келген јол» деп статьязы Чаргы-Оозында јуртаган алтай революционер Сергей Степанович Борисов керегинде бичилген: «Јирмезинчи јылдарда Сергей Степанович советский дипломатиянын јарлу ишчилериле — Чичеринле, Литвиновло, Караханла кожо иштеген. Советский

государствонун алдына жаан керектер эткени учун башкарунун ол ой-дөңи эн бийик кайралыла — Кызыл Мааны орденле кайралдаткан. Онын кийинде өйлөрдө ол Совет государствонун ат-нерелү ишчилеринин бирүзи, СССР-дин коруланарынын Албаты комиссары Климентий Ефремович Ворошиловко башкартып иштеген...

Биске мындый ырысту ла жаркынду өйди экелерине алтай албатынын ортозынан шак бу Борисовтый кижиге болгон деп сананып та, өскө дө улуска айдып жүрерге кандый эптү ле кару.

Бис, литераторлор до, тегин де кычыраачы болзын, жаңыс ла бойыс керегинде сананбас учурлу. Бис өскө укту албатылардын бийик ле байлык культуразыла база таныжарга амадайдыс. Ол амаду өскө тилдерден көчүргөн произведениелер ажыра бүдөр аргалу. Онын учун бистинг бу чыгарып турган жуунтыларыс жүрүмнунг текши жаанын көргүссин деп, бис көп укту албатылардын кееркемел бичимелдериненг көчүредис. Темдектеп алза, Лопе де Веганын «Сүмөлү кыстын сүүжиге» деген комедиязы испан тилден, Такубокунун үлгерлери япон тилден, Экзюперининг чүмдемели француз тилден көчүрилген. А бистинг ороон ичиндеги албатылардын тилиненг көчүрип турганын жартабаза да, байла, слерге јарт болор.

Бистинг көп тоолу кычыраачыларыс — балдар. Бу жуунтыларда балдардын толыгы-бөлүгиге дейтен јерде ологго учурлалган үлгерлер, куучындар, табышактар, чөрчөктөр лө өскө дө јилбүлү јурамалдар јокко јуук. Бу не мындый дегежин, ологго бичип турган авторлор сүрекей ас. Онын учун бистинг бичиичилер школдордо, үредүчилер јуулган јуундарда бойлорынын творчествозы керегинде айдып тура, бу бистинг јуунтыбыска јарагадый материалдарды база ийип турзын деп сураар керек. Уренчиктер кандый бир темага сочинение бичигилезе, ологдын ортозында чала эмеш эптүзи бар ине, шак андыйларын јууп, бери не аткарбас. Айдарда, бис үредүчилерден, уренчиктерден андый солундарды чөкөлтө јогынан сапып јадыс.

Кандый ла иш эткежин эмезе керек бүдүргежин, тууразынан көс, ајару эриги јоктон керек. Жаңыс кижиге јастырдан ајабас. Эп-аргала, эптү-јөптү эткен неме лапту, бжжу болуп јат. Айдарда, бистинг литературага критика деп неме, бу ла тынып турган кейистий, јаантайын керектү. Критиканын калай, суй ижи-тожы керегинде партиянын Төс Комитетининг јөбинде сүрекей чын шүүлте айдылганына бис, алтай литераторлор, ого жаан ајару эдип јадыс.

Чындап та, бистинг алтай литературада критика деп неме јокко јуук. «Бис критиктер» деп аданып турган бир кезик нөкөрлөрдиг бичимелин көргөжин, оны творческий иш деп айдарга јарабас. Олог нени айдарга турганын сен ажындыра сезип отыарын. Бирүзин: јакшы, јакшы деер, экинчизин јаман, јаман деер. А нези јакшызын эмезе нези коомойын критик чокомдап, кижиге бүде берер эттире бир де јартамал этпей, куру-

кей сөслө лө көзін жумган аяс айдып салган. Литератураның барып жаткан жолының алды-кийнин, келер өйдөги өйлөрлө колбуларын, тургуза өйдөги некелтелерин критика чокумдап, једикпес-тутагын көстин көскө айдар керек. Айдарда, бистин литературада бу једикпес јуук өйлөрдин туркунына бойының чындык јолын таап, чүмдемелдерди теренг шинжүлөп, авторлордың ады-јолына, јамылу-ижине ајарузын салбай, бойының ак-чек сөзін айдар деп иженер керек.

Бис эмди бу јанырган 1983 јылда чыгарарга турган база андый ок башка-башка аттарлу төрт јуунты белетеп јадыс. Ол јуунтылардың кәжы ла бичигинде бичиичилердин јол-јорыктары, олордың кепке базып чыгарып турган чүмдемелдери керегинде ајдарын база ундыбай јадыс. Өйлөр өдөр, ајса болзо, качан бирде, кандый бир ученийга ба, литератураңың шинжүчизине бе шак мындыј материалдар кыйалта јогынан керек деп бодойдыс.

Күндүлү нөкөрлөр, слердин сагыжаарла болзо, бис бу јуунтыга база кандый материалдар кошсобыс јакшы болгодый, канайтса јарангадый? Слер ол керегинде бойыгардың шүүлтегерди бичигер. Бис область ичинде бир канча нөкөрлөргө бойыгардың ижи-тожыгар ла текши јадын-јүрүм керегинде санаа-күүнигерди бичигер деп, андый уулу самараларды аткарган эдис.

Темдектезе, Улаган аймакта «Советский Алтай» совхозтын директоры Арсентий Васильевич Санаага, Кан-Оозы аймакта 21 партсъездтин адыла адалган колхозтын озочыл койчызы, Социалистический Иштин Геройы Тоедов Јелмек Тоедовичке, Кош-Агаш аймакта «Кызыл Мааны» колхозтын озочылы Исаак Демитович Саблаковко, Шашыкманнның сегисјылдык үредүлү школының үредүчизи Юлия Максимовна Ойноткиновага ла онон до өскөлөрине.

Партияның эткен јөбин јүрүмде бүдүрерге бис бастырабыс бир кижидий бир күрееде, бир амадуда болор учурлу.

**Күүгей Төлөсов,
Јуунтылардың редакторы**

ЛИТЕРАТУРА НАҢЫЛЫҒЫ — АЛБАТЫЛАР НАҢЫЛЫҒЫ

Монголияның ла Туулу Алтайдың бичиичилеринин творческий туштажузы јер-телекейдин бастыра прогрессивный кижилиги Улу Октябрьдин 65-чи јылдыгын, ССР Союзының тӱзӱлгӱнинин 60 јылдыгын темдектеп турган ӱйдӱ ӱткӱнинин учуры анчада ла јаан. Монгол литератураны тӱзӱӱчилердин бирӱзи Дашдооржийн Нацагдорж Улу Октябрьдин јенӱзиле оморкоп, мынайда бичиген: «Лениннин ойгор кӱӱн-санаа-зыла, ишкӱчиле јаткандардын ийдезиле јенгип чыккан Октябрь! Сен јерен Азияның ӱстине качан да кӱрбӱгӱн тандак чагылтты!»

Бичиичилердин творческий тӱс амадузы — найрамдал — наҗылык. Монгол бичиичилердин делегациязының тоозында поэт ле прозаик Б. Бааст, поэт Н. Очирбат, Баян-Ульгий аймактагы бичиичилердин организациязының каруулу качызы поэт Ж. Какей. Делегацияны Монголияның бичиичилеринин Биригӱзинин правлениезинин члени, МНР-дин литературазының сыйының лауреады Д. Нямаа башкарган.

Бис эмди ол туштажуда турушкан поэттердин бир канча ӱлгерлериле слерди, кӱндӱлӱ кычыраачылар, таныштыраарга турус.

Долгорын Нямаа

БИСТИН ЈЕРИС УЛУ

Бистин јерис улу...
Бӱткӱлинче, бир уула,
Кӱн јарыдып чек болбос!
Бистин јерис улу...
Бийик ле јаан учурлу —
Салымысла колбулу.
Бистин јерис улу...
Кайда да эмес, бу јерде
Ленин туулган — ол улу!

Намжимын Очирбат

КОЖОННЫН КЕЕНИ

Качан оромдо балдар ойногондо,
Чыга јӱгӱреле, ойноп ийгедийм.
Ол не дегежин, мен кабайдан ала
Ак јаландарла јайым ӱскӱм.

Лайгы аркада күүктердин ўни
Ўрегиме менин изў сыс томылтан.
Ол не дегежин, јаш баладан ала
Ар-бўткеннинг кўўзи кўксимде јўрген.

Кўктў тизилип, куштар јанганда,
Јарык карыкчал ўзўгимде туулган.
Ол не дегежин, ада-энемнинг
Эрјине тыны кўксимде арткан.

Балдардын ойыны, куштардын кожонгы,
Телекеј оркестрининг ончо јўзўн ўни,
Амыр-энчў јўрўмнинг кейи,
Ончо бу јўрўм — кожонгнын квени.

Какеј Жанжунуулы

ТУУЛУ АЛТАЙГА УТКУУЛ

Кўксинге де чек-чийў јок бўлинерге.
Јўрўминге де эш-кара јок бўлинерге.
Аш-тузынгла уткый алдын, Туулу Алтай,
Кучагымды толтырып бир уунда!
Јўректеги сананыш кен, артык эн.
Ўлгерлерин јайылып ўскўн эртсден.
Кўўркўдип, кўдўрип, уткый алды алдымнан
Агаларым: Аржан, Борис, Эркўмен.
Коштойымда карындаштар, бууры јангыс ўўрелер.
Најылык кўўндў јангарлашкан јыргажып,
Уткый алды јалтыраган јўректер.
Удура басты Бронтой деген курдажым.
Эзеткен эдим Швейцардын кен-јаражын,
Эзеткен эдим кўк јал талај Кадынды.
Је Кадыннан да кўч тебўлў јыргалын
Јиидиркўдип турбайсын мени, бир акынды,
Акту кўгўстин кўўнин кўрўп, тушташка
Болдым, достор, табышкамдый салымыма.
Селенгам агып киргендий Байкалга,
Мен та агып кирдим, ойлодулу санаама.

КЫЛГАЛАР АМЫРАЙТ

Кылгалар амырайт,
Амырзынган уйуктайт.
Амыраган эне чилеп,
Арып-чылаган аист чилеп,
Кылгалар уйуктайт.

Чын!

Айтпаза да, амыраар жанду,
Атпас этпей үргүлеер жанду.
Барлу келин база амырайт.
Бөөлжин түлүрөп, база уйуктайт.
Тынар-тынду ончозы тыштанат.
Топтойып келген кылга амыранат.
Жаңыс аай жайылган кылгаларды
Көрүп турала, ундынып калгам,
Жалаң үстинде конгон тымыкты
Канай үзөтөм, канай чочыдатам.

Кылгалар торт ло сүүшке алдыргандый,
Жажытту сөстөрин айдып тургандый.
Кылгалар амырайт,
Амырзынган уйуктайт.
Бажын салактаткан көөркийлер
Баатыр уйкузына алдырган.
Бу өйдө Јер ле Тенгери
База уйкуга алдыргандый турган.
Кылгалар — бистинг ижис ле терис.
Көөркийлер — бистинг иженчис ле сүүнчис.
Јер-эне оморды
Јулукту чыгыла сугарат.
Көк тенгери дезе
Канчалыкка өңдөрин сыйлайт.

Кылгалар амырайт,
Амырзынган үргүлейт.
Түн оморго јылузын сыйлайт.
Тенгериде ай јаркынын сыйлайт.
Чөлдинг эзини үргүлейт,
Чийлер база амырайт.
Јылкы мал тебеелейт,
Јылкычы база туујырайт.

Кўннинг чогила кылгалар
Калың уйкудан ойгоно чарчаар.
Тўжўм болор дегендий кекип,
Кўнге, жаркынга ўрб тартылар.

КУЧКАШ БОЛГОН ЯШ ОЙИМ

Јирме јылдын соғында тўрўл айылга келдим,
Јирме јыл кайра унаачыла кожо бого киргем,
Тўбнинг јаш балазы чылап, ајарынкай алтап,
Ол тушта ала-кийис айыл школ болгон,
Бўгўн кучкаш болгон јаш ойимди эске алдым.
Буурзап ла јўрексип ўлгер чўмдедим.

* * *

Бу тура кандый кеен ле чўмдў јазалган.
Бу байлыкты кандый чыдалду колдор бўдўрген?
Коридоры чўйилип барган јолдый узун.
Кўзўни шығырайт. Полдын ўни јўзўн.
Бу кеендикти ле байлыкты алаң кайкайдым.
Бойыма бойым сурак берип, каруузын јандырадым.
Класстар аяңг кўлдўрдий кеен ле жаркынду.
Парталар дезе јўскен кемечектердий кару.
Кучкаш болгон ойимненг ала јирме јыл ўткўн.
Байларды јамандаган ўлгерди бичигенимненг ала,
Тажылган алган ойимненг ала јирме јыл ўткўн.
Школ меге билгирдинг телекўйине јаан јол ачкан.
Баштапкы ўредўчим Мишинг алдымда тургандый.
Буурайган чачымды јалакай сыймап,
Бўдўрилбей, ичкери ле алта деп кычыргандый.
Мен жаркынду городтордо болуп кўпти кўргўм,
Је баштапкы школымды меге де тўндеп болбозым.

СОК ЈАҢЫС УУЛЫ

«Јуртхозтехниканын» инженерлеринин бирүзи Эмил Эдискинович Бо-тошев бүгүн кере ле түжине колхозтордон ло совхозтордон келген заявка сурактарла уружып, облысполкомло, крайјуртхозтехниканын башкараачыларыла телефондожып, жүзүн-башка чаазындар белетеп божобогон до болзо, је онын өзөгине калганчы өйлөрдө өнөлөп кирген бир сыс сыранай ла амыр бербей турды. Областын хозяйстволорына јаны тракторлор — «МТЗ-82»-лер, «Казахстандар», «МТЗ-80»-дер ле өскө дө кош тартатан машиналар керек. Јаңы јылдын алдында келгилеп турган заявкаларды бириктирип, оларды «Союзјуртхозтехникага» аткаратаны, керектү чаазындар јазайтаны — онын темигип те калган ижи болзо, је бүгүн ого анчада ла күч. Јүрегинин түбинде сыранай ла ол «бирүзи бараак, а база бирүзи јадаак» дегенди алангыш кажылып калганын канайдар? А бу аразында областын аймактарынан телефондогылап јат. Эмди ле ремонтко керектү часттар сурагылаар. Тон болбосто, спецкийимдер де керегинде шыгырап, телефон согуш анан-мынан «једе ле» конуп келер. А ол бир рессорлор, амортизаторлор деген ай кулактан айрылбас сурактарды тен айтпаза ла торт.

Кезикте Эмил Эдискинович отыргышта эмес, а изү отту очокты айра минип алгандый. Ол эмезе ончо ло хозяйстволордын тискиндери онын јаңыс ла колдорына эмес, онойдо ок меезине ле јүрегине база чыт ла этире оролып калган кептү. Ол тискиннин учы кайда ла кыймык этсе, ого база атпас эдер керек. Кайдан каткы угулар — кожо каткыр, кайдан кыйгы угулар — удур кыйгыр. Бат андый иш. А ижинен качып, киж кайда барат?..

О-о, баш болзын, тон калды үйдеги керектер јакшы болзо кайдар! Ол эмезе акту бойынн јүрүмине, билезине, сүүжине учурлаган кандый да өскө күүн, өскө баш ла јүрек кижиде бүткен болзо кайдар. Кандый макалу болбос эди. Онон башка эбире телекей, јүрүм, а олардын ортозында киж сок јаңыскан. Эйе, кезикте андый: эбире талай, а киж — онын ортозында көргөн јаңыс ортолык.

Төс ижинин орто-ортозында ол ло бир сананарга күч сыс Эмил

Эдискиновичти чымчый алып, онон ойто килей берген чилеп, кезек ойгө жоголып калат. Же энгир кирген сайын бу кинчектү сыс там тыгып, онын токыналын торт ло аскырып турды. Уйи эмес болзо, ол база мынайып кинчектенер беби?..

Эмил Эдискинович Ботошев иш божогон киреде, женгил жорыкту машинага отырып, улустын тегин тилинде темиккениле, мынаар каргандардын туразына чүрчеде ле кайкаладып, једе конды.

Эмди кыш та болзо, је кижини санандырып турар кандый да жылу ла тымык энгир. Узун-узун жосторды тургуза јөлөп кадаган јаан ла бийик чеден-ограданын ичинде каргандардын туразы јажынып калган. Ол мынын алдында бери качан да келгелек. Бир күн оны кижинин жүрүминин ле үүле-коногынын узун јолдоры бери јединер деп сананбаган.

Је бат, Эмил Эдискинович машинасын токтодып, јойу улус өдөтөн кичинегеш эжиктин ары јаны јаар көрүнбей калды.

А мында, чеденнин ичинде, ак кар. Эбире јайылган элбек ле тегерик јалагнын чырайы энгирги тандакка кубакай-кызыл өндөрлө мызылдажат. Сакуп јаткан согулта керегинде эш неме сананбай, каалгадан ала түкү борорып турган јабызак ла узун таш туранын сырагай ла эжигине јетире калын кардын ортозыла чөйилип барган ару ла түс јолло Эмил Эдискинович ичкери басты.

Ол арай ла келишпес өйдө бери келген болгодый. Је кандый өйдө једе конуп келгенин ол бойы кайдан билзин...

Вестибюльге кирип келген бойынча Эмил Эдискинович бир кезек өйгө алаатып, ичкери өдүп болбой тура түшти. Ол мындый туштажуга белетенбеген.

Электротооко јарыган элбек vestibulyde јык ла толо улус. Кайдаар ла көрбөйн дезег, тайактар, тайактар... Је онон бир эмеш санаа алынып, көзин ачып ийзе, андый ла көп тайактар јок эмтир. Онын ажарузын өскө неме ууй тудуп ийди. Онызы... көстөр. Мында јуулган карган ла кенек улустын суракту ла сакылталу көстөри. Олордын кажызы ла келген кижиден ажарузын ычкынбайт: «Кемнин төрөгөни, нени айдар, кемге келген?»

Бу киреде, энгиргери, иштин учы јаар, кезик улус бойлорынын төрөгөндөрине, көрүш-таныштарына јолыгарга ла кандый бир неме экелип берерге келгилеп туратан эмтир. А Эмил Эдискинович оны билбеген.

Бу vestibulyde јуулган улустын ортозында је кандыйы јок деп айдар! Кол до, бут та јокторы бар. Көстөринен астыгып калгандары кемге де јединдирип алган турат. Је көстүлери ле сүрекей соныркактары бу узун сынду, јиит, јараш, чон чырайлу уулды та кемнин де төрөгөни эмезе уулы деп бодогылаган ошкош. Онын да учун, акыр, кемге ле јууктабагай, кемди ле сурабагай дежиپ, ончолоры ого соныркаганду көрдилер.

Эмил Эдискинович анча-мынча алаатып турала, кемле де аңылу эмес, а бодоп ло текши јакшылажып, олордын ортозыла ичкери басты. Каргандар јаткан туранын коридорынын узуну да коркыш. Торт ло учы јок немедий. Барып јатсан, коридордын эки стенеэине јолдо турган улус база да ас эмес.

Инженер уул эмди кемге де көрбөй, јок, көрбөй эмес, көрүп болбой, бажын эки ийнинин ортозына тыкырайта сугуп, чала тунзүйип ийген базып баратты. Онын сыртына, мойнына, јүзине каргандардын көстөри кандый да курч ийнелер чилеп, өнзүреде кадалгылап ла сайгылап тургандый. Ол барып јатты. Терлейт. Алтамдары да уурлай берди ошкош. Узун коридордын учына једип, он јанындагы кыскачак коридорго бура сокты.

Мында кижі јок. Тымык. Ол токтой түшти. Чек ле токынап болбойт. «У-ух» — деп, уур тынып, ары-бери ајарынды. Эки колы та ненин де учун тыркыражып, галстугын когызадып, чамчазынын үстиги топчызын чечип ийеле, ойто ло «У-ух» — деп, уур тынды.

Онон эмеш токынап, ајарынып турар болзо, сыраңай ла директордын кыбынын одожында турган эмтир. Кенете ол неден де корко берди. Буттарынын бажыла, јенгилчегинен желе-јеле базып, тургуза ла кайра бурылды: «Калак, директор чыга конуп келгей!..»

Бажын там ла тунзүйтип, эки ийнин там ла бөкчөйтип, ол эмеш те табыш чыгарбаска албаданат. Санаазында эмди ле: «Эмил Эдискинович! — деп, кийнинен ого директордын үни угулгадый. — Документтери белен болзо, бис слердин энегерди аларыс...»

Калак ла де, бу узун коридордогы улуска ойто катап јолыкпай, мынан ла, бу таш стенедең өдүп, чыга конотон арга бар болзо. Капшай, капшай! Директорго көрүнбеэе торт.

Је Эмил Эдискиновичтин кийнинен кем де кыйгырбады. Байагы ла узун коридор онын алдында чөйилет. Байагы ла каргандар. Ол эмди кайра келип јат. Капшай ла эжикке једер керек.

Онын јалбак ла күчтү сыртын јыланаштап алала, камчыбыла, камчыбыла бу мында јуулган каргандардын кажызы ла сойо, сыйра, каны агыза чыбыктагылап, узун стройдын өзөгиле өткүргилеп тургандый. Ол — буру эткен. Эмди бурузын бойына алынып, бажын да өрө көдүрбей, барып јат. Бир кезикте сананза, оны чыбыктагылап турган эмес, а энедең чыккан эт-јыланаш эдип, бастыра кийимин уштып: «Көригер, улус, бу Эртечи эмегеннин сок јангыс уулы! — деп, ончо телекейге јарлап ла көргүзип тургандый. — Эй, улус, Эртечи эмегеннин инженер уулына көрзөгөр дө!..»

Качан ол эжикке јук арайдан јууктап келерде, сыраңай ла алдында кандый да бир алтай эмеген турды. Эди-каны шүөлип, бастыра бойы кичинек болуп калган. Көстөри курч. Сыраңай ла онын энези ошкош. Эки тыркырууш ла көк тамырлар кырлайышкан арык колында

эки кызыл алама. Бу эмегенге жаңы ла кем де, байла, келип жүргөн болор. Ого бу эки кызыл алама-яблоконы экелип берген.

Эмил Эдискинович токтой түшти. Онын чике ле алдында турган эмегеннинг жүзи база сүрекей кичинек. Көп чырыштарлу. Бу эмегеннинг жүзи Эмилдин жаан алакадарынын бир де уужына толбос. Тен тон өткүрө кичинек. Ол эне борортым көстөриле Эмилди аяктайт. Колындагы эки кызыл аламань ого: «Ме, балам», — деп, эмди ле табыштырып берер күүндү.

Чындап та, бу кем? Кемнинг энези? Ненин учун ол бери келген?..

Колындагы эки кызыл аламазын ол Эмилге бербеди. Ол Эмилден сурады:

— Сен кемнинг балазы, бери не келген?

Жииттин жылакаш сыртын бу жалакай үндү эмеген аттын камчызыла база бир катап орой тартып ийген чилеп, онын жанынан Эмил капшай ла өдө конды. Бу турада жуулган бастыра каргандар оны жуурмаштай тудала, мергедеп ийгендий, ол бир ле билинип келзе, тышкары турды.

Ол ичкери тап эдип жүреле, кенете ойто кайра көрди. Колында эки кызыл алама тудунган эмеген онын кийининг сүрүшкенче келген деп, байла, бодогон болордон маат жок.

Эмил Эдискинович бийик чеденнинг кичинек өткүжининг чыга конуп, капшай ла келип, машинасына отырды.

II

Эмил Эдискиновичтин, ай-канатту жайым куш чылап, учуп-күйүп жүргөн бойдон тужы кайда барды не? Онын кара бажынын үстиле өдүп жаткан жылдардын төрт жараш ойининг кажызында артып калды болбогой? Жок, ол тургуза ла Эмил Эдискинович боло бербеген. Орө өксөйтөн жол качан да жеңил эмес. Сан төмөн жылбырап ла жыгылап түжетени, бат, жеңил. Бийик кырдын бажынан түкү өзөккө качан жеде конуп келгенинди тен сеспей де каларын. Бир ле көрөйин дезен, түкү төмөн, кырдын сыраңай ла эдегинде, турарын. Кезикте жаңыс ла кырдын бажына ыраактан аяктап, ойто өрө кармактанарынан жалкуурала эмезе жалтанала, ол ло бойында эдегинде артып та каларыннан маат жок.

Эмди одус беш жашту Эмил Эдискиновичтин 23—24 тө жашту тужы болгон. Бойдон уул, жиит инженер. Көзинде — от, көксинде — энчикпес ийде. Тен нени эдейин, кайда барайын деп, бадынбай турган тужын кичи канайып ундыйт. А сүүш деп бир кинчектү ле жараш сыс кайда?..

«Сүүш — сокор» деп, байла, тегиндү эмес айдыжатын болор. Эмил шак ла ол институтты божоткон жыл, же кандый кыстардын жанынан өтпөгөн, кандый кыстарла танышпады деп... Алтайлары да бар, орустары да бар — ончозы ла бир түңей жиит ле жараш. Жок, жок, жииди жиит ле, же жаражы жанынан өскө куучын...

Лартын айдар болзо, айылду-јуртту болор деп, кыстарды Эмил ба-
за тыг ла талдаган. Тыг ла эренгистелген. Орузын алайын дезе, энези
та не деп айдар. Ол эмезе ол кыс онын энезине та кандый көслө кө-
рөр — кыйналыш база болгон ло. Алтайын алайын дезенг, кандый бир
шылтак табыла ла берген турар: ол эмезе, онын бойына көрө, ол ба-
ланын сыны тог өткүре кыска. База бирүзин аярып жүрзе, буттары
кандый да талтак неме ошкош. Оног база бир сапыбаган шырага учу-
рар калар — јакшы көргөн балала таныжып ийер болзо, сөөги јангыс.
Је јиит инженердин јангыскан ла артар күүни јок.

Мынайып ла ары-бери сунуп турала, бир ле көрөйин дезе, онын
сүүгени орус та эмес, алтай да эмес — кайлык бала болуп калган.
Энезинин энези орус, јаан адазы дезе су-алтай кижии. Онон ойто бойы-
нын адазы хакас па айса тува ба кижии болуп калган. Је бодозогор, мы-
ны кандый нациялу кыс деп айдар?... Бистин өйдө андый учуралдар көп.
Је онын өскөн лө чыдаган јери — Алтай. Бу городто чыккан, бу город-
то иштеп јат. Айла бу экүнин баштапкы туштажы да сан башка бол-
гон эди...

Бир катап Эмил кайдаар да јол-јорыкка барып јаткан нөкөрин эр-
тен тура таг алдында бистин городтын автостанциязынан үйдежиپ жү-
реле, ойто келип јаткажын, јолдо бир кыс туштаган.

Јай. Бистин городтын төгөриге тепчилген теректеринин јажыл
шылырты онын көксине кандый да кожоннын күүзин тамызып турган-
дый. Таныш күүни сыгырып, ол келип ле јатты. Мынайып, Эмил кан-
дый да бир балага јаба јетти. Сан башка кыс. Самтар фуфайка кийип
алган. Сыракай ла кабактарына түжүре тартынып алган јукачак пла-
дынын алдынан эки је ле деген јаркын суркуража берди.

Эмил унчукпас эр эмес. Анчада ла кыстардын јанынан, олорды аја-
руга албай, ол өйлөрдө чек ле өдүп болбойтон.

— Јангыскан басканча, јаба коштой базаак, кыс, — деп, ол теп ле
тегин кокырлаган айас айда салган.

— Мен слерди сүрбей јадым — деп, кыс айдала, кандый да бир элес-
ке токтой түжүп, базыдын ойто көндүктирди. — Канайдар, барып јаткан
јол јангыс болгондо, коштой базатан тураар.

— Бистин алтай тилде бир мындый кеп сөс бар — деп, таныш эмес
кыстын јыртык фуфайказына көрүп, Эмил оног ары эрмектенди: —
«Токум алдында ат жүрер...»

— «А тон алдында эр жүрер» — деп, байагы кыс сапыбаган јаны-
нан алтайлап ийеле, шынгырада каткыра берди.

— Көк јарамас, слер алтай тураар не! — Эмил кайкап, токтой түшти.
Кыс ненин де учун каруу јандырбады. А Эмил дезе ойто оныла
јөргөлежип, «Мен слерге јолыгала, бу јангыгы јөбрен кеп сөсти эмеш
өскөртип ийер күүним келди — деп сертежет. — Угараар ба, мен өскөр-
тип ийейин?..

— А слер поэт пе?

— Јок, мен — инженер...

— Је аргагар бар болзо, өскөрткөр, угайын...

— «Тон алдында эр жүрө» деп, слердин айтканыгар меге жарап жат, — Эмил бойынын омок күлүмүзизин токтотпойт. — Оны өскөртөйин, ол бойынча артсын... А слер керегинде мен мынайда айдайын. Анчада ла слердин үнеерди уккан кийинде, «Тош алдында ару суунын ай билдирлү шыгырты бар» деп, айдар күүним келди. Је кандый, жарайт па?..

Кыс ойто ло шыгкырада каткырып ийеле, жанындагы омок уулга чике көрди. А көөркийдин көстөри кандый өңдү болгон дейзеер! Анчада ла жайгы тагнын жагы ойгонгон аяс теңеризинин алдындагы сөрүүн күннин чогына чындап та сан башка көрүнгөн. Јажылзымак-көк. Онон жаан. Торт ло эки јажыл талай! Бу эки јажыл талайдын суйук тумандары өткүре кижинин жүрегин кычыкайлап турар кандый да энчикпес ле тирү оттор анда илбизинделет. Ол оттордын ортозында шыгаалап турган сүүш ле кунукчылдын тармызы Эмилдин ач амырын аскырып ийди ошкош.

— А слер мындый эрте кайда барып јатканаар? — деп, Эмил соныркады.

— Уүремди үйдөшкөм.

— Уүрегери бе айса нөкөригерди бе? — деп, уул чокымдайт.

— Уүремди. Бийск јаар. А слер кемди? — Эмилдин бийик сынына кыс баштапкы ла катап ајару этти. Ол токтой түжүп, јиит кижинин јелбер кара чачынаң ала буттарына түжүрө көрди.

— А мен дезе нөкөримди — деп, Эмил каткырды.

Олордын бой-бойларына эткен баштапкы алтамдары шак ла мындый болгон. Онон база эмеш баргылап, эки оромнын белтирине једип, айрылыжар бажында та канайып та ундылып калган суракты кыс озо баштады:

— Је јакшы болзын... Чындап, слердин адаар кем?

— Эмил... Эмил Ботошев. А слердийи?

— Адыгар жараш эмтир — деп, кыс бир де кокыры јогынаң айтты.

— А бойым кандый?..

— О-о — деп, кыс узада чөйди, — амбициягар жаан кижн турбай-аар, — онон ары каткырып, база катап јакшылажала, ичкери базайын деерде, Эмил оны токтодып ийди:

— А слер меге адыгарды айтпадыгар, кем эди?

— Инга... Инга Уксегешева. Библиотекарь...

— Менин адым слерге жараш деп билдирген болзо, слердийи меге сан башка угулды — деп, Эмил айдала, барып јаткан самтар фу-файкалу кыстың кийнинен бир кезек көрүп, тура калды.

Ол ло күн энгирде Эмил Ботошев не болзо, ол болзын деп саналала, библиотекарь кысты телефон ажыра сурулап, таап алды. Онон

кожо киного барар болуп јөптөштилер. Олор кинодон озо кандый да столовыйдан кожо ажангылап алала, кичинекей городтын көгөлтирим чибилер өскөн скверине келдилер.

Чындап, арай ла ундылып калбайтыр. Байа эртен тура ыртык фу-файкалу кысты Эмилге эмди тен жүк ле арайдан таныырга келишкен эмей. Сырагай ла бойынын көстөрине жүзүндөш жажыл крепдешиннен көктөгөн платьелү. Сыртын төмөн андый ок жажыл ла көп таналар жү-гүржилип түшкөн. Јүзи ару. Эриндеринин кырында кандый да өчөш кү-лүмји анайда ла токтой түжүп, тура калган.

Мынын да кийнинде туштажулар база көп лө болгон. Онын көс-төриндеги ол ло бир күйбүреген оттор Эмилге чек ле амыр бербес болгон. Ол оттор онын жүрегинин өзөгине кирип, анда изип ле кыйна-лып, өчүп ле ойто жоголып, кайдаар да кычырып тургандый билдиретен.

Амыраар бир айас жайгы күнде олор городтон тыг ыраак эмес бийик кырдын кобызын төмөн шоркырап түшкен жаан эмес суучактын жанында күнге күйүп жаттылар. Күн чалып жат. Бу эбире турган агаштар-ды там жажарта, тоозы жок чечектерди там кееркеде, тегин де көк теге-рини там көгөртө анда, кайда да сындарда, күүктер жыгкылдажат. А Эмилдин жанында күнге жараштыра күйүп калган кыс. Буттары түс ле толу. Сабарлары апагаш ла узун. Эмилдин желбер кара чачын ол алтыш сабарлар сыймаар болзо, сен тен бу ла алтайда эмезин. Кандый да чөрчөк јеринде неме ошкожыг. Сабарлары јымжак ла јылу. Инга онын бажын мынайып ла сыймаганда, Эмилдин санаазына та нениг де учун јаш тужы киретен. Онын энезинин колдоры база ла мындый — эрке ле јымжак.

— Мениг энем деремнеде јангыскан — деп, шак ла мындый эрке-тендү өйдө Эмил Ингага айткан. — Бис айылду-јуртту болуп, квартира алган кийинде, энемди бери экелип алзаас, јакшы болор эди.

— А сениг энег анда кем болуп иштеп јат?

— Уредүчи болгон. Эмди пенсияда.

— О, энег интеллигент кижии турбай — деп, Инга сүйне берди. — А мен бодогом, койчы эмезе доярка деп... Мениг энем база үредүчи.

— Је энемди экелип алаак па, Инга?..

— Озо баштап квартира алар керек. Онон көрөрис...

— Мениг энем омок кижии — деп, Эмил энезин эске алынып, онон ары јартайт. — Одус јыл үредүчи болгон. Онон билерин бе, «Знак По-чета» ордендү.

— Сан башка, кандый түгей! — деп, Инганын жажыл көстөри там жаандап, Эмилдин эрдинен узак окшой берди. Онон айрылып, — чын-дап та түгей, мениг энем база «Знак Почета» ордендү — деп айтты.

— А бис экү түгей эмес — деп, Эмил Инганын чачын сыймайт. — Мен энеминин сок јангыс уулы. А сен дезе төртинчи кыс. Онон сенде ада бар, а менийи... јада калган.

— А канайып?

— Оны сананбаза торт, — Эмил уур ўшкўрди. — Адам колхозтын председатели болгон. Онон шоферыла кожо аварияга учурап, јада калган...

— А энег? — деп, Инга суракту кўрөлө, онон ары соныркады: — А энег ол бойынча жагыскан, өскө кижиге барбаган ба?

— Жагыскан, — Эмил кўүн-күч жок эрмектенип, узак унчукпай барала, үнине кенете ойто тын кожула берди. — Мени ўредип алар деп, кичеенген кижиге энег. Онон башка мен... — та нени де айдарга жүреле, токтоп калды. Ол, байла, Барнаулдагы политехнический институтка кирерге барала, энезине ийген баштапкы телеграммазын эске алынган болор. Эмил абитуриент тужында, баштапкы ла экзаменде, орус тил-ле сочинение бичиириненг, эки алала, тургуза ла энезине телеграмма ийген: «Жанып жадым, кирип болбозым». А Эртечи Эркеевна ол ло кўн анда, Барнаулда. Преподавательдерле де куучындашкан, ректордын бойына да кирген. Мынайып, Эмил институтка киретен экзамендерди онон ары табыштырган. А энези жанбай, оныла кожо ары бери жүгүрген: учебниктер де экелип турар, та кайдаар да барып, кандый да жан улусла да куучындажып турар. Эмил ончо экзамендердин учында орус тилдин сочинениезин ойто катап бичиген эди. Бат мынайып институтка кирип алган. А ўренип турар тужында энези Барнаулга улай ла барып, преподавательдерге ле ректорго жолыгып, та нени де айдып, та нени де берип туратан ошкош эди. Ол керегинде Эмил эмди Ингага канайып айтсын. Ол узак ойго унчукпай, энези керегинде сананып жатты...

Олор энирги жылдыстар анан-мынан тозыраиыжып чыкканча, ол ло шоркырак кара суунын жарадында, бийик кырдын жажыл өлөңдөрлү ле жүзүн ле башка чечектөрлү кобызында, болгондор. Эт тиштеп, шашлык та эткендер, көк тегери алдына санг өрө адылып, «шампанский» де ичкендер. Онон тегине ле кутустангылап, бой-бойлорын сүрүшкилеп, агаштар ла жыраалар да ажыра жажынышкан.

А жанар бажында Эмил кенете жылдыстарлу жылу тегериге бажын кангайтып: «Ол тўкү эки чолмонды көрүп турун ба, Инга? — деп, колын санг өрө уулаган, — көрзөң олорго, олор, байла, база бис чилеп сўўшкен ийиттер болор а?..»

— Жылдыстар... Сен бодозонг, олор база бис ошкош тирү бе?

— Айса! — деп, Эмил алангыш жогынан айтты. — Көрзөң, олор кандый ийит ле чокту, кандый токтомыр жок омок ло жараш!..

— Чын ла жылдыстарда бис ошкош улус журтап туру эмеш пе? — Инганын узун чачы кеен сыртын төмөн төгүлип, бажын санг өрө кангайтып, узак тура калды.

Эмил оны тууразынан бир эмеш көрүп турала, сўўнчилү кыйгырган:

— Эй, жылдысту телекей, көрүп турун ба, бу менин жылдызым эмди ле сеге шунуп чыгар күүндү! — Эмил жүгүргөнчө келип, Инганы эки күчтү колына алып, жеп-жегилчек өрө көдүргөн. — Инга, Инга, сенин көстөрүң бу телекейде мынын алдында качан да болбогон эки жазыл талай, эки чокту чолмон! — деп эркеледеп, маңдайынан, жаактарынан, көстөрүнөң... оңоң эрдинең окшоп, жерге түжүрбөйт.

— Түжүр, Эмил, түжүр! — деп, Инга эки будыла текпиленип, же бу ок өйдө Эмилдин мойнынан кучактай алган. Кыстың изү тыныжы онын мойнын кычыкайлап ла күйбүредип турды. Инганын шымырты кандый да ыраактан эмезе Эмилдин акту бойынын жүрегинин өзөгүнөң угулуп тургандый билдирди. — Эмил, Эмилим, бисти жылдыстар көрүп жат, божот мен, божот. — А бойы дезе онын мойнынан колдорун албайт.

— Инга, бисти чечектер ле өлөңдөр тыгдап жат — деп, Эмил удурла шымыранат.

... Кижинин жүрүмүндө ундылбайтан күндөр, байла, ас эмес. Андый күндөрдү Эмил де ундыбай жат. Темдектөзө, он классты божодып, аттестат алганы, оңоң студент болгоны, институт божодып, инженер болуп чыкканы, Ингага туштаганы, той эткени, оңоң бир уулду болгоны...

Эмил уулын адазына кереестөп, Эдиски деп адаган. Инга оныла жөпсинген. Керек дезе баланын чыкканы керегинде кере бичикке де шак анайып чийдирип койгон. Же андый да болзо, Инга оны эмди та ненин де учун Эрик деп айдар. Эмил үйиле ала-тарый мойножып туратан. Оңоң учы-учында та чөкөгөн, та темиге берген — Ингала кожо бойы да уулын Эрик деп айдар болгон. А онын ол бир Эдиски деп ады анайда ла ундылып, жаңыс ла бичикте артып калган. Шак мынайып, байла, жүрүмдө көп немелер ундылып жат.

Эдиски-Эрик чыккан кийинде, Эмил энезин бери, городко, көчүрип алган. А кожо жатпай. Уч кып же деген турага бадышпас эмес.

Ала-тарый согоно тату деп, Инга ла Эмилдин энези, Эртечи эмеген, сүрекей жарашкан. Өбөгөнүнөң энези — ару чек киж. Казан-айакты бойы жунар, бойы азар. Балдары иштең келзе, оңчозы белең. Эрикти азырап койгон — сыр ойында эмезе сыр уйкуда.

Эмилдин энези келгели, Инга торт туранын полын да јунбас болгон. Оңчозы белең. Ажанып ал, ишке бар. А эгирде кинолойтон бединг айса Эмилле кожо кандый бир көрүш-таныштарыңа баратан бединг.

Је андый да болзо, оңчозы ла килең ле килтиркей болгон деп айдарга келишпес. Анчада ла Эмилдин айлына олордын азыйда јаткан төрөл журтынан улус келгенде, Инганын эриндеринин кырындагы ол бир өчөш күлүмји кандый да соок ло иле болуп, чырайы тургуза ла кубула берер. База бир кезек өйлөр өткөн соңында, Инганын јажыл

көстөри эжиктин кажы ла шыгыртыла кожо жалт эдип, озо ло баштап Эмилдин энезине кыйгас көрөр. Улус кирип ле келзе, олордын эзен-амырын да укпай, бургажан эдип, төриндеги кып жаар жүрүп калар.

Эртечиге улус келгени — жаан сүйүнчү. А не, сураар, угар керек — журтта не солундар бар, андагы улус кандый жаткан. Кем кижиге алган, кем кижиге барган. Кем өлгөн, кем тирү — жүрүм жаңыс жерде турар эмес.

Бир күн Эмилдин айлына база ла улус конуп, эртен тура бойлорын-ын керек-жарактарына жүргүлөп каларда, Инга өбөгөнүнүн энезине айткан:

— Бу улустың келижи качан токтоор?..

— А кижинин айлына көрүш-таныштары келбей, кажы барар ол — деп, Эртечи эрмекти баштап ла ийерде, Инга оны кезе согуп ийген:

— Болор! Бу керек менин күүниме тийген...

— Эмди канайдар? — деп, эмеген келдине суракту көрди. — Айсак кирип келген улусты чыгара сүрүп ийетен бе?

— А слер бистинг Эрик керегинде сананбай жадыгар ба? — деп, Инга кайын энезине чике көрди. — Көрбөй тураар ба, бу ла келгени — сору, не болгон, — больницалап келген! — Инга чала ол улусты өткөнбөргө ченечет. — Олордын оорусы балага жүгүсө?.. А сен база жакшы! — Ол кенете өбөгөнине үкүстөп барды. — Айтпай, токтотпой жадың. Олорло кожо танкылап, аргалу болзо, тан да ажыра отырат эдик...

Эмил уур тынып, үйине удур нени де айтпаган.

Мынайып база бир-эки жыл өткөн Эдиски-Эрик чыдаган. Уулчак эмди сәдикке жүрөп болды. Не дезе, анда воспитатель, үредү. Бала школго барарга жетире көпти билип алар.

Онызы андый ла. Же андый да болзо, Эртечиге кере түжине ээн турада отыраарга эрикчилдү. Онын учун түште келди ле уулы ишке жүргүлөй бергенде, базарга эмезе городтын сок жаңыс площадке барып, кандый бир аймактан келген алтай улус жүргөн болзо, олорло таныжып, кезикте бойыла кожо үйгө түңей ле эзчидип келетен. Чайлагылаар, куучындажар...

Бир катап Эртечи эмеген база ла мынайып отырганча, качагып, келди кире конгон. Инга олорды көргөн ло бойынча туткуланып, аайкоой жок арбана берген:

— Фу, бу не жыт, бу не танкыл..

Отырган айылчылар эпжоксынгылап, капшай ла Эртечи жаар көрди-лер. А Инга олорды керекке де албайт:

— База ла больница, база ла оорыган. Бу алтай улус сан башка, оорыза, кижинин айлын көстөгилеер!..

Эртечи чыдагып болбоды:

— Сен кемге кыйгырып турун?.. Угарга уяттуу...

— Менин квартирам — гостиница эмес!

— Бу сенин квартиран эмес! — деп, Эртечи кезе согуп ийгенин бойы да билбей калды. — Бу менин уулымнын туразы!

— А-а, слердин уулыгардын ба?! — Инганын жажыл көстөри боро-рып, кайын энезинен өчөлгөндү сурап, жанына жууктай басты. — Андый болзо, чыккыла мынан! — деп, улуска тап этти. Олор үн-табыш жогынан тургулап, коркыгандарына кайа көргүлөп, жүргүлөп каларда, Инга оңон ары айтты: — Мен слердин бойоорды да уулыгарла кошо чыгара сүрүп ийзем — табым. Ундыбагар, мен — бала азыраган эне!..

Мынын ла кийинде Эртечи эмегеннин көксинө кандый да жалтам-чы өгөлөп келеле, билдирбезинен анда жадып алган. Калак, кижинин бала-барказынын журты чачылгай. Айса, Инга чын айдып жат. Калак, уулчагы оорый берип...

Мынайып олордын айлына журттан улус чек келбес болгон. Көм-көм келзе, оны Эмил бойы экелер. Ол улус дезе чала бойына кураа инже-нерлер эмезе совхозтордын директорлоры, колхозтордын кандый бир башчы ишчилери болор. А олордын ортозында өдүп жаткан куучын кандый да анда «коленчатый валдар», «свечи зажиганиялар», «ветро-вое стекло», база да жүзүн ле башка немелер керегинде болор. Андый немелерди Эртечи эдип билип турган эмес, не кереги бар эди. Куучын-дашкай бойлоры, жөптөшкөй.

Калганчы өйлөрдө эмеген там ла жагыскандыкка бастырып жүрди. Ойто журт жаар көчүп, алдынан жадайын дезе, андагы улус жагыс уулын жаман айткадый. Онын төрөл журтында Эртечинин келди керегинде те-гин де мындый-андый деген эрмек таркап калган. Ончо улустын оозын туй тудар арга бар эмес.

Эмилдин энезинин колы эмди де тонг ло куру эмес. Бери көчөр бажында уй-малын, туразын саткан. Акча жанынан ол туйуксынбай жат.

Бир катап Эртечинин бажына сүрекей эптү санаа килт эдип кире конгон. Мыны уулына да, келдине де айдарга жеңил. Оңон журттын да улузынын тил-оозына илинбес. Макалу сүмө.

Эжирде балдары иштөп келген. Уйде өскө кижы жок. Олор бойлоры ла ажангылап отырган болгон.

— Балдар, — деп, эмеген шајын ајагын столго салып, эрмектен-ди, — менде бир јакшынак шўўлте бар, слер оны не деп бодогылап тураар?

— Кандый шўўлте? — деп, Эмил соныркады. Энезинин чачы жыл-дарла кожо жукарганы ла буурайганы сайын, бажы азыйдагызынан чик жок кичинек болуп калганын уулы жаңы ајаруга алды. Эди-каны база жу-качак ла жуунак. Јажына јаштар кожулган сайын, сыны там ла јабызап, јаш бала ошкош болуп калган.

— Мен бу городтон тура садып алзам кайдар, а балдар? — деп, энези ајагын алып, ойто чайлай берди. Эки колынын сабарлары, ка-

рызы база чырыштарлу ла жукачак. Јаңду ла төреле јаап койгон сөөктөр. А колдорунын сыртында кырлайышкан көк тамыр.

— Онызы не дегени? — деп, Эмил чочып, үйи јаар көрди. Инга сөс айдарга јеткелекте, энези сүмелү күлүмзиренип ийеле, оноң ары эр-мектенди:

— Не дегени деп... Бу уулын, Эдиски, чыдап јат. Балага јиилек јиир керек, бойыс садту болорыс.

— Мен бодозом, сүрекей јакшы шүүлте! — Инга тургуза ла јара-дып, јажыл көстөринде сүүнчининг оды јарый түшти. — Ысқо улус ончо-лоры садту, Эмил, огородту. А бис дезе базарлап ла божобой јадыс...

— Бисте сад болор! — деп, Эрик база сүүне берди. — Адам, садты алар керек. Виктория, яблоко... Ой, кандый амтанду!

— Јаан иште турган кижиге бойыңа да јакшы болор — деп, энези уулына оноң ары јартайт. — Кере түжиле туйук кыпта отырып јадын, оноң ойто бу турада... Јанында садту тура садып алзабыс, выходной-лордо барып, амырагылап турараар.

— Чыдап та, Эмил, дача! — Инга столдон аяк-казандарды кухня јаар жунадып, ары бери азыйдагызынан чик јок јенгил базат.

— Ур-а-а, бисте дача болор! — Уулчагы јүгүргенче барала, ада-зынын мойнынан кабыра кучактады. Эрикинг чачы адазындыйы ошкош кап-кара. Эмил онын бажын сыймайт. А көстөрининг өңи энезиндийине де, адазындыйына да түңей эмес. Је бүдүми чала адазынын кеберин тѳзѳгѳн. Байла, кайлык канды чулу кан эркидеп ијетен болор. Эмил уулчагынын күрөң ле омок көстөрине эрке карап, — Ур-а-а! — деп, оныла кожо каткырат. — Бисте дача болор...

Мынайып Эмилдинг энези јанында јаан эмес садту тура садып ал-ган. А сад кичинек те болзо, је түжүмдү. Мында алама да, груша ла слива да өзүп јат. Је эң эрте быжатаны — виктория. Тен Эмилдинг јаан эргеги ошкош јиилектер болор.

Күс келзе, түүске аламадан ла ѳскѳ дѳ јүзүн башка јиилектен са-лып ийеле, Эртечи уулынын айлына келерин сүүјтен. Бу чыдап та онын ырысту күндерининг бирүзи болгон эмей. Инганын кыйгастаны-жы база токтогон. А јурттан кандый улус кайын энезине келип ле ко-нуп турган — Инганын эмди кереги де јок...

Эртечи эмегенде андый бир сан башка ээжи бар. Ол түүсте, бас-тыра экелген јиилектердинг үстинде, јаантайын ла аңыландыра салып койгон үч јаан ла кызыл алама јадар.

— Мынызы сеге, Инга, — деп, ѳрѳ ѳтпѳй јадып, эң үстинде кыза-рып јаткан аламага жукачак ла сүүри эзгиле кекип, эмеген келдине көр-гүзөр — а бу мынызы — Эрикке... А Эрик кайда? Ойной берген бе?..

— Мынаар мынызын бойымнын уулыма, Эмилге, амадап экелгем.

Эртечининг эң тың сүүнип јүретени — уулы ла келди јайгыда кай-

даар-кайдаар амырагылап барганда, Эрикти ого артырып койотоны не ден де артык байрам болгон.

— Балазынын балазынан кару неме жок болбой — деп, ол келган улуска айда саларын сыранай да ундыбайтан. — Мен Эмилдин бойына да мындый кару болбогом.

Эрик жааназына база эрке. Ого жапсып келгенде, эмеген онын сыртын сыймаарын жакшызынатын. Уулчак кезикте жааназынын жымжак ала кандарынын алдына жакшызынып жадала, анайда ла уйуктап калатан.

Эмеген Эрик келгенде, анайып ла бош салбайтан. Грядкалар сугартырып ла жилектердин ортозын ододып, бойыла кожо ишке темиктирип туратан. А Эрик мойношпос...

Тура садып алган кийнинде, эки ле жылдын бажында, Эмилдин энези кенете келип оорыган.

— Буттарымда чек ле тын жок — деп, ол уулына жагыс катап комыдаган эмес. Эмил оны ажаруга албайтан. Јаш эмес, алтанга жууктажа берген кижинин кажы ла комыдап турганын. Јаандай берген улус ончолоры андый эмей.

— Бистин бабушка капшай базып болбой јат — деп, бир кун Эрик жааназынан келеле, адазына айткан. — Кече огородко сууны мен жагыскан тажыгам. А бабушка уйге отырып, нени эдерин меге јук ле айдып берген.

— Врачка апарар керек — деп, Инга обогонине айткан.

Эртезинде олор учулези келгендер — Эмил, Инга ла Эрик. Келгезин, энези орында јаткан. Бүдүжи куу. Тын ла оорып турган кизи. Је ол балдарынын келерин каранынан сакуп јаткан эмтир: столдын устинде ак тарелкада база ла уч кызыл алама јатты. Оны көрүп ийеле, Эмилдин тумчугынын ичи ачыжып, та ненин де учун ыйы келди.

— Бабушканын яблоколоры бисти база ла сакуп јат — деп, Инга эң устинде јатканын алып, обогонине берди. — Мынызы сеге, бу јатканы Эриктин, а бу — меге.

— Тен сызына кизи чыдажар эмес — деп, Эртечи өрө ондойип, коштойында турган Эриктин бажынан сыймап койды. — Ка, чай азып ийгер, балдар...

Эмил энезин ол ло кун врачтарга көргүзип, больницага салган. Анда бир ай эмдеген. Је болушпаган. Эмди оору кижини канайып жагыскан артырат. Ого болуш керек. Онын учун олоордын јеринен бу горродто үренип турган бир студент кысты айбылап, кожо јаттыргызып койгондор.

Эмди Эртечинин кандый бир айбызын бүдүрип, Эмилдин айлына Тамара деп кыс келип турар болды. Тамара төрөгөн эмес те болзо, је Эртечиге јалакай ла кару болгон. Ондый кыскачак сынду боп-болчок кыс. А эки жаагы дезе сыранай ла ол Эмилдин энезинин аламалары ошкош — күрертим-кызыл.

— Энегер чек туруп болбой јат — деп, Тамаранын чырайы бир күн чала чочып калган келди. — Кече мен суу изидип, ваннага карганды јунгам.

— Эмил, энегди јаңы эп аргала эмдедип көрзө кайдар — деп, Инга шүүлте этти. — Областной больницада улусты кандый да ийне-лерле кадап эмдеер эп-арга бар деп уккам.

Эртечини ойто ло больницага салгандар. Шак ла бу өйдө энени кайда јаттыргызар, онын кийиненг кем көрөр деген курч сурак тура берген. Ненин учун дезе, Эртечини јаан удабай ла больницадан алзын дешкен. Ойдо онын бойынын да анда узак јадар күүни јок.

Тамара — јаш кыс. Олордын энезин канайып јаантайын ары бери чыгарар. Кийимин де јунар, бойын да јунар. Оору кижиле уружып јүрел-ле, үредүден де сондоп калар. Је кандый бир јуук төрөгөни болзо кайдат.

— Мен болуп албазым — деп, Инга јажыды јогынан айткан.

— Айса мен энемди канайдарым? — Эмил бажын өрө көдүрип, үйине суракту ла кыйынду көрди. — Је бодо, канайдарым, кайда эдерим?!

— Каргандардын туразына апарып сәл! — деп, Инга карамы јогы-нан кезе айткан.

— Канайып?! — Эмил үйине кайкаганду көрөт. — Канайып, кандый турага дейзин? — Ол, байла, мынын алдында бу городто каргандар ла кенектердин аңылу туразы бар деп укпаган да болордон маат јок.

Мынын кийинде эмеген өбөгөннин ортозында эне керегинде эр-мек куучын база көп лө катап болгон. Бу курч сурактаң улам, Инга нын јажыл көзининг јажы јаңгыс катап төгүлген эмес. Је түңей ле энени бери экелип, кожо јаттыргызарга Инга јөпсинбеген. Каргандардын ту-разы керегинде сок јаңгыс эрмек онын тилинен качан да айрылбас болгон.

Канайдар, өскө арга јок, учы-учында Эмилге јөпсинерге келишкен. Бат анайып Эмилдин ол айдарга ады күч сан башка турага барганы ол...

III

Эмил Эдискиновичке бу јаан јүрүмнин база бир јажыды, база бир ачу кыбы бүгүн јаңы ла ачылды. Кижиде деп неме кезикте сокор јүретен ошкош. Эбире не, кандый јүрүм болуп ла өдүп јатканын керек дезе сеспей де јат.

Онын бүгүнгү көргөни кижиликтин көп сабазынан ыраак, сүрекей ыраак туруп јат. Ол керегинде кижиликтен болгой, кижиде бойы да са-нанбай турганын Эмил јаңы билген. Ол ырызын ычыкып койгон кенек-тер ле каргандар је кемге бүгүн керек?.. Кемге? Акту бойлорынын

азырап чыдаткан балдарына да, төрөгөндөрине де олор кереги жок улус. Тирүү энезин, тирүү адазын, эезин, сыйнын, карындажын улус канайып керексибей жатат?.. Кижинин учун мындый катуула соок? Онын жалакайы, эркези канайып ундылган, кайда барган? Шак андый катуу, жаман улустун бирүзи ол, Эмил, Эртечинин сок жагыс уулу!

А Эртечи, Эмилдин энези, жаман жалку кижинин болгон боп? Жүрүмүнүн учунда мынгайып шыралайткан болзо, ак-жарыкка ол не чыккан, баланы не азыраган? Балдарды, сүрекей көп балдарды неге, кемге үрөткөн? Кайда энеинин көстөри?.. Көксинин, көзинин, колыннын жулузы кайда? Оны Эмилдин энези кемге берген?.. Не болгон, канайткан?..

Эмил бойы канайткан? Онын көстөрүн айса жаан акча туй бөктөгөн бө? Бийик тоомжу, мак, жакшы жадын оны түлөй лө жүрегинде сус жок эдип койды эмеш пе?..

Ол анда, каргандардын туразында, жуулган улус бүгүн, чындап та, кемге керектү? Же кемге?!.. Олордо бүгүн өткөн жүрүмүнө, төрөлине, төрөл государствозынан өскө не де жок! А андый болзо, бис кем, жүрүмдө кайдан алганыс, кемнин учун жүрүп жадыс?..

Эмил Эдискиновичтин кыйгырып ла ыйлап ийер күүнө келет. Же ол тиштерин быырада чайнанып, жолдон эки көзүн чинбей, рульдан бек тудуп, мендебей мантадып келетти.

Балдары тирүү, төрөгөндөрү бар тузунда, кезик улус мынаып өскүс, жагыскан артып жат. Эмил оны жагы ла көргөн. Кайда, кайда бистин көстөрис?.. Жараш, жажыл, кара, чангыр, курч, көргүр көстөрис кайда? Бистин кезигис тирүү де болзо, же өлү, тын жок улус! Ненин учун дөзө, бисте оорыыр сус, жалакай күүн, кижиге килемжи артпаган.

Эмил Эдискинович машинасын гаражка тургузуп койоло, айлына келди. Ого суракту көргүлөгөн үйинө лө уулына ажару этпей, азыйдагызы чылап, тонын да, ботинкаларын да уштыбай, олордын жаанын көндүрө өдүп, ичкери жаан алтады. Онон уулынын кыбы деп адалып турган кыпка кирип, артык ла кереги жок немелерди бериги жаан кыпка чыгара мергедеп, эдер-тудар немезин таппай, торт лө анда-мында согуландайт.

Оббөгүнө нени сананып алганын Инга сезип те ийген болзо, же түнгөй лө онон сурады:

— Бу сен жүлө бердин бе? Не болгон?

— Эйе, канайдарын, жүлгөм! — деп, ол бажын бери чыгарды. Оббөгүнүн мындый чырайын Инга бого жетире качан да көрбөгөн. Эмилдин көстөрү канайып та чичкере тартылып, сыраңай ла курч бычактын мизи чилеп, Инганын жараш жүзүн анаң-мынан чийе тартып тургандый билдирди. Инга эки колыннын алакандарыла жүзүн кенете туй бөктөнди. А Эмил дөзө эжиктег бери чыгара басып, онон ары кыйгырат: — А сен билерин бе, бис ончобыс сокор! Бис сокор, а слордо балдар да, төрөгөндөр дө, нөкөр дө жок! Эх...

Инга жүзинен колдорын алып, унчукпай турды. Эмил уур тынат. Оноң ол манзаарып калган уулын көрүп ийеле, ого айтты:

— Эрик, эртеннен ала сен мында, бу кыпта, жаанангла кожо жада-
рын. Берлип ал!

Эрик энези жаар баштанды.

— Берлип ал, оноң унчукпа! — дейле, тонын уштыырга адазы ойто эжик жаар барып жадала, кайа көрди. — Бүгүнкү күннен ала мен нени айдарым, бу айылда бат андый болор. Кемге жарабай турган — ол мы-
нан барзын!..

...Jүрүм — ол эн жаан ырыс, кижиге берилген эн улу сый. Je бу ок
өйдө эртен, сонзын, керек дезде айла, бир айдын, бир жылдын бажында
нени айдар — оны ажындыра билерге кемге де, качан да кайкал бол-
богон. Jүрүм — ол сакыбаган бурулчык ла онын ары жаны...

Эрте, жети час киреде, Эмилдин квартиразынын эжигиндеги күзүңги
улай-телей шыңырай берди. Ончозынан озо Инга туруп, халадын ман
бажына кийип, эжик жаар жүгүрди.

Эмилдин энезиле кожо жадып турган Тамаранын кызыл чырайы
кандый да сан башка — аңылу дн жок болуп калган турды. Көстөри —
соок ло кургак. Жаңы ла соок суудан чыгып келгендий, эриндери тыр-
кыражат. Ол нени де айдып болбой, тамагы ары-бери кырландап, Ин-
гадаң көстөрин албайт.

— Не, не болгон? — Инганын өзөгинде кандый да бир учук үзүлө
берди ошкош. — Бабушка...

Тамара калтырашкан тегерик ээгиле түргөн-түргөн кекип, неге де
сөс жогынан жөпсинип турала, кенете ары жанынан кем де ийде салып
ийген чилеп, атпас эдип, Инганын төжине жүзиле барып түшти. Оноң
бастыра бойы селендеп, өксөп-өксөп ыйлай берди:

— Энирде ле кем жок болгон — деп, ыйдын ортозында жартайт. —
Оноң... оноң. Бу сан башка табышты угуп ийеле, Эмил олордын жа-
нында келген турды. Je Тамара оноң ары ыйлайт, оноң ары айдынат:
— Оноң бу киреде изү чай сурайтан кижиге болгон — деп жартайт. —
Сурабаста, мен жанына басып келгем. Кө.. кө.. көрзөм, колдоры са-
лактап калган, а көстөри ачык ла тон...

Эмил ле Инга тургуза ла Тамаранын кийининен энезинин айлы жаар
жүгүрдилер.

Энезинин кыймыгы жок, арык төжинин үстине Эмил көңкөрө жы-
гылып, үн-табыш жогынан ыйлап, он колыла темир орыннын кырына
араайын жүдруктайт. Инга бир кезек өйгө ыйлап та, эрмек те айдып болбой
турды. Оноң ол энчес эдип, узун ла апагаш сабарларыла Эмилдин эне-
зинин эмдиге ле ачык көзинин жыкпыктарын араай жаап ийеле, тизе ба-
жына отырып, өбөгөнүнүн сыртына узун чачту бажын салып, ары-бери
жайкап, база ыйлай берди.

...Бир канча өйдүн бажында, эмеш тогынагылап алала, көрүп тургажын, эмегеннин орынына жуугаш турган ол ло бир тегерик столдын үстинде шак ла ол ак тарелкада төрт болчок кызыл алама, үч эмес, төрт жаан алама жатты. Онын бирүзин Эртечи эмеген, байла, калганчы өйлөрдө ого жалакай ла кару болгон Тамарага учурлап артырган болор. А ол үчүзи жарт: Эмилге, Эрик-Эдискиге ле келди Ингага...

Мынайып келер жасты ла кўсти сакыбай, Эмилдин энэзи кыш ортозында өлүп калды. Ол, байла, балдарына чаптык эптес, олар бу жарыкта ырысту журтазын ла жүрзин деп, бойы ол жерге мендеген ле ыраган болор...

1978 j.

КАЛЫҢ КАРДЫҢ ОРТОЗЫНДА

Түниле кар жааган. Жака жерде турган кичинекей городтын оромдору онон улам кандый да тапчы болуп калгандый билдирет. Таң алдында турала, онын ончо ло оромдорун ла бурулчыктарын күрөп ле жалмап турган кичи бар эмес. Анчада ла онын оок бурулчыктары кандый да терең ле чичке траншейлер ошкош. Тротуарла удур келип жаткан кичинин чаканагы сенин чаканагыга тийип, бу соок кейде онын тыныжы сенин жүзинди жылыдып ла жалмай согуп өдөр.

Солтон төрөл городынын тапчы деген оромдорынын бирүзиле барып жатты. Кей арудан ару, тынарга да жекил. Жагыс ла бут алдындагы көбү ле ылма кар ого түргөн базарга чаптык здет.

Удур келгилеп жаткан улустын туку ла ортозында, бир канча ыраакта, Шуралай эмегеннин жайпас-жуйпас базыды кенете онын көзине илине берерде, «төңөштөн качала, айуга туштады» деген кеп сөс Солтоннын санаазына кире конды. А ол, Солтон, кемнен де качып эмес, теп-тегине ле айса болзо бойынын кандый бир керегине кайдаар да эмезе кемге де барып жаткан туш болгон.

Шуралайды ол эмеген дебей база, бежен жашка жеде берген кичине. Мынын алдындагы ол бир өйлөр болгон болзо, Солтон бу ла терең кардын ортозында тегерик жарындары ары-бери жайпаңдап келип жаткан үй кичини көргөн бө, жок по, ыраактан ла ого күлүмзиренип, «Шуралай эжебис» келип жат деп, ичинде жылу сананар эди. А чырайы дезде, булуттар ары жанынан жагы ла ойып чыккан күн чилеп, «эмеген» деп соок ло өскөмчилү сөслө айдатан эди! Эң жалакай көзиле көрүп, эң кару ла жылу үниле «Кандый жүреер, эжебис? — деер. — Бу бистин айылга бир жагыс катап не кирбейдеер?.. Киреер, айылдагар, эжебис!» — деп, айтканын бойы да сеппей калар.

Онон бир катап керек сакыбаган жанынан кубулган. Ол өйдөгү бе-

ри эмди жарым жылга једе берди. Кижн кижининг эки көзининг алдына көнөтө көрүнбес јанынан аңдана соготон неме эмтир.

Эмди канайдар, Солтон?.. Шуралай эмегенле јакшылажатан ба, ајса соок кебин тартынып, башты чала көңкөрө түңзүйтип ийеле, көр-бөөчи кижн болуп, јанынан өдө конотон бо? Тоң калды, јангыскан келип јаткан болзо кайдат. Шуралайдың кийнинен сыраңгај ла кичинек кураган эмезе кулун чылап, кызычагы Валя база келип јат. Бу бүгүнги ак кардың ортозында бөрүги карас карас эдет. Мыймалары база кара. Теп-тегерик кара көстөрининг кирбиштерине кар түжүп ле јапшынып калган болбайсын.

Валя эмди алты јашту. Солтонды «Таайым, таайым!» — деп, эбири жүгүрип, јажыркап туратан эди. Эрке кызычак. Солтон бойы да ого кару болгон. Оның учун олордың айлына барганда, как-куру кирбеске кичеенетен. Карманынан балдардың шоколадын эмезе кузук чыгарып, «Бу сөгел!» — деп, сүүнчилү жарлап, јуунада тарап койгон кичинегеш бажынан сыймап эмезе бошпок кызыл јаагынан окшоп салатан эмей.

Солтон Шуралайдың өбөгөниле кожо эки жылга улай јангыс кыпта отыргылап, јангыс иш бүдүрген. А эки жыл — ол ас ой эмес. Бу эки жылдың туркунына Солтон Шуралай ла Темдек Темеевичтин айлына, байла, беш-алты катап кирген болордон маат јок. Олорды да билген, бойын да олорго көргүскен деп айдарга келижер. Је оноң...

Оноң бир ле учуралдан улам керек чек үрелген. Бу јуукта, бир ай мынан кайра, көнете ле Темдек Темеевич јада калбаган болзо, бүгүн оның үйине де јолыгарга Солтонго чик јок јенгил болор эди...

Ол азыйгы јакшынак ла ајас күндерде Солтон бу ла келип јаткан Шуралай эмегеннинг эки будынын талтагын да, эди-каны јайрадылып, эки јанына салактай түжүп те келгенин — нени де ајаруга албайтан. Је эң ле саң башка неме: Шуралайдың көстөри сыраңгај ла кискенин бе, чокондойдың ба көстөри ошкош саргылтым-боро өңдү ле соок, ач кыйуларлу деп, ол качан да сеспеген. Шуралайдың көксининг тереңинде кара түн, кандый да јеткерлү монгыс бар деп, ол өйлөрдө ого кандый бир кижн айткан болзо, Солтон ого бүдерден болгой, тен кулак та кырына укпас эди. Ненин учун дезе, Шуралай ол туштарда «аңдана сокколок» болгон. Шуралай оның эјези болгон. Ондо бир де кара темдек јок, бастыра бойы — ичи-тышты јангыс ла јалакај күлүмјиден ле ајарудан турган деп билдирген.

Карын Темдек Темеевич, Шуралай эјебистинг өбөгөни, чала соок ло кызым кижн деп бодолотон эмей.

Солтон — јиит журналист. Газетте иштеп баштаганынан бери јүк ле эки жыл өткөн. Редакцияда оны сыраңгај тоомјылу деп айткадый кижн эмес. Је тоң уян база эмес. Тудум, айтса — айдып, этсе — эдип ийер кижн. Журналисттердин тилиле болзо, «Бойынын сөзи бар» деп айдарга келижер. Је бир кезек шылтактардан улам Солтон кер-

гинде олор анайып айдышпай јат. Баштапкызында, анайып айдарга арай ла эрте. Јаңы ла университет божодоло келген јит уул болуп јат. Иш, бойынын сөзи бар! Ого андый сөс кайдан, качан једе конуп келди деп! Токтоп ло калзын, эрте, тен эртеден эрте... Эм үстине бойсын, болор... Экинчиде редакцияда узак ойгө иштеп койгон нөкөрлөр ас эмес. Олор дын тоомызын тудар, төмөн түжүрбес керек. Јииттерди бийинг ле өткүрбес. Төп болзын, сөстөң чыкпас болзын.

Солтоннын иштеп турган газетинде, анчада ла јаан јаштулардын ортозында бир саң башка билим ле темигү бар. Шак ла олордын темиккениле болзо, бистин бу јака јерден, бойлорыстын ортобыстан, јаан јайалталу журналист те, писатель де табылбас јанду неме ошкош. Јок, бис ончобыс түней. Ончозынан озолоп, от аларга умзанба, најы!

— «Јайалтанын чыңдыйы — албатынын азы-көбинен камаанду эмес» — мынайда Максим Горький айткан — деп, Солтон олорды улу писательдин тоомызыла јенерге ченежетен. Јенерге де эмес, онын санаазыла болзо, «туруп калган көрүмин» кубултарга умзанатан. Је неме болбойтон. Канайдар оны, кажы ла суу бойынын агыныла, бойынын коолыла мантаар јанду.

Солтонло кожо иштегилеп турган шак ла ол Темдек Темеевич. анчада ла анда бир Марат Макарович деген өбөгөнниң шүүлтезиле болзо, кижинин эдери-билери онын јуртап ла иштеп јаткан городторынан камаанду немедий. Темдектезе, мынаар Барнаулдан келген писатель эмезе журналист — бат, ол чын писатель, чын журналист. А Новосибирсктен келген болзо, онон артык, онон эмеш бийик. А Москва ла Ленинград керегинде тен айтпаза торт. Ол городтордон келген кажы ла кижиге тегиндү эмес, та агару, та улу ла ойгор.

Јартын айдар болзо, бу јангыс ла бистин једикпөзис эмес. Кайда ла, бастыра јака јерлерде, байла, андый. Јака јерлердин улузы күскиде јаныксаган јерлик кастар эмезе турналар чылап, мойындарын узада чөйгилеп, бастыра күүндеринен төс јерлердин јанылгазын тыгдап јат. Је мында бир де јаман неме јок. Андый болор учурлу. А төс городтордо, ол ло Москва ла Ленинградта јуртап јаткандар дезе бойлорынын јаш тужын, јит чагын эске алынгылап, јаантайын ла јака јерлер керегинде јараш ла көөрөм санаалар сананар.

Је Солтоннын јаратпай турганы бу эмес, сырангай өскө неме. Ол неме, байла, кижинин өзөгинин, күүнинин кандый бир кыпчылчыгына кирип, јайынган болор...

Солтон редакцияга келерде ле, оны «Культура ла быт» деген бөлүккө отыргыскандар. Онын бойынын да күүни андый болгон. А бу бөлүктин бажында — Темдек Темеевич.

Ол көп калырабас, је куучындап, не-немени сананып, бойынын кирезинче айладып отыар кижиге. Керегин билер. Байла, онын да учун газеттин редколлегиязынын члени болуп турган болбой.

Күрөң чырайлу. Устиги эрдинде тегерик кара сагалду. Кандый бир костюмды садып алганда, аны сүрекей чеберлеп, сыраңай ла эскизи жеткенче кийетен ошкош.

Солтон оныла кожо иштеген ойдин туркунына, Темдек Темеевич ол ло бир туйук жакалу эмес, а кайра салар жакалу кара-көк диагональ-дан көктөгөн кителин жардынан бир де катап уштыбаган болор керек. Ол кителдин он жанында «Кызыл Чолмон» деп жуучыл орденди Темдек Темеевич база бир де катап уштыбайтан эди. Бүдөрдө ле анда болгон немедий.

Олордын баштапкы тартыжузы мындый керектен улам болгон.

— Сен бойын баш билинетингди токтот, у-ул, — деп, Темдек Темеевич бир күн эртен тура Солтонго айткан. Онын эки тымык көзи жийт болушчызынын кайкаганду жүзине келип сайыла берген. Ол бир канча ойго кандый да табыш жогынан Солтонды ченеген аясту, анай-да ла көрүп отыра калган.

Онон ары ол мынайда жартаган:

— Журткорлордон келген письмолорды жазаган бедин, бойындый-ын бичиген бедин, оны секретариатка табыштырардан озо, меге көргүзүп, кол салдырып тур, у ул... Онон башка керек коомой болор.

— Менин эткемин учун мен эмес, айдарда, слер каруулу ба? — деп, Солтон та менин де учун каткырып ийди.

Темдек Темеевичке жийт журналисттин бу сурагы да, каткызы да жарабаган. Ол Солтоннон байагы ла тымык көстөрүн албай, колындагы ручказын столына араай салып, жок, салып эмес, божодып ийеле, улу тынып, бажын билер-билдирбестен жайкап, учында эрмектенген:

— Бистин редакцияда андый ээжи бар. Сенин эткеминди мен, от-делдин заведующийи, көрөр учурлу. А менин эткеминди анда, «Бойы» көрөр учурлу.

— А ол «Бойы» дегени кем? — деп, Солтон биле-тура сурады.

— Бисте андый, бичилбеген ээжи бар, у-ул, — деп, Темдек Темеевич жартап, эки күрдек ийнин жайкап, отыргыжын кыжырт эттиртип, там мыкталай отырып алды ошкош. — Бат, бисте андый бичилбеген ээжи бар — редакторды «Бойы» дейтенис. Сен ого удабас темиге берерин...

Солтон бойынын жазаган ла акту бойы бичиген материалдарды Темдек Темеевичтийинен сыраңай да коомой эмес деп сананатаны жажыт эмес. Ле бойоор до бодозогор: бу редакцияда бийик үредүлү улус бар да болзо, журналисттердин аңылу факультедин божоткон бир де кижиге эм үстине жок. Журналистикага качан да, кайда да үренбеген, туку ла жууныг алдында кандый да зоовтешколдо үренген Темдек Темеевичке багынарга Солтонго жеңил эмес болгон.

Мынайып база бир канча күндөр, айса болзо, айлар өткөн. Солтон ло Темдек Темеевич, бистин алтай тилдин темиле болзо, бир каттап ойто ло «эдек тудушкан».

Не болгон, канайткан?..

— Сен алтай грамматикадан аксап жадын, у-ул, — деп, Темдек Темеевичтин ол ло бир тымык көстөри ойто ло Солтоннын жүзине келип жапшына берген. — Алтай грамматиканын ээжизиле болзо, у-ул, нөкөр Тоцакованын үредүзиле болзо, эрмек адалгыштан башталар, глаголло божоор учурлу. А сен дезе...

— А мен дезе сөстөрдү аңдандырып жадым, андый ба? — деп, Солтон онын эрмегин үзе согуп ийди.

— Андый, бойың да билип ийдин, онызы жакшы...

— Айса болзо, бу менин бичинетен жаңы стиль-марым! — деп, өбөгөннүн күүнин ле иженчизин Солтон соодып ийди.

— Ме ол! — деп, Темдек Темеевичтин чырайы, тен, кызыдала туура салып койордо, эмеш сооп жаткан темир ошкош күрөң-куу боло берди. — Сен марды университетте беш жыл бедреген — деп, ол өрө туруп чыгала, столын айлана базып, ойто бойынын жерине келип отырды. Солтонго тымык көстөрилө көрүп, шүүлтезин оноң ары көндүктирди. — Эмди бистин марыбыска темик — дейле, алдында жайып алган газетине ус сабарыла түртүрүп, оноң бир канча катап токылдадып ийди.

— Слердин ончогордо ииттер үренетен кандый да стиль, кандый да мар жок! — деп, Солтон тур чыкты. — Слерлер эрмек жаңыс ла адалгыштан башталар деп билереер. Онын учун «јат ла јат, болгон ло болгон» — мында ненин мары, ненин аргазы!

Темдек Темеевичтин эриндеринин учтары озо баштап билер-билдирбестен тыртыып, кандый да каруу јандыарга жүрөле, кенете токой берди. Оноң сакыбаган јанынан күлөр жүзине күлүмји түжүп, бу жаңыгызынан чек өскө, ачык ла јардак үниле эрмектенди:

— Је, уул, ичинде не кайнаган эди айт, ончозын айт, мен угайын...

Солтон бу өйдө, чындап та, тен кайнап турган изү казандый болгон:

— А менин ирбистер керегинде очергим «Труд» деп төс газетте чыккан!

— Та-ак, та-ак, онызы сүрекей жакшы — деп, Темдек Темеевич күлүмизин жылытпайт.

— Алтын-Колдин тайгалары керегинде очергимди профессор Иванов мактаган! — деп, Солтон Темдек Темеевичтин күлүмизин керекке албай, бойынын једимдерин оноң ары тоолойт. — А менин дипломный ижимди...

Је Солтон туктурылып калды. База ла бир көрөйин дезе, Темдек Темеевич кандый да јилбүлү кино телевизордон көрүп отырған чылап, јап-јакшынагынан күлүмзиренип, өскө табыш јогынан иит уулга соныркаганду ајарат.

Кыпта тымык.

Бир канча өйдин бажында Темдек Темеевич ол ло јобош үниле,

не де болбогон неме чилеп, ала-тарый бодогондо, бу жаңыгы керекке кандый да колбузы жок учуралдар керегинде куучундай берди. Канайып ол он сегис жашту уулчак тужында, 1941 жылда, зооветшколды артырып, жууга атанганы, канайып баштап ла шыркалатканы, кандый айалгада ого бу «Кызыл Чолмон» орденди командири табыштырганы керегинде ле оног до өскө жол-жорыгы керегинде база узак ла куучындаган.

Олордын иштеер күндеринин бирүзи мынайып башталган. А учы дезде шак мынайда божогон:

— Сенин сөөгин не эди, Солтон? — деп, байагы бир «уул» дейтенин жылытып, жанар алдында не-немезин жуунадып жадала, Темдек Темеевич бажын өрө көдүргөн.

— Тодош...

— Же бат, көрзөн кандый болуп жат — деп, ол алакандарын бойбойына түргөн-түргөн жыжыштырып, отырган жеринен кандый да жеп-жеңилчек өрө туруп чыккан. — Эмди көрүп турар болзо, мен сенин жаңыс ла бу иштеги жамылуун эмес, онын үстине жестен болорым ине — деп, ол каткырып ийди.

— Кенете канайып жестем боло бердигер? — Солтон соныркады. Ол жаан эмес өдүни көстөриле Темдек Темеевичке ажарулу көрүп, булут ошкош калың ла узун чачын үй кижинин сабарларына жүзүндөш чичкечек ле апаш сабарларыла кайра тарайт.

— Кенете эмес! — деп, өбөгөн эрин кара сагалынын алдындагы күлүмүзүн жылытпайт. — Мен туку төртөн алты жылдан бери сенин жестен эмейим. Уйимнин сөөги — тодош. Айдарда, сенин эжен болотон туру.

Ол эжиктин жанындагы илмекке једип, күрөң тонын кийип жадала, сйто айлана сокты. Онон туку байа эртен турадагы куучынын кенете ойто улалтып, Солтонды «шибегейлеп» ийбей кайтты:

— Сенин очергин «Труд» деп тос газетте чыккан, а менин анда чыкпаган, сени профессор Иванов мактаган, а мен андый ойгор кижиге јолыкпагам, сен университет божоткон, а мен...

Бойынын өдө конгонын Солтон туку байа, ол ло тарыйын сезип койгон. Же эмди оны Темдек Темеевич кенеркедип турала, кандый да эптү өйдө кап ла ала койып, жүзин изү јалбышка төгөй тудуп, чек ле божотпой тургандый билдирди.

— А мен сени — деп, ол бойынын шүүлтезин онон ары јартайт, — арга жок јаш уулды, а сен жууда не болбогон, төрөлинді не корыбаган деп бурулаган болзом, нени айдар эдин, кандый болор эди?..

Буттарынын алдындагы полдын јергелей-јергелей јаткылаган јосторы кенете ойыла беретен болзо, Солтон эмди ле турган жеринен јоголып, туранын баштапкы кадына тўже конор эди. Же пол до жемирилбейт, Темдек Темеевич те чыгып јанбайт.

— Мен бодозом, бүгүңги иш божогон, керек бүткен — деп, ол

кенетийин токтой тўшти. — Је, Солтон, эмди бистин айылга кожо бара-
ак, мен сени эјенге таныштырып койойын...

Мынайып Солтон баштап ла Темдек Темеевичтин айлына барган.
Јолой барып јадала, чўрче ле магазинге кире конуп, «бор-ботко» садып
алган. Баштап ла барып јаткан айылга, алтай јанг аайынча, куру кирерге
еп јок неме эмей.

Јаан обогон карманынан јулкўўр чыгарып, эжикти бойы ачып, бозо-
гоны алтаган ба, јок по тургуза ла јарлаган:

— Энези, бери чык, бу ачын келди, уткы, таныш...

Ары јанындагы кыптап јымжак ла јылу фланельден коктогон чоп-
чоокыр халатту ўй кижининг кўлўмјизи туку ла качан элбек јўзине јайы-
лып, Солтонго удурга чыгып, боп-бошпок колдорын суна салган:

— А-а, эредаксияга јангы келген тодош болушчын бу ба? — деп,
Солтонды бажынан ала буттарына тўжўре ајыктап, тургуза ла шылап,
бойы да оны-мыны куучындай берген. — Экў! Бат кандый јакшы! Ай-
дарда, сен туку ўредўден озо айылду-јуртту болгон кижн турун не.
А квартаира бар ба? Бат кандый јакшы, кижининг ўстинде јабынчы ла
бар болзо, акча-манат, арткан јобожо кайда барар ол, бойы келер, бойы
јуулар. А ўйиннинг ады кем эди?.. Чечеш дейзин бе? Јараш, јакшы ат
эмтир. Уй ле кижн јуунчак, кымзангай болзо... Уйингди ле бек тут.
Кол бек болзо, ончозы болор.

Солтон карманынан байагы садып алган шампанын ла коробкодо-
гы конфедин чыгарып, Шуралайга берди:

— Бу слерге...

— Ба-таг, карындажым бол! Куру келбеген, тажуурын тудунганча
келген! — деп, Шуралай јаан табыштанып, Солтоннын колынан кок
шилди алып, — је орō от, карындаш, айылчы болуп, торгō чык — деди.

Шуралайдын колы-будынын капшууны да коркыш — чўрчеде ле
столдын ўстине ајак-казан јык ла толо берген. Изў борщ то, соок ка-
пуста да — ол кўн ончозы јеткил болгон.

— Баш ла бол, кандый јараш шил, кандый јакшы аракы! — деп,
Шуралай бу јангы ла Солтоннын экелген шилин ајыктап, ары-бери ай-
ландырат. — Тен медаль-садалду немен туру не, карындаш. Алтын-
сары јалбрак та јурап койтыр. Байрам кўнде ичетен баалу-чуулу аш эм-
тир. Акыр, мыны тургузып салайын. Байрам болзо, ичерис. А бўгўн, те-
гин кўнде, тегин де аракы амзап отырбай... Чын ба?..

Шилдеги шампан јок чылап кайылып, тастак карынду шкаф-бу-
фетке кире конды. Оны Шуралай тургузып јадарда, анда база та кан-
дый да шилдерге согулышкан табыжы угулып калды. А олордын отыр-
ган столго кандый да боромтык-јажыл онгдў графин тургузылды.

— Эјен эки тўптў кижн эмей — деп, та ненинг де учун Темдек
Темеевич каткырала, онон ары неме айтпады. А јиит журналист онын
бу сōстōрин ајаруга албай, анайда ла откўрип ийди.

Солтон ол кўнди ундыбас. Эмеш ичип, эди-каны изиген кийининде, эрмекти ойто ло Темдек Темеевич бойы озо баштаган. А ол эрмек дезе, ёскё не де керегинде эмес, байагы ла база газет ле онын ижи жа-нынан:

— Газет деп неме кандый тос элементтен туруп јат? — деп, Темдек Темеевич сурап, олордын иштеп турган кыптагы ок чылап, јаан бажын чала тыртыта салып, ол ло јымжак костори јиит журналисттин јўзине келип токтой тўшкен. — Мен тегин бор-ботко газеттер керегинде эмес, а партийный газет керегинде сурайдым.

— Кандый ла газет — ол озо ло баштап јакшынак журналисттер-дег камаанду! — деп, Солтон алаңзыш јогынан айтты.

— Онызы андый ла — деп, Темдек Темеевич јопсинеле, онон ары бойынын кандый да бир шўўлезине једерге катап ла некеди. — Оны-зы андый ла... Је партийный печатьтын тос элементи неде, сен меге айдып бер...

Шуралай Солтонго болужар деп сананды ошкош:

— Је болор, сен кижинин карындажын экземиндейин деп бери экелген бе? Сен чилеп, ол газетти он јылга кемирген болзо, менин карындажым сенин алдыга мынайып кызылып-кыпчылып отырбас эмей. — Шуралай онон ары бу эрмекти эмеш ёскё, бойына јарамык-ту коолго кочўрер деп сананды ошкош. — Эмеш козор салып ийеек-тер — дейле, ол ло чоп-чоокыр халадынын карманынан козордин кабын чыгарып, обогонинин алдына салды.

— Газет бўгўнги кўндерле колбулу информациялардан туруп јат — деп, Солтон айда салды. Мындый эрмекти ол ўренип турарда коп катап уккан.

— Онызы андый ла — деп, Темдек Темеевич ойто ло эренгис јопсинет. — Је андый да болзо, партийный газет кандый тос элементтен туруп јат, у-ул? — деп, катап ла ченей берди.

— Бу козорди ўле — деп, Шуралай ойто ло Солтоннын адаанын алды. — Эртен ишке де барала, экземиндеп тургайыг...

Темдек Темеевич козорлорди эттенгир ле кўрен алаканына салып, билгир ле тўрген солыштырып, бу ок ойдё јиит журналистке јартаган:

— Билип ал, у-ул, партийный газет деп неме — ол элден ле озо баштагы статьядан туруп јат. Баштагы статья јок болзо, газет те јок! Бат андый...

Солтон ўлеп койгон козорлорди колына алып јадала, «А слер билереер бе, Темдек Темеевич, — деп каткырган, — јебрен Грециянын улу философы Сократ айткан ошкош эди: кажы ла чында бойынын тогўни база бар...»

— Алтызы менде, јўрўп јадым — деп, Темдек Темеевич кандый да козорди ўйинин алды јаар шылырт этире чачып ийеле, Солтоннон сурады. — Акыр, ол менин айтканымда кандый тогўн бар болотон?

— Мен јип койдым, алтыны јетиле јаптым — деп, чала калай берген борортым көстөриле Шуралай алдындагы көзөрлөргө кекийт. — Алтыларын-јетилерин бар болзо, бери сал, Солтон...

— Слердин айтканыгардаң туку ла качаннан бери ээжилеп койгон стандартла јытанып јат — деп, Солтон Темдек Темеевичке кезе көрди.

— Айдарда, партийный газетти баштагы статьясы јогынан да чыгарза, алдырбас па, айса кандый? — деп, өчөлгөндү үн угулды.

— Слер, өбөгөн, — деп, Солтон эрмектенди, — кижинин кажы ла сөзинен ол бир «лазейкагарды» бедребегер...

Бу «лазейка» деген сөс Солтоннын эмес, а Темдек Темеевичтин. Кажы ла эрмектин, кажы ла сөстин учуры бир, чокум болзын, ондо кандый да «лазейка» јок болор учурлу деп, ол Солтонго мынын алдында јангыс катап айткан эмес.

Эмди Темдек Темеевич Солтонго каардырып алала, база та кандый да каруу јандырарга јадарда, Шуралай арбанып чыкты:

— Болор!.. Эртен де экземиндешкилеп тургайаар! — Аракы түгене берерде, эжикин он јанындагы стөнеге јөлөнгөн байагы ла бир јаан шифоньерди ача тартып, Шуралай база бир көк-боро графин чыгарып келди. — Мыны мен сеге туттуруп јадым, карындаш, — деп, Шуралай оны јиит уулдын алдына тургусты.

Онызы саң ла башка јытту неме: алтай аракы дейин дезенг, ачузы кабактан да кирелү эмес, а магазиннин кабак аракызы дейин дезенг, кандый да өскө амтан бар. Мынын алдында Солтон андый ла неме амзагалак. Бу кандый аракы болгоны көрегинде сураарынан эпјоксынган. Олор бойлоры да неме айдышпаган. Ол не болгонын Солтон бу учунда, бир канча ой өткөн соңында, ондоп турбай.

Олордын баштапкы туштажы мындый, көзөрлү, аракылу, јүзүн-башка куучын-кубуйлу болгон.

Солтон ол айылдан үч литрдин банказына јык ла толо капуста экелген. Албаска сананарда, Шуралай эјези тен албан-күчле колына тудундырып берген:

— Канайып туруң, балдарыңа апарып бер. Алтайлардын ортозында эјен чилеп кемизи тузайт эмеш. Эјен берип ийген деп айт. Тен јап-жакшынак капыста болор...

Онын да кийинде Солтон Темдек Темеевичтин айлына ушта-куйда кирип јүрөтөн. Је олорго куру келеринен эпјоксынып турар. Анчада ла олордын Валя деп кызычагын көрүп ле ийгенде, ого та нени де берер ле сыйлаар күүни көлөтөн. А онызы, је јаш неме андый болбой база, Солтонды ла көрүп ийзе, «Таайым, таайым» — деп, удурла јүгүрип, јөпсый берер. Айла ого эжикти де Валя ачатан эмей.

А Шуралай туку ыраактан, төриндеги кыптан, кыйгырар:

— Валяш, балам, анда кем келди?

— Солтон таайым...

— Баламның таайы келген туру ине. Таайың нени экелип берди, балам?

— Шкалад...

Эмди калың карга бастырган оромды өрө Шуралай туку ол келип жат, Валя кызын ээчидип алган. Канайдар, кайдаар кирер? Жакшылажатар ба айса бир ле болгон кату тудунза кайдар а?.. Калак ла де, Темдек Темеевич эзен жүрген болзо, Солтон эмди анайып ла жаан кыйналбас эди...

Шуралай ла Солтонның ортодогы тамының јиги сакыбаган јанынан, кенете ачылган.

Быјыл јайгыда Солтон аракыдаган. Амыраар күн болгон. Оның айлында он до, јүс те шил аракы турган болзо, Солтон жагыскан отырып ичерин сүүбес кижн. Анайып ла тили кычып, кујуры тудуп келзе, мынаар «Алтын-Көл» деп ресторанта баратан эмей. Анда улус, јнит ле бойына кураа уулдар табыла берер. Ой, литература, жүрүм, физиктер ле лириктер, культура ла цивилизация, алтай јонның историязы, озогы магы — бу ла мынан да өскө сурактар керегинде јилбүлү эрмек-куучын көйлөй беретен.

Солтон бойының күреезинде не-немени билер уул деп чотолотон. Оның кажы ла айткан сөзи кандый бир ойгордың емезе улу ла јарлу кижининг айтканынан алган темдеги јок болбойтон.

— А слер билереер бе, уулдар, јан башкарары јанынан менин сүүген Сократ нени айткан а?.. Билбес болзогор, мен айдып берейин, угуп ла эске салып алыгар. «Јанды немени билер улус башкарар учурлу» — бат јебрен ойгордың ойгор сөзи!

Ол онон ары көөрөп, база да көп јарлу улустың ады-јолын адаар.

— «Кижн бойы керегинде билбес, ол керегинде писатель билер». — Кем айткан? Мынайда Андрей Платонов айткан ошкош эди.

А нөкөрлөрине мындыј куучын јилбүлү, јарап јат... Редакцияда ол сыраңай да мындыј эмес. Анда ол, анчада ла калганчы өйлөрдө, анайып ла көөрөбөс. Оның учун дезе, оның јүзине «скромный эмес» деген јамачыны тегин де јапшыргылап койгон. Эмди жаңыс «мания величия» деген јамачыны алары арткан.

Бүгүн таныш уулдарла база да бир эмеш отырып, оны-мыны калыражып ийер күүни бар да болзо, је качажып, ол аразына акказы түгене берген.

Јанып барадала, бир ле көрөјин дезе, Темдек Темеевичтин туразының јанынан өдүп јаткан эмитир. А Солтонның јаткан туразы мынан тың да ыраак эмес. Айлында акча бар. Байа ла чыгар тушта эмеш арбынду акча алган болзо кайдар! Эмди айлына келзе, Чечеш оны кайра божотпос. А ол «Алтын-Көлдө» уулдар арткан, эреени бар. Куучындажар, калыражар керек.

Ол Темдек Темеевичтин туразының јанынан өдүп болбоды. Бойы-

нын кандый да бир ижемжилү шүүлтезине тужактадып ийип јада калды.

Солтонго эжик ачарга база ла Валя тидиреде жүгүрип келген.

— Валяш, анда кем келди, балам? — деген таныш ла өдүни үн төриндеги кыптан ойто ло азыйдагызы чылап угулды.

— Солтон таайым ла келди.

Солтон, эмди ле ойто кайра чыгарга турган киж, өдүгин уштыырынан жалкуурып, эжиктин жанында чала аланзып турганча, Шуралайдын үни ойто ло угулды:

— Бу анда канайып калдың, Солтон... Валяш, балам, таайың бүгүн нени экелди?..

Кызычак эрмек айдарга жеткелекте, Солтон оны озолоп ийди:

— Валянын таайы бүгүн калаңы ла как куру. Онын үстине бүгүн бойы үч салковой акча бедреп жүрөле, келген...

Шуралайдын омок каткызы ла үни ыңкылдап, ол ло бир кызылчоокыр халадын кийгенче, арыгы кыптан чыга бazyп келди.

— Эжебис, слер меге үч салковой беригер. Мен эртен ле ойто экелип берерим.

— Мыны кайдатан?..

— А мынаар «Алтын-Көлдө» уулдар сакып жат.

— Анайып сеге «Алтын-Көлдөдөтөн» акча менде жок. От, мында да бир эмеш неме сеге табыла берер. Бистин айылга бүгүн жаан айылчылар түшкен.

Канайтсын база, Солтон чечинген, арыгы жаан кыпка өткөн. А мында дезе ылгый ла таныш улус: газеттин журт хозияство бөлүгининг заведующий бир Марат Макарович дейтен өбөгөн лө онын корректор болуп турган үйи Галина Каралдаевна отырдылар.

Марат Макарович ле Темдек Темеевич — жажыт улус. Беженнен ле ашкылаган болор. Калаңылары тапту деп айткадый. Же андый да болзо, кайдан Солтон чылап, ресторандап базатан эди. Тоомжылу улус ичсе де, мынайып айылдарында отыратан. Ооско до түшпес, тилге де оролбос. Олордо тен байагы «мания величия» деген жеткерлү таңманын жыды да жок. Јаңыс ла тоомжы-скромность дейтен бекем ле чындык, быжу ла жарамыкту маска арткан ине.

Олор бу айылдын жанжыгузыла база ла көзөрлөгилеп, ол ло бир көк графинди столго тургускылап алган отырдылар. Же чынын айдар болзо, Солтоннын бу аракыдан ичер де, мында отырар да күүни жок. Онын баштапкы шылтагы — ресторанда уулдар ла јилбүлү куучын арткан. Экинчизинде, Солтон байа байыркап коньяк ичкен кийинде, эмди бу көк-боро өңдү немени, чындап та, ичер күүни көлбей турды.

Је андый да болзо, бир-эки чөбөчөйди түңгей ле олорло кожо ууртап ийерге келишкен. Эй! Ууртап ийген, оноң чүрчеде ле эзире берген. А Солтон анчада ла эзире берген тушта тен нени де карамдап

билбес кижн. Керек болзо, карузыган кижиге ол эдн де кезе согуп, эмдн ле табыштырып берер. Оны бу јажына таныш уулдарга канча не-ме сыйлабады деер. Тон болбосто байа бир кееркек-модный дейтен јүзүн чололу носокторын да сыйлап туратан эмей. Онын мындый сыйы улуска та јарап туратан, та јарабайтан — онызын Солтон керекке де албас.

— Эјебис — деп, Солтоннын тунгак үни угулат. — Бу көзөрлөш-ти тэктодор керек.

— Сен бисти көзөрлөтпөй кайдайын деп а? — Шуралайдын чала чаптыгы тудуп айдат. — Отыр, ол эмезе...

— Ол эмезе ончобыс бистинг айылга баралык! — деп, кенете Солтон кыйгырды. — Марат Макарович, слер бистинг айылда бир де катап болбогонугар. Ончогорды кычыр турум.

Марат Макарович те, өскөлөри де көзөрлөжин токтоткылабайт.

Марат Макарович... Айла бу база бир сан башка кижн. Солтон бу өбөгөндн база кайкап јүретен эмей.

Темдек Темеевич ле бу экүнинг ортозында кандый да түней неме бар. Экилези көп эрмек айтпас. Экилези бекем, жоон эрлер. Онын үстн-не саткылап алган тондоры да түней — күрен сукноло кыптаган кара јакалы тондор. Је бу ок өйдө башказы база бар. Темдек Темеевич, Марат Макаровичке көрө, ачык-јарык кижн. Ичиндеги санаазын јажыр-бас, айдып ийер. Кижиге болужып, бойынын билеринче айдып, јөмбө-жип ийер күүндү.

Марат Макарович сигаредн тиштенип алала, өскө улустын куучы-нын, ол эмезе чуугужып јаткан болзо, олардын тартышканын тууразы-нан тындап ла көрүп отырат. Бойы киришпес. Та јаратпай отыратан, та ичинде сүүннп тындайтан — јарты јок.

— Је, нөкөрлөр, редактордын айтканынча болзын — деп, тарты-жунын түкү ле учы јаар бир эрмекти айтса — айдар, айтпаза, анайда ла үн-табыш јогынан јүрүп калар.

— Эјебис — деп, унчукпай барган Солтон ойто ойгоно чарчап келдн, — бистинг айылга барбайтан болзогор, айса меге үч салковой беригер, мен ресторан барайын.

— Јок, у-ул, сего ресторан эмес, а јанар керек — калагызы там ла јаандай берген Темдек Темеевич тумантый берген ол ло тымык кө-зын өрө көдүрдн. — Онон башка эртен кандый бир керек болуп ка-лып, редактордын коверына тизелене түштинг, калак.

— Мынызы тизеленип туратан немези туру не?! — деп, Марат Ма-каровичтин үйи, Галина Каралдаевна, ийиндери селенгдежип, шыйкы-нак үниле каткырды. — Мен он јыл корректор болуп, олардын кове-рына тизеленгелегим...

— Јок дедим не, уул, андый акча менде јок! — деп, Шуралай ча-ла атылланып јүреле, ойто та ненинг де учун өрө туруп, шкафты ача

тартала, оңон акчакап ала сокты. Ачат, көрөт. Кызыл-кызыл ондор эме-
геннин жымжагаш ла кыскачак сабарларынын алдында кыймыктажып,
табышту шылыража берди. — Көр, мында үч салковой кайдан келет.
Ылгый ла ондор!.. — Же бу ок өйдө ол бир кызыл чаазынды ушта тар-
тып, чала алаңзып та болзо, столдын үстине салды. — Айса, мыны
Марат Макарович ооктоп ийет эмеш пе?..

Марат Макарович ажару этпеди. Ол сигаредин сорып, көзөрдөн көс
албайт. Мында Солтон деп кижиге барын ол ту ла не жерде ундып кой-
гон. А Солтон, чындап та, ого не?.. Редактор эмес ине. Кажы ла онын
калырап жүргенин.

— Темдек Темеевич, же андый болзо — деп, Солтон өрө туруп
чыгала, ойто отыра түшти, — андый болзо, чын ла ончобыс менин
айлыма баралык...

— Уч салко-ой сурап жүрген кижинин айлына кижиге канайып ба-
рат — деп, Шуралай эмеген айдала, өдүңгү, шынкылдууш үниле тала-
тала каткыра берди. — Эштинин дамазы барып жат, Марат Макарович...

— Же сен озо жан, бис кийингине барарыс — деп, Темдек Темее-
вич айтты. Ол Солтон айлына чын ла барар деп сананды ошкош. — Че-
чеш белетенип, чай-чуйын азып жатканча, бис једип барарыс.

— Чын ла ба? — деп, Солтон бут бажына тур чыкты.

— А чын эмей — деп, Шуралай өбөгөнине јөмөжөт. — Бис бу ла
конды ойноп ийеле, барарыс.

— Марат Макарович, Галина Каралдаевна! — деп, Солтон тезиник-
пей барды. — Слер менин айлыма кирбеген улус эдигер. Келигер,
кыйалта јок болзын јы ба?

...Солтон айлына келзе, үйи картошко арчып жаткан эмитир. Ой туку
алты часка једе берген. Темдек Темеевичтерде узак отырып калганын
ол јаңы сести.

Эмди ле мындый да улус келер, Чечеш капшай казан ассын, акча
берзин — Солтон тургуза ла магазин жүгүрер. Акыр, магазин барар-
дан озо, бир аяк изү чай ичип алза кайдар деп жатканча... ол ине —
эжиктин күзүңгизи аай-коой јок шыгырай берди.

— Айылчылар — деп, Солтон тур чыкты, — айттым ине...

Онын јаан уулы, Учурал, ол тушта алтынчы класстын үренчиги,
јүгүргенче барала, эжикти ачып ийзе, бу — өскө кем де јок, јаңыс ла
Шуралай эмеген кире конуп келди.

Бат шак ла бу тушта кем де сакыбаган сан башка керек Солтон-
нын айлында баштала бербей канайтты.

Шуралай кире конгон бойынча, Чечештен де јакшы сурабай, оло-
рдың эки уулына да ажару этпей, көндүрө ле Солтонго үкүстөп, чурап
барды. Шуралай эјеге тен удара сөс тә айдарга болбос. Онын көстөри
де эмди көстөр эмес — торт ло эки сур јылан! Бастыра бойы — кыйгы.
Эрди, јүзи, јаяктары — ончозы ла кыйгы!

Шуралайдың кыймыгын көргөндө, эмди ле Солтонды ала койып, балбара, былча тудуп, ол эмезе ары ла тирүге, бу бойынча ла јуда салып, тамагынан ажырып ийгедий:

— Берет, уул, акчамды! — деп, ол Солтонго кыйгырат. — Јаңы ла столымның үстинең уурдап алган он салко-ойымды берет!.. Јок, уул, јок, тен нени де айтпа, укпазым, берет, божогоны ла ол! Тен јүс те јок, кижининг акказын уурдап... Берет дейдим он салкойымды!

Учурал ла Темир — Солтонның эки уулы адазын јаңы ла көргүлөп ийгендий, көстөри тозырайышкан турдылар. Бу келген казыр эмеген нени айдат?! Олордың адазына ол не деп кыйгырат? Уулдар үн-табыш јогынан бирде адазына, бирде бу келген сан башка казыр кижиге көргүлейт.

Тегин де кызыл чырайлу Чечеш тен бастыра бойы јалбырай берди ошкош. Оның бир колында — бычак, бир колында јетире арчылбаган картошко...

— Берет дейдим, берет, је не турун! — деп, Шуралай там ла үкүстейт. — Он салкойымды кайдаар эткен, ка, берет, берет, уул?!.

Байла, кандый бир јемит кетеп јаткан ирбис, ол эмезе казыр бар, бойының оштүзине шак ла мынайып, бу Шуралай деп үй кижі чилеп, кандый бир јырааның ары јанынан эмезе карануй јууканың түбинен кенете ле калып келеле, јыга базатан болор.

— Бу мен...мен бе? — деп, калганчы учында Солтон јүк ле арай-дан оозын ачты. — Бу слер..

— Ишь кандый, мен бе!.. А сен эмей, кем?! Је өскө кем болгон бистин айылда? Берет, берет акчамды, ол уурдап алган он салкойымды! — деп, Шуралай айтканынын үстине айдат. — Бу турган уйалбас мандайлу неме сениң өбгөннig болзо, айт: акчамды эмди ле берзин.

Чечеш нени де айдып болбой, өбгөнине кайкаганду ла суракту көрди. А өбгөнинде канайдар да арга јок. Карын, үйинен кандый бир эп-арга, болуш сурап турган чылап, ол јаар бурулу, кандый да кичинек ле јабыс боло бергендий көрөт.

— Тон ло андый кижі эмес эди — деп, Чечеш көстөрин өбгөннинен табынча ырадып, Шуралайга чике көрди.

— А-а — деп, Шуралай серенди — слер ончогор андый танмалар тураар ине! — Оноң ойто ло Солтонго тап эдип, эмди ле оның тамагына эки колыла кадала бергедий, уур тынастайт. — Јаңы ла столдың үстінде јаткан акча, он салко-ой айса јер дөөн кире берген туру! Јок туру, токтоп кал, берет, берет, уул, акчамды!

Чечеш уулдарына кылчас эдип, кенете олорго кизирт этти:

— Баргыла мынан ары! Мында нени тыңдагылап, көстөринг тостойышкан тургуларын?

Уулчактар тургуза ла кайдаар да шылырт эткилеп калдылар.

Чечеш кенете ыйлай согуп, өбөгөнине өчөлгөндү айтты:

— Эмди барып эжези! Кандый эмтир угарында. — Онон жанындагы столдың кайырчагын ача тартып, кандый да шылшык тередеп эткен акчакапты ала койып, ачпай да, көрбөй дө Шуралайды алзын деп, ого жууктада, столдың кыры жаар мергедеп ийди. — Алгар оны... онон кыйгырбай, ары мынанг барыгар!..

Солтон кенете серий түшти ошкош.

— Јок, слерге андый байрам болбос! — дейле, байагы үйинин мергедеп ийген акчакапты алала, карманына сугуп алды. — А эмди барып слердин жүзигерди көрбө, э-је-бис — деп, ол өчөлгөндү ле өктом айтты. — Он салковойдог болгой, он до мун жылыйган болзо, мен бодоп ло кижинин кийининг жүгүрбезим.

— Андый бай, андый коркышту аргалу-чакту, бүдүн-бүткүл боло-рында, алаканын ачылып, узун айылдың учына једип, кыска айылдың кырына түжүп, кере түжине тербезендеп, суранган турун а? — деп, Шуралай јана болбойт, торт тынаастап ла керейлеп турды. Онын кажы ла сөзи, кандый да ару сууга келип түшкөн изү чок чылап, Солтоннын жүрегине өңзүре табарып, «шыр-р» эдип, бирден өчүп ле бырыксып тургандый болды.

Марат Макарович ле онын үйи Галина Каралдаевна јангылабаган эмтир. Солтонды көрүп ийген бойынча, Галина Каралдаевна очказын кийип, бу айылда бүгүн болгон түш улустыг тоозына та ненин де учун бойынын өбөгөнин, Марат Макаровичти кошпой, мынайда эрмектенди:

— Бу столдың жанында бис экүдөг өскө туура кижі болбогон эди — деп, ол очкаларын уштып, ак платочекле арчып, онон ойто кийип, Солтоннон көс албай отыра берди. — Ол он салковойды та сен алган, Солтон, та мен алгам — экүдинг ле бирүбис. Бойың да сананзан? Өскө кижі болгон эмес, Солтон...

Солтон нени де айтпай, көндүрө ле столдың јаны жаар өтті. Ајарат, клеенканын алдын ачат, аяк-казанын ары-бери жылдырат. А оны ла кожо бери келген Чечеште табыш та јок. Эжиктин жанында јангу ла көлөткө болуп, коркыганына көрүп калган турды.

— Бис үзе көргөнис, не де јок — деп, Галина Каралдаевна Чечешке јартайт. — Эжикте турбай, бери өтсөң, Чечеш...

Чечеш кыймык та этпеди. Өбөгөнинен көс албайт.

— Јок — деп, Солтон бойы учу-учында чөкөп, үйи жаар көрди.

— Јок, јок, бис бедрегенис — Галина Каралдаевна быжулайт.

А Марат Макарович темиккени аайынча, ол ло бир сигаредин тиштенип алган отырды. Керектин учын сакып турганы јарт. Солтон үч салковой акча сураганын ол байа бойынын кулагыла бойы уккан. Шуралайдың колындагы он салковойды ол база көргөн. Эмди алан-зыыр ла неме јок: «Оны алган кижі бу — Солтон».

— Јок! Јок! — деп, Шуралай база ла Чечеш јаар кату көрди. — Бар болзо, мен бодоп кижини акту јерге не тудатам, бир де тутпазым!..

— Јок эмей а-а — деп, Марат Макарович ун угусты.

Сериген сайын санаазына та не де эбелип, кенетийин Солтон күлүм-зиренип, ончолорын тоолой көрди. Көрүжинде кандый да сүмө бе айсаченелте бе, је не де бар.

— Јок болзо, кемди айсa јаргылайтан? — деп, Солтон, сүүнип турган чылап, Шуралайдан омок сурады.

— Ары ла кинчектенбей, алып бер — деп, Марат Макарович чыдажып болбой салала, айтты. — Бис кижиге айтпазыс...

— Эйе, Солтон, керек мында ла өчүп калар — деп, ого үйи јомжот.

— Чын ла айтпазаар ба, быян болзын! — деп, Солтон каткырат.

— Берет, уул, акчамды! — Шуралай акказын, чындап та, Солтон-он көрүп ийген чилеп, бастыра бойы катап ла үкүс тап этти. А Чечештин јүреги оозына чыга берди ошкош. «Баш болзын, мынын уядына кижичанайып чыдажар!..»

— А бу Темдек Темеевич кайда? — деп, Солтон јоктоды. Онон кенете өчөлгөндү каткырды: — Айсa, он салковойло кожо өбөгөндичем де карманына база сугуп алала, кожо апарган болуп... көргүлегер...

— Темдек Темеевич кенете јүрегим ле деген... Ол түкү кыпта ла барган јадыры — деп, Галина Каралдаевна каруу јандырды. — Тен кийимин де уштыбай, анайда ла јада берган.

Солтоннын санаазына ончозы кирип келген. Байа көзөрлөп отыра-ла, ол кинчектү кып-кызыл он салковойды, чындап та, көргөн эмтир. Сырагай ла Темдек Темеевичтин он чаканагынын алдында јаткан. Болзо, болор. Керек шак ла андый эмтир. Быжу, андый, онон башка кайда баады деп?..

— Галина Каралдаевна, спер база туш кижича — деп, Солтон эрменди.

— Сен менин үйиме серенип пе?! — деп, Марат Макарович кизирт эдерде, отыргыжы кожо кыјырай берди.

— Галина Каралдаевна, спер туш кижича — деп, Солтон өчөш лө турумкай айдат. — Орө туратан туругар, өрөкөн...

Ончолоры бой-бойлорына кайкаганду көрүштилер: «Бу нени эдерге турган, айсa, Галина Каралдаевнага јарбып ийерге туру эмеш пе?

Солтон, «көс көрөтөн» кижича чилеп, онон ары бойынын шүүлтезине тереп бүдүп, иженчилү айтты:

— Барып ол Темдек Темеевичтин штанынын он карманынан көригер, Галина Каралдаевна. Шак ол ыйлу-сыкту он салковой кыйын јыгылган өбөгөннин карманында јадыры. А мен бир де кыймык этпей, коштой турайын, Галина Каралдаевна, керечи болойын.

— Канайып! — деген бойынча, ол кып жаар элден ле озо Шура-
лай жүгүрди. Оны ээчиде Галина Каралдаевна ла Марат Макарович.

— Ку-да-ай! — деген кыйгы угулды. Бу Шуралайдын үни бол-
гон. — Бу көрмөс он салковойды бойы карманданып алала, мында
найт ла жаткан туру ине!..

Чечеш ол ло турган јеринен кыймык та этпеди. Солтон күлүмзире-
нип, ол табыш чыккан кып жаар тап эдейин дөөрдө, Шуралай уужалып
калган он салковойды алаканына салып алган удур чыкты:

— Баш болзын, кудай көстү Солтоном, карындажым...

Солтондо кыймык та јок.

— Байа ла столдо отырала, карманына сала койгон кижі болбай-
дар — деп, Галина Каралдаевна болгоштырат. — Оны көрзө кай-
дар — деп, Шуралайды бурулап ла ого килеген кептү айдат.

— Солтоном, карындажым — деп, Шуралай катап ла айдынды.

Солтон кенете ойто эзире берди ошкош:

— Ол тудунып алган кинзү чаазынды јигер, јуткар, мен көрөй-
ин! — деп, јиит уул кыйгырганын бойы да билбейт. — Бу коштоныш-
кан колтыкчыларыгар көрзин, эмди ле оозыгарга ол чаазынды салгар,
салгар дедим не!

Марат Макарович «хм-хм» деп, ары-бери јайканып, үйинин јенинен
араай тартып, эжик жаар шелкек ээгиле кекийт:

— Бойлоры аай-төбйине чыккай, је јанаак...

— Јанаак, јанаак — деп, үйи тургуза ла јөпсинип, эжик жаар басты.
Оног ары та нени эдерге турганын бойы да билбей, Солтон жүгүр-
генче барала, эжикти туй алды:

— Јок, Марат Макарович, слер јанбазыгар! Слер... слер база
бурулу!

— Бистин кандый бурубыс бар?! — деп, Марат Макарович кайкап,
ийиндерин өрө-төмөн көдүрет.

— Чындап та дезек! — деп, өбөгөніне коштой туруп, Галина Ка-
ралдаевна јөмөшти. — Сени бери келзин деп кем, качан алдырган эди?

— Тьфу! — деп, Солтон алан кайкайт. — Слердин ончогордын
ичигерде ийт блгөн немелер!..

— Је болор, адазы, јанаак — деп, Чечеш калјуурып чыккан Сол-
тонды токтодот. — Коркойо кенеп калган кижі јангыс өлзө, түзелер деп
орус кеп сөс бар, билбезин бе? — деди. — Бойсын, јанаак.

— Мынын кийнинде мен слердин эжигерди ачардан болгой, тен
јакшы да сурабазым! — деп, Солтон токтодынып болбой, база кандый
бир ачу сөслө Шуралайды чагып ийер деп таппай турала, учында
ла, — Тьфу! — деди. — Оног эжиктен бу ла чыгып јадала, кенете
эң керектү, эң ачу сөсти эске алынып, кайра бурылып, кыйгырып ийди:

— Само-гон-щца!
Божогоны ла ол...

Оноң бери жарым жыл болды. Солтон Шуралайдын жанынан жакшылашпай канча ла катап өткөн. Ол тушта Темдек Темеевич эзен болгон. Кем жок, не де билдирбейтен. Эмди канайдар, Шуралай удур келип жат, а кийинде дезе — Валя.

Ол тушта Темдек Темеевич эртезинде ишке келеле, Солтонго айткан эди:

— Мен ончозын угуп жаткам. Же канайдар оны, балдардын энезин...

Солтон неме айтпаста, чек ле көндүгип иштеп болбой, эпюксынып турала, Темдек Темеевич ойто ло эрмектенген:

— Сен оны тен коркышту айтпайтын, са-мо-гон-щи-ца! — Темдек Темеевичтин жобош көстөринде толо кунукчал. — Бат кандый кижининг шак ол эжен. Канайдар, айтканынгла мен жөптик — деп, оноң ары Солтонго эмес, бойына бойы айдырган. — Сен мени ол бир, сенин айтканынгла, самогон ичерин жакшызынып туру деп пе? Жок туру! Менин уйым, шак ол сенин эжен, тен чыгарда ла: «Ак-ча-а!» — деп кыйгырганча чыккан болордон маат жок.

Солтонго кенете ол кандый да карам боло берген, же түнгей ле каруу жандырбаган. Оны, Солтонды, акту жерге бу өбөгөн бойы жабарлаган чылап, эпюксынып отырала, учында айткан:

— Же онызы бойында, Солтон: айлына каа-жаа кирип, аскан ажын амзап жүретен эжем дейле, бир жаманын таштап койотон бединг, айса ол көксингдеги сысты анайда ла ал жүретен бединг.

Бу ла болгон. Оноң Солтонды бу жуукта, бир ай мынан кайра, Москва жаар жиит журналисттердин семинарына ийгендер. Ол анда он коноктон ажыра жүрүп, ойто жанып келер болзо бу — Темдек Темеевич кенете ле жада калган. Кожо иштегилеп турган улустын айдыжыла болзо, жүрегининг тамыры үзүлген.

Бу бүгүнгү кар жаабаган болзо, Солтоннын бу да барып жаткан бурулчыгы эмеш элбек болор эди. Же бат, Шуралай бу келип жат. Кыйы-жар арга жок. Солтоннын жүреги типилдеп, кезек ойго торт ло манзаарый берди. Оноң кенете ле көкси жегиле түшти. Бойсын, алдырбас...

— Жакшылар ба, эжебис! — деп, Шуралайга ла онын кызына жол берип, тротуардан чыга базып, токтой түшти.

— Ой, Солтон таайым! — деп айдала, Валя сүүнчилү каткырып, база токтой түжерде, энези онын колынан ала койып, «Бас!» — деп, бойы жаар силке тартты. А Валя дезе кайа көрүп, кайа көрүп, энезинин кийининг барып жатты. Көстөри ару, кап-кара, кирбиктеринде дезе жегилчек кар.

Шуралай анча-мынча ырап алала, токтой түжүп, ойто кайа көрди:

— Самогонло не жакшылажып турун, уйалбас ийт!..

Солтоннын ичи ойто ло чым этти. Ого Валя, энезинин кийининг бу барып жаткан кызычак, та ненин де учун сүрекей карам болгон...

ЈИИТТЕРДИН ҮНДЕРИ

Литературалык кеендикке кажы ла јиит келгени солун табышка тўней. Олордын кажызынын ла ўни башка-башка кўўлў, сўстўрининг кўрмелгези башка башка кеелик табышту.

Токшын Торбоков «Студенттердин јазы», Нина Бельчекова «Чечектер имдежет» деген бичиктерлў болгондо, Тамара Садалова ла Августа Кокышева бистинг бу јуунтыда баштапкы катап туружып јат. Айдарда, бис бу јииттерге литературанын јаан, элбек јолында ырыс ла сўўнчи кўўнзейдис.

Тамара Садалова

* * *

Эбиреде тал-табыш,
Байрам, каткы, кўкидиш.
Эриндерингде сенинг кўлўмји,
Је кўстўрингде кунугат кўлўтки.

* * *

Алтайымда кар ла кар,
Апагаш куйунда кырлар.
Ал-санаамда: аякча кўлдўр,
Уча берген ағырлар...
Чактарга чўнгўн јылдар,
Јайналган кўўлў јанарлар,
Тан аттарлу кўчкўндер,
Шуурганга јылыган јолдор,
Уча берген ағырлар.

* * *

Эртен таң атса,
Атана берерин
Кырларын дөөн.
Эртен таң атса,
Ырап каларын
Жажына....

Салым бис экүни
Тушташсын деп
Очөгөндий...
Кыска ойгө ырысты
Кысканып сыйлагандый.

Килемји билбес ой
Кеберинди ундыдар.
Жагыс ла күски фонтан
Jүректин уур тебүзиндий,
Типилдеп-типилдеп,
Артып калар...

* * *

Не келдин сен,
Күүн-санаамды түймедип?
Кадалгак не көрөдиг,
Jүрегимди өрүмдөп?

Билерин бе сен
Бек жажырган ачуумды?
Оңдоорун ба сен
Айдылбаган сызымды?

* * *

Бис — өктөм базытту
Jирменчи чактын
Оңзүрө jүректү балдары.

Jүрүмнин тебүзиле
Тен алтаарга
Түргедейдис.

Болор-болбоско
Очөжөдис,
Окпөөрөдис.

Келер өйлөрдөн
Жалтанадыс.
Жүткийдис.

Кайкал салымду
Жирменчи чактың балдары —
Эртенги күнниң
Оксөп чалыган
Баштапкы чокторы.

* * *

Јодро, Јодро,
Кичинек жуунак журтым,
Кайда ла жүрзем,
Сени санайт жүрегим.

Јодро, Јодро,
Не тармы бар сенде?
Кандый улу ийде
Бу экинделген ак јарыктың
Тилимче экче толыгында?!
Мында мениң эрјинем —
Түжиме кирген төрөлим.
Мында мениң салымым —
Арчын тазылду албатым.

* * *

Туманду кышкы түнде
Ээзи јок ээрлү ат...
Узөнгизи шыңырайт,
Тон јерди чапчайт.
Ак-боро ээрлү ат...
Кем ээзи болды не?
Кайда калагы кожондоп,
Эрјинезин ундыды не?
Ээзи јок ээрлү ат...
Кемнинг де јылыйткан
ырызындый.
Узөнгизи шыңырайт,
Тон јерди чапчайт.

* * *

Айдышкан...

Сени билелү деп.

Кееркемјилү кичинек уулчакту,

Эрке, јобош эштү деп.

Је база меге айдышкан,

Сени јаантайын кунугып,

Сүрнүгип јүрер јагыскан,

Каран оору болор деп.

Сагыжына сенин кирет пе,

Мөңүн јаашта солоңы?

Сындырып берерге чөйилген

Күчтү сенин колдорың...

Айдышкан, айдышкан.

Ненин учун «айдышкан»?!

Ончозы мындый болгонын

Айдыжы јоктон билерим.

Је, байла, ондобозым качан да,

Ненин учун сеге уур,

Ненин учун меге күч?

Кемибис кемнин алдында

Айдары јок буруда?

* * *

Башталганы-учы јок,

Узүлген јинјидий

үлгерлер.

Олордо сүүш-кородош,

Јолынан аскан

туйук санаалар,

Качан бирде болотон

Јаркынду күнде тушташтар.

* * *

Кажы ла алтамда,

Күүнзебеген айрылышта,

Бойыс эзебей,

Араайынан өчөдис.

Темиккен жолдорго,
Төрөл жерлерге,
Сүүген көстөргө
Жүрегисти үлейдис.

* * *

Чанкыр жолдорлу
Сүүшкендер талада
Ырысту болгоныс.

Көпөгөш энирде
Көөлмөк сууларды
Кайнадып басканыс.

Баргаа жыттанган
Күски чачөктөр
Жапсып жайканган.

Эбиреде энчейген
Улуркак кайалар
Урпейип үйдөшкөн.

* * *

Сүүш жүрө берген...
Кайдаар? Канайып?
Суранбаган, айтпаган...
Бир ле күн унчукпай,
Жүрегимди куру артырган.

Күски салкынга жагыскан
Кайда сабадып, азат не?
Оройтып калган эркенди
Сөлт эдип, сезет не?

* * *

Буланат чечеги түшкөнчө
Бууныгып, сени санаарым.
Кайра бурылбас жолунда
Бойымды бурулап, артарым.
Эрте күслө жарыжып,
Сары бүрлөр үзүлөр.
Жүректин сызы токынап,
Откөн ойди ундыдар.

* * *

Колыбыстан экү тудуныжып,
Јана берелик бүгүн.

Күүлеген городты артырып,
Јүре берелик кырлар дөбн.

Түбектин уур чакпызын
Уштып, туура таштайлык.

Элбек оромдордон јайлаган
Сүүжисти ээчий баралык.

Чечекке көмүлген маралдар,
Корбозы јайылган кайындар,
Карыккан кару энелер
Бис экүни санан јат.
Јүре берелик бүгүн,
Колыбыстан экү тудуныжып,
Јана берелик кырлар дөбн.

* * *

Кажы ла сүүште
Бойынын көстөри.
Кажызы толо ырысту,
Кажызы айдылбаган сысту.
Кажызында эрте јас,
Кажызында орой күс.

Экпинделип-сандыраган
Јүрүмге ачап тандак,
Көлөткөдө кызарган
Јаңы өскөн кандык.
Је кажы ла сүүште
Јаантайын кожо ижемји,
Је кажы ла көстөрдө
Амаду ла агару килемји.

* * *

Күстин калганчы күни,
Күстин калганчы күүзи.
Кызылып-кыйналган сүүштү,
Је багынбас, оморкок күүндү...

Оңдотпос болгом,
Жаңыскан арткам.
Кыйгырып кычырбагам,
Өчөгөндү каткырбагам.

Кородогон салкынга
Түбегимди сыйлагам,
Өки өчкөн арчуулымла
Калтыраган кайыңды орогом.

* * *

Кере тўжине жаңыскан
Кышкы аркада базадым.
Апагаш уйкуга бастырган
Орык жолдорды жоктойдым.

Өкпөлөнгөн кара суучактар
Калың тоштын алдында.
Өкпөөргөн сениң сөстөринг
Тонуп калган тымыкта.

* * *

Учинчи күн жаш,
Узүлбес-түгенбес жаш.
Тышкары соок, үлүш,
Көксимде түүлет жаш.

Токшын Торбоков

Т. С.

КАЙЫҢАШ

Бозом энир. Көзнөктиң
Бозогозына тайанып,
Эн оромго көрдөм.
Эрикчелге бастырып,
Чөйө-чөйө эмиктер
Чөкөмөлдү күүлежет.
Тапчызынай! Тыныжым жетпейт,
Та эдрейдим, та түжелет.

Калын карга көмүлгөн
Кайыңаш соокко калтырайт.
Ужүркебей, кайыңаш,
Уйге кирип жылынзан,
Туйук-карык санаамды
Туш-башка таркатсан?
Сендий ок кеберкек,
Седен, омок кыс болгон.
Өөркөжөлө, күүни жанала,
Өскө городына жүр калган.
Сок жагыскан айса эм
Соокко тонгуп жүрет не?
Кейтик-салкын мени ол
Кезикте эске алат не?
Ужүркебей, кайыңаш,
Уйге кирип жылынзан,
Туйук-карык санаамды
Туш-башка таркатсан?

* * *

Соок. Орой күс. Чарак кар.
Соогым жайылат эдиме.
Jүрегим согулбай токтозо кайдар,
Jүре де берзем, кемин жоктоор эди.

Ачындыргылап салды, кайдалык,
Аайлаар, оңдоор күн келер.
Онтоп алып кайдатан,
Ойноорым, каткыраарым мен кедер.

Jылу. Орой күс. Чарак кар.
Jыңкылдайт, типилдейт jүрегим.
Ижемji деп неме бар,
Ичкери катап ла jүткирим.

Э НЕ МЕ

Сўдин эмискен энемди ундыйла,
Сўўш, кыстар деп jўрўп калтырым.
Jеңил колбулар, макатыш истеп,
Jе ненинг учун мен ологго тартылдым?

Эне, эне, энейим өрөкөн,
Эмди ле жаңы оңдодым. Болор!

Кару көстөрбөр, колдороор жылузын
Качан бирде солыыр ба олор.

Жүрүмнөң кенете ырап калзам,
Жүреги сыстаары табылар ба?
«Жажын-чакка жаңыс ла сенин!» —
Жаан сёзинге тургулаар ба?

Улу сүүшке мен бүдүп,
Уйкузы жок түндөр өткүргөм.
Өңзүрө жүрөктү Есенинди «өткөнип»,
Өкпөорип, сыктап үлгерлер чүмдегем.

Ого түнөй болорго амадап,
Ондо-мында согулып та жүргөм.
Кыстар мени оңдобойт деп,
Кызыл тынымды арай үспегем.

Бажым жылайтып кайттым дөөр,
Бара-бара жагыскан арттым.
Көзим салганым жаныма келбеди —
Көксим шыркалу, оору жадырым.

...Ого түнөй болорго амадап,
Ондо-мында согулып та жүрзөм,
Ас албатым салымын сананып,
Арга-күчим жеткенче иштегем.

Жолымда тузактар көп лө болгон...
Жоткондолып олорды өдө беретем.
Көзикте чөкөп, бойыма бүтпөй,
Келер ойимди өчөмик көрөтөм.

«Катап ла жыгылдым, ыйлабагар,
энем!» —
Кайран поэдис Кокышев айткан.
Мен база анайда айдадым,
«Меч» эдерин кем билген.

Сүүшке эмди де бүдөдөм, энем,
Сүүш дегени — нөкөр дегени,
А нөкөр дегени — байлу сөс,
Оңдожоры, сени тооры дегени.

Булуттар ўстиле учуп јўреле,
Будаарга јабыс бажырадым, энем.
Кўзим салганым јаныма келбеди,
Кўбўлўк-кысты кайдарым, энем.

ТЎНДЕ ЧАКСЫРАТКАН САНААЛАР

* * *

Меге эмди сўўш эмес,
Нўкўр меге эрјине-кереес.

* * *

Јирмезинчи чак
Меге ле салган чак.

* * *

Кўс, кыш, јас, јай такып,
Кўўним ўчти сўўш сакып.

* * *

О јайла, удабас кўс,
Онтойт, сыктайт тўйук кўгўс.

* * *

Сахалин дўўн ойто катап
Сала берейин бе калактап?

* * *

Таг атканча бичиндим,
Таг Чолмонго кўлўмјим.

* * *

Кем-кем кижини ондозо,
Кереес ого тургузатан болзо!

* * *

Удабас меге јирме јети,
Уја тартар ўйим јетти.

* * *

Тўште калажыма болуп иштейдим,
Тўнде ас албатым адынаг иштенедим.

* * *

Окпѳѳрѳдим, санаалар истѳжет,
Јѳ ѳскѳ јѳлдыктар эдерге кѳлижет...

* * *

Кѳѳк эдет: кѳ-кѳ,
Кѳѳн-санаам тѳкѳ-тѳкѳ.

* * *

Јѳрѳмим, салымым — кыйын,
Јѳ јѳѳлбедим, јатпадым кыйын.

* * *

Коштонды ончозы: квартира да,
ырыс та,
сѳѳш те,
нѳкѳр дѳ,
не де јѳк,
Јѳ кожоным коолойт, бойым омок!

* * *

Улуркак уулдардан качадым,
Улу јажытту телекейимде јуртайдым.

* * *

Экинчи сѳѳжим јѳт келди,
Эрѳѳл бол деп некеди.

* * *

Уркитпейлик сѳѳжисти мѳндеп,
Учинчи сѳѳш болбос мѳнде.

* * *

Јѳдиминге, јѳлын тѳзине кѳѳѳнбейдим,
Јѳскимчилѳ јыланга оны тѳнгѳдейдим.

* * *

Јѳрѳмимде мѳн кѳп јастыргам,
Јѳс јѳлдорло астырым.

* * *

Эртен жанарымда кем болор —
Эт-жүрегимди жободор.

* * *

Кабайда жадырым, кайкабагар,
Капшай жараш ат адагар!

* * *

Сөөгим — тонжан,
Сүүгеним — Тогжан.

Августа Кокышева

* * *

Бу узун, кунукчыл жылдарда
Нени эткем? Нени санангам?
Бажымда чачым агарганча,
Кандый жакшымды улуска жеттиргем?

Учкан октон озо бололо,
Коштой кижини корыдым эмеш пе?
Короннон ачу кату сөстөрди
Оштүүме ачык айттым эмеш пе?

Жүрегин салып келген көөркийге
Жүрегим удур ачтым эмеш пе?
Бойым сүүйле, эзирик жүректи
Кайра да көрбөй сыйладым эмеш пе?

Оштунин огы тийбеген көксиме!
Ончозын ундып сүүбедим көөркийди!
Кийнимде жолым килейип арткан,
Алдымда жолым алкыш сураган —

Кемнен? Неден? Не керектү?
Кем айдар, жүрек айтпаста?
Кереги ле жок кериген жолымды
Не жарыдар жүрүмнин учында?

1980 ж.

* * *

Чапкан өлөнниң кунугыла
Толгылап калган обоолор.
Кўски јааштын соогына
Карарып калган туралар.

Кунукчыл меге: кийнимде
Бурып болбос узун јол,
Барып јаткан јолымда
Чылаган тушта — тожондор...

* * *

Адынды канайда ундып салайын?
Бойымнан кайда качып барайын?
Соокто кўйген тенек јўректи
Кандый отко соодып алайын?

Ой јўректинг эмчизи дешкилейт,
Јаңы сўуш болужар дешкилейт —
Кўч јетпеген амаду ачу,
Једип болбогон јиилек тату...

Одыс качан да бирге кўйбес —
Канайдар оны, салымды...
Кан јудунып өлгөн јўректи
Кандый кудай тиргизер оны?

* * *

Сан башка адыгла,
Сан башка кўзингле
Кулдандың мени.

Кылыгым башка,
Салымым башка,
Орныккан јолыма
Божотсон мени!

Јажына адыга
Мўргип јўрейин,

Көргөн көзинди
Кееркедип жүрейн —
Божотсон мени! —
Жайымда жүрүп,
Кулым болойын...

* * *

Ырыс бедреп,
Жолдор керигем.
Ырыс бедреп,
Көстөр карагам.
Тенгериде,
Тенисте,
Жердин үстінде
Ырысты таппагам...
Сыстаган жүректин
Онтузын угала,
Жагыс көксимде
Ырыс барын
Билдим учында...

Нина Бельчекова

МӨШ КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫН

Көзнөктүн алдында бийик, жаан теректер саргарган жалбрактарыла билдирер билдирбес эзиннен шылыражат. Бу өткүн жаркынду айас күнде омордын жалбрактары алтындый, керек десе, шылыртында күзүңгичектердин чичке, ойынгыр күүзи эбелет. Аражан көзнөктөн ырабай, агаштардын ортозыла келген орык жолды көстөйт. Учү-учында чыгып, садты өдөлө, больницын каалгазына келди. Ыраак жокто автобустан түшкен жаранган, каткырган улустан кызы көрүнөр бе деп аяктай берди. Ажанар ой жеде берген, Элес келбеди... Аражаннын жакшы күнле, кызыла жолыгар деген санаазыла кожо келген жылу, амыр күүни өдүп, кайра басты. Жолдон туура отыргышка арайдаң ла једип, отыра түшти. Јүрегинин тын согулыжы тоқынай берерде, санаалары эжине айланды. «Аражан, мен јада калзам, беш жыл кижн алба, је бе? Элеске он сегис јаш толор...» — Кадыктын үни угулып јат, сыраңгај ла јанында отыргандый. Јети жыл өдүп калды, кызы јирме јашту. Аражан жаңыскан көксинде јылыитуның

ла жагыскансыраганынын ачузын алып жүргөн. Онон ол ачу жүрегинде өтпөс оору-сыс болуп, оны кинчектеп келген.

Ойто ло тыгыскып келген көксин алаканыла тудунып, Аражан Элесте көрүп ийди. Ол адазына капшайлап келетти. Аражан колын алып, ого күлүмзиренерге чырмайды.

«Жакшы кондоор бо, ада? Мен магазинде очередьте туруп, оройтып дым...»

«Жакшы, балам, жакшы. А ненин очырадына турдың, кызым?» — адазы сурады.

«Сопоктор келген, аяйдан ла жедишти! Бу слердин чырайаар кандый өткүрө куу, адам? Слерди узак баспазын деген эмес пе?» — Элесте коштой отырып, сурады.

«Узак баспадым, балам... Бого ло келип отырганым бу... Же сопокты алганым жакшы».

«Эйе! Жараш, импортный сопок не... Эмди меге албаа эмезе ого жүрүп түлкү бөрүк керек. Кем де арчуулду жүрбей жат, уяттуу» — кызы жаңы ганду адазына көрди.

«Акыр ла, балам, жагыс ла чыгып алайын, айлыма жедейин. А ондо түлкү кайда барар», — Аражан билдирбес жанынан жаанап калган кызычагына каруузып та турза, канай эркеледерин билбей, айтты. Элестин сүүн генин ажарып, онын бажын эби жок сыймап салды.

«Качан чыгарарыс дежет, ада? Соокторго жетире слер жазылып, андаар боло бербейеер. Же, ажанар ой жетти, ада, барыгар» — кызы туруп, адазыла жакшылашты.

Же Аражанды узак жандырбагандар. Онын санаазынан түлкү чыкпайт, түжине кирет. Айлына күнүг ле суранып, врачты жайнап тура берерде, оны жаткан жеринде эмдензин, кичеенип жүрзин деп жакарала, жандырып ийди.

Соок, баштапкы кар түжерде ле, Аражан тайгага чыкты. Кандый амадулу келгенин ундып, арыганын да сеспей, түжине ле жортуп жүрди. Энгирде байбак мөш төзине одуланды. Кургак будактар тызырап, капшай күйүп чыкты. Аражаннын көстөрине күйүп турган будактардын ордына үй кижинин жараш арчуулы, кийими көрүнди. Јутпа жалбыш торко-маңдык кийимди курчай алып, өрттөп лө жат... Аражан көстөрүн жыжып, ол керегинде сананбаска чырмайды. Же бир ле келген эске алыныш жагыскан жүргөн кижиге амыр бербейт. Аражан операциянын кийинде эдиреп, терлеп жадала, чырайына соок, серүүн неме тийерде билинип келген. Јанында кунукчыл көстөрлө келин отырган. Аражан көстөрүн јумуп, ойто ачкан. Байагы кижиге ого күлүмзиренип отырган. Ол туруп басканча ла, үй кижиге онын кийининен жүрүп, оны балазындык кичееген. Же Аражан туруп база ла берерде, Күүзел онон ырай берген. Ол оору үй улусла кожо Аражанла аңдыжып, олордың кокыр-каткызына јөмөжип турар болгон.

«О-о! База бир кижиге алатан јиит клеет!» — узун, арык Аражан араай

базып келгенде, үй улус каткырыжатын. Ол Күүзелге тартылып, оныла куучындажып жүрерге амадаган. Же үй кижинин жардак каткызы ол каткылардан аңыланып, Арајанды кородоып турган.

Орында болужы јок јадар өй Күүзелге де келген. Арајан онын патазына келип отыар боло берген. «Слер келбегер, былар» — деп, Күүзел айдып чөкөгөн.

«Слер мен мында јадарымда коштой болуп, соодотконоор. Мен эмди слерди канай жаңыскан артыратам? — Арајан оны тоқынадып салып, отыар ла. Каа-јаа город барганда, Арајан Күүзелге сый эдип ненини садып алар болгон. Онын сыйларында јараш чололорлу јаан баалу арчуул, солоңыдый өңдөрлү јикпе, јинжилер, чамчалар болгон. Бир күн Арајан мыны ончозы Күүзелдин тумбочказына экелип салган. Күүзел аларынан мойноп ийген: «Слер мындый сыйды жаңыс балагарга беригер... Мен туш кижиден андый баалу сый алып болбозым. Тонг калды, сыйындарыгарга беригер. Кижі төрөөндөрине керек. Олор ок слерди сананып, килеп жүрер. Оору кижиле не болбос (незин јажырар?). Не-не болзо, слерге олор ыйлажар, кородоор. Апараар, јаан кижі онойтпор».

Ол ло күн Арајан бастыра садып алган сыйын өртөп салган. Ол кийимдерле кожо Күүзелге карузыган күүнин күүдүрүп салгандый жүрген.

Отто чай ажа берерде, Арајан санааларынан айрылып, тура жүгүрди. Кара оогшо казанын отко коштой тургузып, ого чай салды.

«Јиит, су-кадык тужыста не јолыгышпадыс деер?! — калганчы өйлөрдө, больницадан чыгар алдында, Күүзел кородоп айткан. — Айса ол өйдө бис бой-бойысты ајарбас та эдис».

Эске алыныштан, узак јортыштан арыган Арајан тууырай бергенин сеспеди де. Арајан кызыл-марал терени силкий тудуп, јаагына јапшырат. Јымжак, јылу түк онын жүзин эркеледип, жүрегин сүүндирет. Кенетийин колдорында тере тирү түлкү болуп, төжине узун, чичке тырмактарын терек кийдирип, ачу тырмай берди. Түлкүнин јелбер түктери оны тумчалайт, тынарга күч. Онын соок көстөри оны өрүмдейт. Јок, олор Элестиг чугулду көстөри эмтир. «Элес, Элес, балам!» — Арајан кызын кычырат. Же ого ненин де учун кей јетпейт. Ол көстөр Кадыктын кунукчылду көстөри боло берет... Тырмакташ јоголып, јегиле берди. «Араја-а-н!» — Кадыктын үни өзөк-буурын өдө берген чиледи. Арајан күч ойгонды, жүрегинин уур согулжы арка-тууга жаңыланып тургандый. Айландыра карангуй тин. Бу одуланган мөшти Арајан јиит тужынан бери билер. Баштап ла андап жүреле, мында конордо, ого сан башка неме түжелген эди. От салып, чай кайнадып, арчын өртөп, Алтайын алкап, ажанып алган. Карангуй койылгалак, је јылдыстар чагылыжып келген эмир болгон. Мынайып ла отырганча, Арајаннын жүрегине кунукчылду, јайнулусыс табарган. Арајан өткөн јаш тужын сананып, эмдиги өйине јеткен. Калдый да тоқыналы јок санвалардан, сезимнен, көгүсте јажу сыстан ба, уулдын көстөри јаш-

талып келген. Онон та уйуктай берген, та эмеш ле тууырай берген, бил бес... Кенейте та не де шуулап келген, боро-чанкыр туман оны туй алып, айлана согуп ийген. Аражан коркыганына алгырып ийгенин сеспей де калган, жүреги оозына келип, арай ла чыга бербегендий. Онон ол боро туманнын ортозынан куштын сомы көрүнип келеле, кыс болуп тура берген. Кыс коркышту жараш, кара-күрөң чачынын учы жерге жайылып калган. Көстөри! Андый жараш көстөрдү качан да көрбөгөн болор, жер үстинде мындый кыс жок то болор. Аражан бир ле аярза, мылтыгы отырган жеринде жадыры. Алган ла бойынча, чоткыжын кайра тартып, уулай туткан. Эмеш ле тап этсе, адып ийерге белен болгон, адарга база коркып турган. Ларажы коркыш... Анайып ла турганча, кыс, эки көзинен жаш ара айын чыгып, жаактарын төмөн акканчылаарда ла, жылыа берген.... Аражан тудунып алган мылтыгы (оны та канай алган, билбес) ташка шак эттире согула берерде, ойгонып келген. Онын ла кийнинде уул ол кеен кысты түженер болгон, туштаарга каран иженип жүргөн.

Бир катап түжинде бу ла мөш алдында эмтир. Ол кыс Аражанга ыйлап айткан: «Мен ол тушта сеге айдарга санангам, же сенин көстөригнен жалтангам. Жажыл бүр жайылза, күүк эдип баштаза, туштажарыбыс!»

Уч жыл өткөн соондо, жаскыда Аражан Кадыкты алган. Куулгазынду жаражай ого жолукпаган, каа-жаа түжине ол кирип ле, байбак мөш кунук чылду шуулап ла турар болгон.

Эмди Кадык жок... Күүзел?! Аражан ойто ло Күүзелди сананып жадала, уйуктап калтыр... Карган мөштин алдында көрүп турза, туку төмөн кижжи келип жат. Жууктап келерде, бирүзи Элес эмтир, оны энези јединип экелтир. Одуга једип-јетпей, Кадык кайра бурыырда, Элес артып калат. «Кадык!» — деп кыйгырып, Аражан кийнинен болды. Уй кижинин узун чачы јерди јалмап браатты. Ол Кадык эмес, а туку качан түжелгөн кыс куш эмтир. Ол кайра көрөрдө, Күүзел болтыр. Аражан ого тын сүүнип, кычырды. Је ол база катап көрбөди, јоголып калды.

Чыккалак күннин чокторы айас, ару тегерини јаркындалтып турарда, түниле түжени де, сананганы да болбогондый, Аражан сергелен турды. Качан да јайнулу куш-кыс болуп, Аражаннын бойына да јарты жок салымы, жууктап ла келзег, сологыдый ырай берер ырызы түжелген болор.

Эзендей Тоюшев

КУУНИМ АНДА, ТУУЛАРДА

«Кызыл-Кайа» деп јурук. Ак айастын көс јетпес учы-түби јаар учала берген кайалардын ортозында өткүш јер. Эңчеишкен кайалардын ортозында бозомтык, бу оронкойго күннин јаркыны да јетпейтен ошкош.

Олорго, ал-түмен чактардын туркунына каруулчыктык турган кайаларга, лаптап аярган кижининг эди-канынын соогы жайылар.

«Капчалды канча жылдар мынан кайра атту кижиден болгой, жойу да улус өдүп албайтан эди» — деп, Улаган жеринин улузы айдыжар. Чындап та, ондор жылдар мынан озо Кызыл-Кайа туйук жер болгон. Ол өйдө Улаган жаар жорыктагандар орык жолло Чибиттин тайгазы ажыра ажып туратандар. Кош тартарда канайып шыраллаганы ла кыйналганы керегинде жаан жаштулар эмди де эске алынадылар.

Кызыл-Кайанын өткүжи совет албатынын ийде-күчтү техниказынын болужула ачылган. Кезик улус бу жерди «Кызыл каалга» деп айдары да жолду. Ладын-жүрүмде учуры жаан жол ишкүчили жаткандардын ийде-күчиле, турумкайыла, чыданкайыла жазалган...

Бой-бойыла кабыжардын кажы жанында турган кайаларды тиле соккон ачык жерден жаркын сызылат. Јурукта өткүштин ары жанындагы тайганын бажына күн чалыганы анчада ла чокым көргүзилген. Капчалда түнөген тумандар күннин јилузына алдырала, күүн-күч јогынан өрө көдүрилип, ак айастын алдына учы куйузы јок «јол-јорыгына» мендейт.

Малчы туку качан ат үстинде. Ол ак малын айдаганча јол-јорыгына ууланат. Јаңы амадуларга удур јорткон кижинин сыны сергек, күйн-санаазы бийик, минген ады чыдалду болгону јуруктан јарт сезилет. Мынайда күн жаркынына јапсыган бийик жерди көргөн, андагы јуртагандардын жүрүмин, кылык-јаңын, көрүм шүүлтезин акту јүрегиле ондогон, күйн-санаазыла олорго каруузыган јурукчы јураар аргалу.

Бу графический јуруктын авторы — РСФСР-дин заслуженный јурукчы Александр Михайлович Ананьин. Ол 1918 јылда Ленинск-Кузнецк городто чыккан. Школдо үренип турарда күјни чүмдеп јураарына јайылган. Бу ок күйн-санаа јиитти соңында художественный студияга экелген.

Јажы једерде Черүде служить эткен. 1947 јылда границыны да корулап турарда, Александр колына карандаш аларын ундыбай, көксиндеги күйн-санаазын јурук ажыра чыгара айдарга чырмайган.

1940 јылда Владивостокто пограничник јурукчылардын јуруктарынын көрү-выставказы өткүрилген. Јураарын сүйүген јуучыл выставкада пограничниктердин јадын-жүрүмине учурлаган тоолу јуруктарла кожо «Јопондорло јуулашкан 11 пограничник» деп тематический картиназын көргүскөн. Бу јурук кийинде СССР дин гранда турган јуучылдарынын Төс музейине алынган.

Туулу Алтайга келгени керегинде ады-јолы јарлу јурукчы мынайда эске алынат: «Мен бу јер-алтайга баштап ла 1956 јылда келгем. Баштапкы ла јорыкташтан ала мени Алтайдын јаңыс ла арчын јытту меестери, аржан-кутук сууларлу туулары эмес, анайда ок иштеңкей ле турумкай эл-јоны бактырган. Мен Туулу Алтайды акту јүрегимнен сүүдим, эмди кажы ла јаскыда јараштын чанкырлыкка јайкаткан сан башка ару ла сүрлү ороонына менгедим».

Айланчыктын түбин айланып келген кажы ла жас журукчыны көынаарга ороткон туулар жаар мендедет. Оны — жүктүгинен айрылбас жорыкчыны ла журукчыны — Акташтын шахтерлоры, Кош-Агаштын малчылары, Карагайдын аг азыраачылары, Турачактын агаш ишчилери качаннан ала сакыган айылчидый, ылу уткыйдылар.

Мынын көскө көрүнбес, колго тудулбас жажыды неде? Алтай жер кеен-жараш ла байлык болгонында ба айса алтай эл-жон күндүзек ле күүнзек болгонында ба?! Же Туулу Алтай бойынын кожонго кирген жаражыла көп улусты кайкаткан, албаты тууразынан келгендерди айлына кычырып, бары-жогыла күндүлеген. Олор жүк ле көрүш-таныштар болуп артып калган. Ол кижиде жердин ле жоннын наызы, кожончызы.

Чындап айдар болзо, Алтай жердин кеен-жаражына көп улус жайдырган ла өкпөөргөн. Же көслө көргөн лө көгүсле ондогон жарашты өскө улус көрөлө, күр-көксине чым эттире журук эмезе сөс ажыра айдары — жаан жажыт. Бойынын алдына мындый жажыттарды ачкандардын ла олорды көрөөчилерге сыйлагандардын бирүзи — Александр Михайлович Ананын.

«Мухор-Тархатынын үй улузы» деп журук зональный ла республиканский выставкаларда көргүзилген. Журук кандый тушташтан улам жүрганын автор бойы мынайда жартайт: «Бир катап мен журттын ичиле базып отырала, оромло атту мантаткан кижиге туштадым. Ол кандый да керекке жүрген ошкош, көндүрө ле контора жаар ууланган. Оромло табылу базып отырган эки үй кижиде оны лапту көрүп калгандар». Бу ок өйдө журукчы терен сезим алганы онын журугынан иле сезилет, мында оромды эки жандай жагы тудулган туралар содойужат, олордын үстиле электрический ток өткүрөр эмиктер тартылган. Журукчы улустын кийими, журттын сүр-кебери ажыра журттагы жадын-жүрүмнүн өтжигенин чокым ла жарт көргүзет.

«Карган малчы», «Жайымда» деп журуктарында Александр Михайлович кижинин күүн-санаазын ла жан-кылыгын теренжиде көргүзөргө амадаган. Канча жылдардын туркунына иштеп келген малчы боолду кантазын бурыксыдат. Онын магдайын кечире жолдогон чырыштар — жаан жол өдүп, кунукты да, сүүнчини де билгенинин истери. Онын лапту көрүжинен, мүйкүт кептү отырганынан өрөкөн эмди де учурайтан кечүлерди жободол жогынан кечер, арысканду ажуларды ажар чыдалду болгоны сезилет.

Автор көп тоолу журуктарын малчыларга учурлаган. Онын журуктарынын выставказында болгон көрөөчилер Туулу Алтайда ады-жолы жарлу малчыларга: Улаган аймактан Мария Толтоковага, Кан-Оозы аймактан Тойлош Мендешевага ла Егор Аларушкинге, Кош-Агаш аймактан Джекен Курдяповага ла онон дө өскөлөрине туштаар.

Малчылар — Туулу Алтайдын ээлери. Олор жайгы сууны суу дебей, кышкы соокты керекке бодобой, бастыра билгирин ле ийде-күчин бүдү-

рип жүрген ижине учурлайдылар. Олордын ижиле, жадын-жүрүмиле бистер жолду оморкойдыс.

«Экирги куучын» деп журукта жакы жаандай берген үч үй киж иштиг соңында тангы тартып ийерге күреелей отырып ийген. Олордын сыны сергек, күүн-санаазы омок болгоны ачык-жарык чырайларынан сезилет.

Учүнинг ары жанындагы аякча көлдө туулардын ла агаштардын баштары элендейт. Түжиле чарбайганча отоп алган койлор суу ичерге мендегилейт. Мыны ончозын лаптап турала, киж и экирги серүүндий күүн-тапка алдырып, жадын-жүрүм керегинде шүүнер.

«Чүйдүн жолы», «Јазатордогы эртен тура», «Поповтордын билези», «Төрөл керегинде кожон», «Туулардын кызы», «Кебисчилер», «Караван» ла автордын өскө дө журуктары көрөөчиге жадын-жүрүмнинг жүзүн өңдөрин сыйлайт. Журукчы линогравюранын ак ла кара өңдөрин анчада ла билгир тузаланат. Төмдөктөзө, «Эртен тура» деп журукта чийүлер, будуктар, ритмика ажыра журукчы ачык-жарык куучын өткүрет.

Јурукчынын көрүм-шүүлтези терен ле сезими чындык. Көзик аразында онын гравюраларына ажырып турала, киж и бойы да мындый ок кееркедимди ле жарашты көзиле көргөн, јуралган малчыларга, ан азы-раачыларга ла өскө дө улуска туштаган ошкожың. «Јаңы айылда», «Мүүс кайнатканы», «Кебис көктөөчилер» деген журуктар тууларда өзүп чыдаган кижиге анчада ла јуук ла кару. Журукчы көргөн-укканын, билгенин төкпөй-чацпай, улустың жадын-жүрүмиле јуук колбулу көргүзип јат.

РСФСР-дин заслуженный журукчызы ачык-жарык күүниле төрөл јериске берингени, тууларда јуртаган күндүзек ле күүнзек улусты сүүгени онын иштеринен јазымы јогынан сезилет. Александр Михайловичтин јураган журуктарынын көрүзи Туулу Алтайдын аймактарында јаңыс катап өткөн эмес. Јурт јаткандар олорды көргөн лө акту күүнинен јараткан. Бир көрөөчи «Мүүс кайнадат» деп журукты лапту көрүп турала, мынайда куучындаган эди: «Көк јарамас, а мынаар укту-төстү ан азыраачы Поповтордын билези туру ине. Бу он жанында турганы — Социалистический Иштин Геройы Петр Фатеевич, оныла коштой тургандары — карындаштары. Мында артык сөс тө керек јок, ончо неме бойынын јеринде, журук чокым ла јарт јуралган...»

Јурукчынын јураган ондор тоолу линогравюраларынын сюжеттери башка-башка, онызын журуктардын аттары јартайт: «Ажанар ой келген», «Эне», «Јаңы айылда», «Јайгы турлуда»... Журукчы кажы ла чийү ажыра кижинин чырайын, онын күүн-санаазын чыгара айдарга амадап турганы көрөөчиге јарт сезилет. Јер-алтайдын ла ар-бүткеннинг кеен-јаражы, жүзүн айлалгалар геройдын санаазын, амадаган амадузын чокымдаарга јөмөлтө эдип јат.

«Јайлуда», «Экирги куучын» деп журуктар Александр Михайлович национальный колоритти терен ондоп, оны чокым ла јарт көргүзип билерин керелейт деп айтса, јастыра болбос. Журукчы этнографизмди буу-

дак жогынан өдүп, улустын сүр-кеберин чындык журап жат. «Эңирги куучын», «Мухор-Тархатынын үй улузы» деген журуктар жаңыс ла бистин сант башка кайкалду жеристе журалар аргалу. Энелердин кеберлерине лапту аярган кижиги бойынын да энези керегинде санаага алдыртарынан маат жок.

Журукчынын талдама деген гравюраларынын бирүзи — «Карган малчы». Кангазын буруксыдып отырган кижинин маңдайындагы чырыштар ол жаан жолды өткөнүн, жаманды да, жакшыны да билгенин керелейт. Чындап айдар болзо, өрөкөн төрөл жеринин салымы керегинде санаага алдыргандый... Өрөкөннинг сүр-кебери ажыра журукчы өткөн лө жаңы өйдин колбуларын анчада ла мөрлү көргүскөн.

РСФСР-дин заслуженный журукчызынын журуктарынын көрүзи Горно-Алтайский автономный областтын ишкүчиле жаткандарын соныркаткан ла жылбиркеткен. Калганчы жылдарда жураган журуктарынан онын узы бийиктегени, жадын-жүрүмдиги көрөри төрөнгигени жарт билдирет. Журукчы графический чийүүлөрдү билгир тузаланып, олор ажыра сүр-кеберди толтыарга ла байгызарга амадайт.

Александр Михайлович Ананьин «Мен тууларды сүүгөм, менин күүним анда, тууларда» — деп жолду оморкойт. Онын көп тоолу журуктары Туулу Алтайынын кеендик жаражына, мындагы журтагандардын жадын-жүрүмине, ижиге ла амадузына учурлалган. Онын эн артык деген журуктарын төрөл жериске ла жоныска учурлалган кожонг деп айдар аргабыс та, учурыс та бар.

КӨЧҮРИШТЕР

Михаил Шолохов

ОСКО КАН

Эң баштап «Яңы Москва» деп издательстводо 1926 жылда чыккан.

Филипповкага кар быйыл эрте тўшти. Онон бир тўнде Доннын ол жарадында салкын кайнап чыгала, чөлдөрдүн кулузын-баргаазыла шоорлоп, сыгырып, самтайышкан күрттерге кејегелер өрүп береле, жолдорды карантылай жалап койды.

Тўн жажылзымак тўдүнле, тармалу тымыгыла журтты ороп алды. Калганчы жылдарда сүрүлбей, баргаага бастырып койгон чөл үргүлөп жатты.

Тўн ортозында жардын кырында бөрү улыды. Журттагы ийттер онон курсагын ла жылу жүрүмин коптолоп, удурлажа күнкүлдөп чыктылар. Мынанг улам карган Гаврила ойгонып келди. Буттарын печкеден салактадып, јөткүрди. Учында пол жаар какырып ийеле, калтазын сыймадады.

Карган кажы ла тўн баштапкы пөтүктерле кожо турар, печкенин ўстинде таңкылап, өкпөзи киркиреп, тыныжы јетпей, ўкежирегенче јөткүрип, тўкүрип отырар. Јөдүли эмеш токтой берзе, санаазы ойгонор. А санаазынын јолы меезинде такталып калган — сок жаңыс уулы керегинде, јууга барала, суру-чап јок табылбай калган уулы керегинде. Артык бир де санаа јок.

Уулы — согононын бажындый, сок жаңыс балазы болгон. Бу шыракийынду жүрүмди ого болуп жүрген, артап кенегенче ого болуп иштеген. Кызылдарга удур барар ой келерде, төрт буканы базарга апарып садада, калмыктаң јууга минер ат садып алган. Ат эмес, чын ла аргымактың бойы, чөлдинг јенил куйуны деерден башка. Кайырчактаң ада-өбөкнннг мөнгүн чололу ээр-токымын, ўйген-ноктозын чыгарган. Уйдежўде мынайда айткан:

— Је, Петро, күч јеткенче јепседим, уулым. Мындыј јепсел офицерге де уйатту болбос... Черўге адан чылап жүр кел. Казактар черўзин ле тымык Донды уйатка салба! Ада-өбөкннг ончозы каан учун јуулашкан, сен де ондый болор учурлу!..

Карган айдын чалузына јажарган көзнөк жаар көрөт. Шил мынайып јажарганда, салкын болотон эди. Тыңдаланат, өдүп калган, ойто качан да бурылбас, келбес өйлөрдди эске алынат...

Уйдежү тушта Гавриланың камыш бүркүлү туразында каланы казактар озогы кожондорун кыйгыра чөйгилеген:

Бис ададыс, качан да жаспайдыс.

Ада-командир жакылтазын угадыс.

Жангыс ла жакарзын, ичкери тукурзын —

Чабадыс, саядыс, согодыс!..

Петро столдо чырайына ак-куу кирип калган эзирик отырган. Калганчы «үзенилик» чөбчөйди көстөри чылаазынду жумулып отыра ичкен. Же адына атанарда, бир де жайканбаган. Улдүзин түзеделе, ээрден энчейип келеле, чыккан жеринен бир ууш тобрак сугуп алган... Ээ, ол эмди кайда жадыры не, кайран бала? Онын төжин кандый өскө жер жылыдат не? Канайдар: жакшы эрдин сөөги — жуу жеринде жадар, жаман эрдин сөөги кадыт жанында калар...

Карган кадалгак ла кургак жөткүрөт. Көксинде «жыртык көрүги» каркырайт, шыйкынайт. Арт-учында жөдүли токынап, ол жылу турбага жөлө-нөлө, амырап отырза, санаалары ойто ло ойгонып келет, такталып калган үрөнчик жолыла көнү чөркөлижет.

* * *

Уул атанган, от-калаптын жерине кирген, а бого дезе бир айдан кызылдар жедип келди. Казактардын жеезелү журтына, жанжыккан жанда-рына өштү болуп кирдилер, озодон бери амыр, токыналу жүрүмди, куру карман чылап антара тартала, кактап ийгендий бодолды. Петро фронт-тын ол жанында Донец сууны жакалай жууларда урядниктин погондорун тагынарга кызыл тынын карамдабай согушты, а мында, станицада, карган Гаврила ол кызыл москальдарга удур — качан да Петроны, күде-ли чачту уулчакты, өскүргөн чилеп — көксинин түбинде коркышту жаан өч өскүрүп, оны кичееп ле чеберлеп жүрди. Иит кижинин өчи ундылып, ымжап калар, а карган кижинийи — межикке кожо жадар...

Олорлорго өчөжип, жалбак кызыл лампастарлу жер жалан шалбыр кийер болды. Кату жаказын кызыл-сары учукла шабылаган, гвардия кийе-тен чекпенин жардынан уштыбас боло берди. Айла, ол чекпенник ийин-деринде туку качан да тагынган вахмистрдин погондорунун орды кара-рып жап-жарт илеленди. Каан учун канын төгүп, канча алган медаль-крест-терин төжине тагынды. Оныларын улус көрзин деп, серкпе баратса, тонынын өмүрин өнөтийин кайра ачып алып жүрди.

Журтсоветтин председатели бир туштайла, канайып та айда салды:

— Карган, темирлереерди уштып койгыар. Эмдиги жанга чала жара-бас.

Гаврила жалбырап, тарызы жытанып чыкты:

— Ушты деерге сен илген бедин?

— Оны илген улус курттарга туку качан челдедип койгон болбой.

— Кайдалык! Уштыбазым! Мынаар туура жыгылзам, ол тушта кайтпагайың. А эмди...

— Кижн нени ле угар... Мен слерге, жаан кижиге, килеп айттым... Оныгарды койдонып та уйуктазаар, менин не керегим бар. Јаңыс ла айдарга сананганым бу: ийттер... Бир күн ол ийттерге шалбыраарды јара тарттыртып алдыгар. Базар болзоор, бастыра ийттер слерди өскөлөйт. Бу кийимигерле слерди бистинг кижн деп олор кайдан билзин...

Мыны угарга ачу болгон. Көксинде баргаа чечектеп тургандый, ачу болгон. «Темирлерин» уштып койгон, је көксиндеги ачимчы иринг тартып, өзүп, өч болорго түүлип жүрген.

Уулда суру-чап јок. Кемге болуп жүрер, неге болуп иштеер?.. Сарай жемирилген, чедендер аңтарылган, таскактан суу кирип, төңөштөр чирип баштаган. Куру конюшняны чычкандар бийлеген, өлгөн чабар машина татка туттурткан.

Аттарды эң баштап јууга атанган казактар талдаган, артканын кызылдар јууган. Калганчы карган согымды, эштекке түңей талбак кулакту атты, кызылдар толыш эдип таштаган болгон — күскиде Махно-атаманын јуучылы «садып» алган. Кирлү оромыжын уштыла, Гавриланын јардына арта таштап берген.

— Карган, туку Англиядаг келген, алтыннан баалу јөөжө болор — деп, јип-јиит пулеметчик шулмус имдеген. — Байы, карганак, бистинг јөөжөбисле!

А карганактын бойынын, чындап та, бастыра жүрүминде калбакчадан јууган јөөжөзи кара јерге ташталган, үлтүреген, чачылган. Айры колго иш тудулбас болгон; је жаңыс ла јаскыда — кижн јокко ээнзиреп, кызыр артарга јаткан чөл үрен сурап, табыжы јок кыйгырып, кычырып јаткажын — карган ол суракты бүдүрбес аргазы јок болуп, букаларын салдага јегип, чөлди учкур болотло чөйө тилетен, јер-энигин качан да тойбос кара кардын чөйдый уур, тирү буудайла үрендейтен. Ол јер-энеге кудайдан артык мүргип, ый өткүре быйан сурайтан.

Тирү арткандар јангылап тургулаган. Кезиктери көрек дезе талай-теңис ары јанынан јанган, је Петрды бирүзи де көрбөгөн, ого јолыкпаган. «Өскө полкто турганыс, өскө талада болгоныс, Россия алаканча эмес, токимдый элбек ине, карган» — дешкилеер. А Петрдын јерлештери, бир бүдүн полк, кайда да Кубаньда Жлобиннинг отрядыла согужала, ончозы ондо кырылып калган деп табыш бар. Ол та чын, та төгүн — билер арга јок.

Уулы керегинде эмегениле бир де куучындашпайтан. Јаңыс ла уйкузы јок уур түндерде онызы көстөринин јаштарыла јастыкты үлүштеп, мыжылдап јадар. Бу тушта эмегеннинг санаазы өскөрсин деп, Гаврила албаданып сураар:

— Бу канай јадын, энези?

Эмеген эмеш тсктодынып алала, каруузын берер:

— Бисте угар бар болбой. Бажым оорыйт...

Гаврила билбеечинг болор:

— Ондый болзо огурчыннын суузын ич. Якшы боло берер.

— Бойсын. Уйукта. Өдө бербей.

Туранын ичинде ойто ло, јөргөмөштин уйазындый, тымык тартылар. Көзнөк өткүрө ай каргандардын түбегине уйады јок караар. Энениг телекейден јаан кунугын јилбиреер. Ээ, бараксан ай, ол бала азыраган эмес — нени ондозын...

Је кандый да чөкөмдик болзо, уулы јанар деп тыг сакыгылаган, тыг иженгендер. Мынан да бодозогор: Гаврила койдың терелерин илүчиге апарып береле, эмегенине мынайда айдат:

— Бис экүни база неме адып ийип, а бот Петро јанып келзе... Кыш, соок, а балабыста тон јок...

Петрого өйлөп, тон эделе, кайырчакка сугуп салдылар. Мал-аш башкарып, тышкары балкашта, сооктордо кийер эдип, будына эмеш јаан этире сопок то эттиртип койдылар. Карган бойынын јаркынду чанкыр мундирин чеберлеп, күйе јибезин деп, тагкызын карамдабай, ого үруп турар болды. Кураан сойгылаарда, онын терезинен уулына папаха көктөйлө, кадуга илип койдылар. Эмди турага кирип келзе, Петро төринде кыптан чып ла чынга чыгып келеле: «Тышкары соок по, ада?» — деп, јарындары тартылгакшып, сурап ийер деп бодолып турды.

Је мынын кийнинде эки конуп, Гаврила кажаганда уйына өлгөн таштап береле, онон суу алайын дезе — меелейи јок. Турада арттырып койтыр. Эжикти ачып ийгежин, эмеген тактаныг јанына тизеленип алала, Петрого көктөгөн папаханы койдоноло, бала эдип, јайкап отырды...

Гаврила көстөри карачкылап, кийиктий чурап барала, полго јыга тартала, оозы көбүктелип, шыйкынактап кыйгырды:

— Сал дейдим! Бу канай турун?!

Папаханы ушта тартала, кайырчакка сугала, сомоктоп койды. Је јаныс ла бу мынын кийнинде эмегеннинг сол көзи тартылгакшып турар болды, оозы билдирлү шолјырайып калды.

Күндер, айлар мынайып ла өтті. Ару-јажыл күски Донло талай кире суу өдө акты.

Ол күнде Дон јараттай тоштолып калган јаткан. Гаврила эштин чипчике үстиле оройтып калган бир үөр кийик кастар учкан. Энирде коштой јаткан кижинин уулчагы кире јүгүрген, кудайдын сүрине чалабыла мендештү крестенген:

— Је мындагы улус кандый јаткыларыгар?

— Кем јок, эркегим...

— Укканыгар ба, карган? Туку Турциядан Прохор Лиховидов јанып келген. Ол слердин Петрогорло јаныс полкто турган эмес беди?..

Гаврила јөдүлине ле јүрексип мендегенине шыйкынактап, буттарын јылдырып болбой баратты. Јүк арайдан келер болзо, Прохор айлында

жогыла. Коштой журтта агазы jaar барыптыр, эртегизинде жанарым деген болтыр.

Гаврила түниле көс жумуп болбоды. Печкенин үстине уйуктап болбой, канча аңданды, кинчектенди.

Таң алдында үстөп койгон фитилин жарыдып, эдер неме таппай, мыйма жамап баштады.

Күчи жок боп-боро таң карагуйды жүк өлбөгөндө жөндеди. Тенгери де ай кызарды. Жуугындагы булутка киреле, кере түжине ол ажыра жажынып калар деп тың чырмайды, же једип болбой, кайылып калды.

Күн өксөп, ажанар алдында Гаврила көзнөк jaar кылчас эделе, шымыранып ийип калды:

— Прохор келеет.

Удабай кирип ле келди. Кеп-кийими башка болордо, казакка түнгей эмес болды. Кончы жок сан башка өдүктин бажы чыкыражат, солун өңдү пальтозы, байла, өскө кижинийи болгон болбайсын, ого жаан ла калкак көрүнөт.

— Је, кандый жадыгар, Гаврила Василич?!

— Кудаидын болужыла! Карын келгенинди... Орө өт, өт!

Прохор бөрүгин уштыйла, эмегенле база јакшылажала, төрдө тактага уур отырып алды.

— Бу јут канайда берди? Карга кижі базар да эмес.

— Кар быыл эрте јаады. Азыйда бу киреде мал-аш бойы отойтон. Айдар сөс таппай, эп жок унчугышпай отырдылар. Гаврила тыш бүдүми соок ло токыналу болды.

— Мм, өскө јерге канай мынайда үреле карыган, уул?

— Кижі ого неден јидиркеер — деп, Прохор күлүмзиренди.

Эмеген чыданыгып болбой, энчейип, оозын ачты:

— Бистин Петрды...

— Чым — деп, Гаврила кизирт этти. — Кижі сооктон эштен эризин, тыны кирзин. Кайда барар болор деп... угарын...

Онон айылчызы jaar бурылды:

— Је, Прохор Игнатич, кандый жүрүп келдигер?

— Канай жүрер... Мактанар неме жок. Айлыма жүк өлбөөндө јылып јеттим. Төбөлөдип алган ийттий. Је бу да учун — кудайга баш!

— Ондый дезеер.... Айдарда туркта жүрүм коомой болгон туру?

— Јүрүм јакшы — жүрерге күч деген чилеп... — деп, Прохор сабарыла столды барабандады, уур үшкүрди. — Слерди де көрзөм, Гаврила Василич, база карып ла калтыраар. Чачыгар койондый ак... Је бу Советтин јангында слерлер кандый јаткылараар?

— Кандый јадар... Уулыбысты ла сакып јадыс... бисти азыразын деп — дейле, Гаврила арга јокто күлүмзиренди.

Прохор төмөн көрүп, көстөрін јажырды. Гаврила мыны сезип ийеле, јарт ла кезем сурады:

— Айт: Петро кайда?

— А слер укпаганыгар ба?

— Улус не ле дешкилеер. Бодоп ло... — деп, Гаврила кезе сокты. Прохор скатертьтин кирлү чачактарын сабарына толгоп, узак сананды:

— Январь ай болгон ошкош эди... Эйе, январьда эмей а... Бис Новороссийск деп городтын жанында турганыс. Талайдын чек жарадында город... Канайдар, турганыс ла...

— Олгөн бб? — деп, Гаврила жабыс энчейип, араай шымыранды.

Прохор карган жаар көрүп болбой, сурагын укпачын болуп, узак каруу бербей, отыра калды.

— Же кем жок ло турганыс. А кызылдар кыр жаар үкүстегилеген: ондо олордын «жакылдары» ба та неме атазы тургулаган. Олорлорына барып кожулала, бисти ашкарар дешкилеген болбой... Командир слердин Петрогорды кайуга ийген... Командирис — есаул Сенин... Же бу ла болгон... Онон арыгызы жарт ине.

Печкенин оозында ычкыган чүңке кангырт этти, эмеен эки колын ичкери сунуп, көксине толтыра кыйгызына тумчаланып, орын жаар барып жатты.

— Токто! — деп, Гаврила күзүрт эделе, столго чаканчактанып, Прохорго удур узак ширтей көрөлө, үйе-сөөги божоп, колын жаңгыды:

— Же түрген божот!

— Ого ло тилгилеп койгон!.. — деп, Прохор кугара тартылып, кыйгырып ийген бойынча, туруп чыгала, тактадан бөрүгин сыймадады. — Уулыгарды, кайран Петромды, ого ло... өлтүрө... Ол тушта качажып, арканын эдегине токтой түшкенис. Чүрче токым согуп ийер дешкенис. Петро колонгын та качан ортодо божодып ийген. А кызылдар бу ла тушта арканын ортозынан... анаар ла... — деп, Прохор сөстөрине карылып, бөрүгин уужап турды. — Петро үзениге төберде ле... ээри жайыла берген... А ады омок... атанып болбогон... Жадып калган... Бу ла!

— А мен сеге бүтпес болзом! — деп, Гаврила столды жырс тажыды. Прохор кайа көрбөй дө, эжик жаар болды.

— Онызы бойыгарда туру, Гаврила Василич, а мен чып-чын айттым. Канайтсаар — онойдоор... Килеер аргам жок... Акту көстөримле көргөм...

— А мен бүтпеске турган болзом! — деп, Гаврила кызара тыыдынып, шыйкынактай берди. Көстөри кандалып, жашталып, чамчазын жара тартала, ылангаш түктү төжи көрүктелип, жалтана берген Прохордын үсти орто чурап келди. Кенете терлей берген бажы канкандап, ый өткүрө онтой берди: «Ол өлбөс учурлу! Бил! Сок жаңыс уулым! Бисти азырайтан уул! Менин Петкам!.. Сен төгүн айттын, ийт! Уктын ба?! Төгүнден жадың! Бүтпезим!..»

Түнде тонын жабынала, тышкары чыкты. Мыймазы карга чыкырап, кажаганнын эжик алдында обоого келди.

Чөлдөн салкын үрүп, карды буркурадат. Кап-кара — ат кулагы кө-
рүнбес — түн жырааларда карандап элбегдейт.

— Бери кел, уулым!.. — деп, карган карануй жаар шымыранды.

Каруу сакып, тыңдаланып турала, база ла кычырды:

— Петро! Уулым, кел...

Обоонун жанында такталып калган карга жада түжеле, көстөрүн
шык жумуп алды.

* * *

Станицада куучын жаңыс ла подразверстка-үлөштирүү керегинде ле
Донды өрө келип жаткан бандиттер керегинде боло берген. Исполком-
догы жуундарда калганчы солундар шымырт ажыра угулган, же Гаврила ол
исполкомнун чыкырууш тепкижине бир де баспаган, а бу ненин учун
десе, ол исполком Гаврилага эш кереги жок болгон. Мынан улам ол көп-
ти билбеген, укпаган: айлына председательле чолтык тондорлу үч киж
келерде, ого жаан кайкал болды.

Председатель Гаврилала кол тудужып эзендежеле, житкезине шый-
дамдап ийгендий, кенете сурады:

— Же, карган, аш бар ба?

— А сен бисти куру кейле азыранып турган болор деп пе?

— Слер биле чечеркешпегер: ажыгар кайда?

— Алмарда не база. Артык кайда болор деп турун.

— Же айса баштагар.

— Ондый болзо, меге жартагар: менин ажымда слерлердин не ке-
регеер бар?

Олордын эн узун сындузы, күдели чачтузы, бүдүминен бодозо,
байла, башлыгы болбой, соокко чыдашпай, сопокторын «чыт» согуш-
тырды.

— Ажыгар бойоорго артык болзо, государственного айрып аларыс.
Продразверстка болуп турган деп канай укпаганыгар?

— А мен бербезем? — деп, Гаврила эмди ле коскорылта кодоры-
ларга тастайып келди.

— Бербезеер де — айрып аларыс!

Председательле шымыранышкайла, сүсектер өрө чыктылар. Ап-
ару алтын-сары буудайга өдүктеринин үлүш карын артырып койдылар.
Күдели чачтузы таңкызын камызып, чүрчеде ле жөптөп ийди:

— Уренге керектүзин ле жийтенин арттыргызар. Артканы — бистий!
— деп, ол аштын кирезин көслө бодоштыра кемжийле, Гаврила жаар
бурылды. — Канча десятин үрендеереер, былар?

— Мен бе? Көрмөстин тас бажын сеге үрендеп берем! Тойорын! —
деп, Гаврила жөдүли кайнап, бастыра бойы чарчалагдап кыйгырды. —
Алыгар, жудыгар! Тоногыла, сектер! Ончозы — слердий!..

— Бу канайда бердигер, өрөкөн? Сананыгар! Токтогор! — деп, председатель Гаврила жаар меелейле жаныды.

— Эйе, менин ле ажым жийле, өрө чыккылаар болгылаарын!

Күдели чачтузы сагалынан эрий берген тожычактарын алып, Гаврилага тюзөөндү күлүмзиренди:

— Слер, адабыс, бажына аткан айу болбогор! — дейле, кабагы кенете жемирилип, жызырт этти. — Узун тил башка оролор! Тарт оныгды! Агитация учун сени... — дейле, жалмажында салактаган колмылтыгын таптады. Онон ойто жымжап айтты: — Ажыгарды бүгүн ле текши амбарга апарып беригер!

Карган коркыган да эмес, а токыналу үннө жымжап, кыйгыла нени де эдип болбозын деп билип ийди. Колын жангыла, айлы жаар басты. Тепкишке жетпей жүрүп, анзыраган кийик кыйгыдан жымырт этти:

— Тонокчылдар кайда?

Гаврила кыйгы жаар бурылза, чеденнин ары жанында атту кижжи ийиктелип турды. Жаан түбек келгенин озолодо сезип, арга-чагы кенете чыга берди. Оос ачарга жетпеди — атту кижжи амбардын жанындагы улусты көргөн жерде, мылтыгын жардынан ушта тартты.

Мылтык үнгүр күрс эдип, ойто Jede конгон тымыкта затвор калт эдип, куру гильза күүледе сыгырып, туура ташталды.

Бир канча ойгө аңаазырап туруп калган улус билингилеп келдилер: күдели чачтузы толыкка жашынып, тыркырууш колыла колмылтыгын уштып болбой, манзаарыды; председатель, койон чылап бүкчейе калып, кажаан жаар жүгүрди. Продотрядниктердин бирүзи тизелене отыра түжеле, чеден ажыра карандаган папахала адыжа берди. Мылтыктардын күзүрти чеденге толо берди. Гаврила карга бадалып калгандый, уур буттарын жүк арайдаң сүүртеп, тепкиш жаар үрбеди. Кайа көрзө, байагы үч кижжи чолтык тондоры чычандагылап, күртке бадала-бадала, кажаган жаар акалажа жүгүргилеп бараттылар; белең ачык паратадаң дезе атту улус сыр кыйгыда урулып келдилер.

Баштагы кижжи тегерик кубанказы карандап, кер айгырынын мойнына энчейе түжеле, үлдүзүн айландырып келетти. Жардында башлык дейтен ак бөс Гавриланын алдыла куунын канаттарындый элбес этти, туйгактардаң ташталган кар жүзине кату сокты.

Гаврила күчи чек чыгып, кыймыктанар аргазы жок кижжи, кирнестеге жөлөнөлө, не болуп турганын көрүп отырды. Кер айгыр чеденди ажыра калыды, тал-ортолоп калган обоонын жанына айланыжа берди. Кубанка бөрүктү ээзи энчейип келеле, карда энгемтеп турган продотрядникти карчий-терчий үлдүлөп турды...

Кажаганның ичинде күчүлдөген табыш угулды. Кем де ый өткүре коркышту багырып ийди. Бу ла тушта мылтык жаңыс катап жырс этти. Амбардын үстинде күүлелер тир-р эдип, тегери өрө чурады. Келген улус аттарынан түжүп алдылар.

Јурттын үстінде токтоду јокко шагнын сүүнчилү шыгыртты чай-балды. Санаазы једикпес Паша набат-түймен согордын ордына бар јок шагдарыла бие-јыргалдын секирткиш күүзин јыгыратты.

Байагы кубанка бөрүктү кижии ак башлыгы јайылып, Гаврилага једе конды. Эрин сагалы үлүштеле салактап, кызара изип, терлеп калган јүзи тартылгакшып турды.

— Сулаг кайда? — деп, ол өктөм сурады.

Гаврила тепкиштеп јүк арайдан түшти. Бу ончо көргөн немелерден санаазы чыгып калган кижии, тартылып калган тилин кыймыктадып бол-боды.

— Танкар ба сен?! Сула барба дейдим! Кажы, бир сумал!

Аттарды сулалу тоскуурга экелерге јеткелекте — паратадан база бирүзи кийдире чапты.

— Атаныгар!.. Туку пехота...

Кубанка бөрүктү кижии айткыланып, терге килтиреп калган айгы-рын ойто сулуктап, та кандый да кызыл неме уймалып калган онг ушты-гын карла узак јышты.

Чеденнен чыга јорткылаарда олор бежү болдылар. Калганчы кижии-нин канјаазында күдели баштунын кызара чоокырайып калган чолтык тонын Гаврила танып калды.

Төстөк ажыра Тегенектү-Кобыда мылтыктар энирге јетире күзүреш-ти. Јурт сабадып алган ийттий, тым јатты. Гаврила кажаганды барып көрөр деп тидинбей јатканча, кызыл энир кире берди. Ачык каалгадан кирип келзе, председатель ок тийген ле јеринде, чеденге суй артылып калган јатты. Салактаган колдоры чеденнин ол јанында јаткан папаха-зын аларга, кармаданып јаткандый көрүнди.

Продотрядниктер, ич кийимине јетире уштыдып койгон, обоонын коштойында кардын үстінде јаттылар. Учүлезе ле мында, коштой-кош-той. Олөннин коозозыла чала-была јапкылап койтыр. Гаврила олорды көрөлө, шимирт эткен јүрегинде эртен турагызынды корон ачу өч сес-педи. Бу ончозы чын эмес, түш јеринде болгондый бодолды. Бого јүк ле каа-јаада коштой јаткан айылдын эчкилери кирип, чыгара сүрдүрт-килеп јаткылайтан. А эмди дезе — чечкелеп койгон улустар. Тонуп кал-ган көбүкшү каны ойто эрип, өлгөндөрдүн јыды тумчукка уур согот.

Күдели чачтузы бажын та канайып та туура эдип алган јатты. Бажы соок карга јапшына тонбогон болзо, кижии оны тегине ле амырап јады-ры деп бодоор эди. Чындап та, буттары чек ле уйуктап јаткан кижидий, токиналу чалыжып калган.

Экинчизи, амтык тиштерлү калмыксу кижии, бажын эки јардына ко-рый сугала, өч алып болбогонуна корооп тургандый, ырајайып калган јатты. Учинчизи көңкөрө јадала, бажын өлөг јаар сугала, кардын үстине кыймык јок јүзүп бараткандый бодолды. Ондо өлүмди јенер деген кан-

ча кире иит күч ле албаданыш бар болгоны јайа сунган колдорынан јарт көрүнди.

Гаврила күдели чачтузынын ўстине энчейип келеле, онын карарып калган јўзине узак көрүп, кенете килемјизи келди: кардын ўстине кадагы көстөрлү казыр продкомиссар эмес, он тогус ла јашту уулчак јатты. Јаңыла ла кирмеелтип келген эрин сагалы кырутып калтыр, маңдайын кечире сок јаңыс терең ле караңгуј чырыш тартылтыр.

Уулдын ачык төжин тегине ле сыймап ийеле, кенете јайкана берип калды: шык тоңуп калган тош өткүре өчөргө бараткан јылу сезилди.

Гаврила шак тоңуп калган, кандалып калган сөөкти шакылдада, туразына онтой-сантај кийдирип келерде, эмегени крестенип, багырып ийеле, печке јаар болды.

Узун тактага салала, соок суула јунала, кату түк чулукла онын көксин, колы-будын јышты ла јышты. Арыды, аштады, терледі. Учында јескимчилү соок төжине кулагын јапшырала, өлүмтик јүректин каа-јаа-да билдирер-билдирбес согулганын укты.

Ол төртинчи күнде төриндеги кыпта өлүп калган кижидий, агара кугарып калган јатты. Јаагын ла маңдайын кечире каны кадып калган сорбы кызара чөйлди. Јырс этире тагып койгон көкси јабынчынын алдында токтоду јок каркырап, көрүктелип јатты.

Гаврила кажы ла күн бойынын корчоктып калган тыртык сабарын онын оозына сугала, бычактын бажыла тиштерин чебер кажыыр, эмеген дезе көңдөй камыш ажыра ол јаар јылу сүт ле койдын сөөгинин мүнин урар.

Төртинчи күнде күдели чачтунын јаактары кызарганчылап келеле, тал-түште дезе чын ла соокко алдырган толононын төзиндий, кан-кызыл јалбырап, бастыра бойы силкинип, соок терле јунунып јатты.

Мынан ары ол нени де айдып, каңырап, тура јүгүрерге турар болды. Гаврила эмегениле кожо сольжып, түни-түжи онон ырабай турулады.

Кышкы узун түндерде салкын атыланып, караңгуј теңерини кара казандый булгап, булуттарды собырып тургажын, Гаврила шыркалу уулдын јанында бажы салактап калган, ол уул сан башка «о»-лоп турар тилиле нени де куучындап, каңырап јатканын угуп отырап. Јабылып калган көстөринин кара-көк јыкпыктарын узак ширтеер. «Көзин ач, јазыл түрген» — деп, сөс јокко јайнаар. Качан оозынан чөйилгек чилекейи шуурап, тунгак командалар-јакарулар кыйгырып, јаман сөстөрлө арбанып, јўзи оорудан ла ачыныштан калјуурып келгежин, Гавриланын көксинде ый кайнаар. Бу туштарда сананбаган килемји бойы келер.

Эмеген кажы ла күн сайын, уйкузы јок түн сайын там ары кугарып, карпайа кадып баратканын Гаврила сезип јурди. Эмегеннин чырыштарга шилјиткен јаактарында көстин јаштары көрүнөр. Петроны, јууда божогон уулын, сүүген, ыйлалбаган сүүжи эмди, куудандагы өрттий, бу кыймык

жок жаткан уулга көчө бергенин Гаврила база билди. Билип те эмес, жүрегиле сести.

Бир күн өдүп жаткан полктын командири табарган. Адын каалганын жанына көдөчизине арттырып койоло, бойы үлдүзи калырап, тепкишке чыга жүргөн. Төринде кыпка келеле, бөрүгүн уштып, орыннын жанына узак турган. Шыркалу жаткан кижинин жүзүндө өчөмүк көлөткөлөр солынган, изге жарылып калган эриндеринде кан сызылган. Командир, оло кире уулчак, ак-буурыл бажын жайкап, Гавриланын көстөринен туура туку кайдөөн дө тумантык көрүп, уур үшкүргөн:

— Нөкөрүмди чеберлегер, карган!

— Чеберле-ерис! — деп, Гаврила бек айткан.

Күндөр, неделелер жылыжып өткөн. Святки деп байрамнан он алты күн өдөрдө, күдели чачту көстөрүн ачты ийди. Гаврилага жөргөмөштин уйазындей, наалгак, чыкырууш үн угулды:

— Бу слер бе, карган?

— Эйе.

— Мени тын ла эткилептир а?

— Тен айдары жок... Кудайга баш!..

Онын ачык-жарык көрүжүндө Гаврилага ачымчызы жок теп-тегин өчөш билдирди.

— А уулдар кайда!

— Уулдарды?... Ыы... оморды жууп койгонус...

Жуурканды сабарларыла унчукпай сыймап, будугы жок потолок жаар көрди.

— Адын кем болор? — деп, Гаврила сурады.

Уулдын көк тамырларлу жыкпыктары жабыла берди.

— Николай.

— А бис сени Петро деерис... Ондый уулыбыс болгон... Петро деп. Билдин бе? — деп, Гаврила сурады.

Уул унчукпады.

Карган эмеш сананала, база та нени де сурап ийерге сананды, же тумчук өткүрө токиналу тыныш угулды. Гаврила туруп, буттарынын бажыла жайбандап, орыннан ырады.

Жүрүм ого бир эмештен — тырмак каразынчадан ла — уур-күч бурылып жатты. Бир айдан бажын жастыктан жүк өңдөйтөр болды. Лал-маштары, бели жадыштан ойылып калды.

Гаврила бу жагы Петрого кажы ла күн жүрегиле там тыныда жууктап барат деп сезип турды. Бу мынызы ого сүрекей ачымчылу болды. Же канайып та сананза, баштапкы Петронын, бойынын төрөл балазынын, сүри, ажып жаткан күнниң чогындый, там ла өчөмүктөлип турат. Алдындагы кородошты, оору-сысты, балазына кунукты ойто бурыйын дезе — болбойт. Өткөн түбек ырап, жымжап турат. Мынын учун Гаврилага уй-атту да, эп жок то болды... Ол кажанга барып, ого узак иштенип жүре-

ле, Петронынъ јанында эмди айрылбастан эмегени отыры деп сананала, ол эмегенге чала күйүнип турганын сезип калар. Турага келеле, орыннынъ бажына унчукпай мыжылдап, јастыкты бүктелбес сабарларыла эп јок түзде берер. Је эмегеннинъ кылас эткен көрүжине учурап, тактага јобош отыра тымып калар.

Эмеген Петрды тарбаганның үзиле, јаскыда, май айда, јууган эм өлөңдөрдиг чайыла сугарган. Та бу эмдерден бе, та айса канчын-јиит болгон учун ба, је Петронынъ шырказы тартылып, эди-каны өөргип, је тире ондолып келди. Јаңыс ла он колы, јарын сөөктөри оодылган учун, ондолбой турды.

Је онон орозонынъ экинчи неделезинде Петро бойы ла, болуш јоган, орынга баштапкы катап отырып алды. Бойынынъ күчин кайкап, ырызына бүдүнбей, узак күлүмзиренди...

Карган түнде ойгонып келеле, печкенинъ үстинен шымыранды:

— Сен ойгу ба, энези?

— А не болды?

— У улыбыстың будына турганы бу болбой... Сен ого эртен кайыр чактаң Петронынъ шалбырын алып бер... Је кийимдерин үзе чыгарып бер. Ондо кийер неме јок ине...

— Онызын бойым билерим! Байа тегин де чыгарып койгом.

— Көрсөң сени.. А јаңы тонды?..

— А не? У улың жылаңаш јүретен бе...

Гаврила печкенинъ үстинде табышту аңданып, эптү јадып алала, керек дезе тууырап барадала, бир санаадан ойгоно чарчап келди:

— А папаха?.. Папаха не? Ундып койгон болбойың, карганак?

— Ундып?! Јаныла төртөн катап өттин, а көзинге илинбеген. Туку башкүн кадуга илип койгон туру.

Гаврила јендирткенин билип, тымып калды.

Мендештү јакшы јас Донды силке сабады. Тош курттарга челдеткендий, үйтелип, карарып, көбүкший јеңилип калды. Кырлан калјайа тазады. Кар чөлдөң јарлардын, јараттардын алды јаар, јуукалардын түби јаар Дон дөөн көчти. Орчылан күн-јаркынга, јиргилјинге мелиреп јатты. Салкын чөлдөң тынданып келген кулузын-баргаанын ачу јыдын экелди.

Март түгенип јатты.

— Бүгүн тур чыгарым, ада!

Гавриланынъ айлына кирген кызылчерүчилер Петронынъ агара буурайып калган чачын көрүп, оны «ада» дешкилейтен. Эмди дезе Петро карганды «ада» деерде, Гаврила онынъ үнинен бойына учурлалган јылу сести. Петро оны та чын «ада» деген, та сөс келижерде айткан, је Гаврила бу сөстөң јиидиркей кызарып, јөткүрип ийеле, бастыра бойы «тирилип» келди.

— Учинчи ай суй јадырын. Турар керек, Петя!

Петро јакшы бүктелбей турган «агаш» буттарын жылдырып, кирне-стеге чыгала, ару кейден арай болзо тумчалана бербеди. Гаврила оны кийнинен тудуп алды, эмеген дезе эжикте калбагдап, бодопко до «суу-лана» беретен көстөрүн занавескада арчып турды.

Амбардын јаныла өдүп јадала, јангы уулы Петро мынайда сурады:

— А ажыгарды ол тушта апарып бергенигер бе?

— Эйе — деп, Гаврила күүн-күч јок үнчукты.

— Бот, јакшы эттиригер, ада.

Бу «ада» деген сөстөн Гавриланын көксине ойто ло јылу, јакшы.

Петро мынан ары күнүн ле чеденнин ичиле бу мынайып тайакту аксагдап, үрбедеер болды. А Гаврила кайда да болзо — кажаганда болзын, таскакта болзын — јангы уулы Петродон көс албас: калак тайкылгай, јыгылгай, калак бертингей, шырказы ачылгай!

Бой-бойлоры ас куучындашылайтан, је көстөринен карузышканы јарт болгон.

Петро тышкары чыгар болгоны эки конордо, Гаврила печкенин үс-тиндеги төжөгине эптежеле, чебер сурады:

— Сен кажы јерден, уулым?

— Уралдан.

— Угы-төзинг јурт јерден бе?

— Јок, ишмекчилерден.

— Ол не деген сөс. Кандый бир үс болгон бо? Өдүкчи болгон бо?

Айса бочколор эткен бе?

— Јок, ада, заводто иштегем. Чой уратан заводто. Јаштаг ала ондо.

— А улустын ажын айрыжып... ого канай кириже берген?

— Черүден ийгилеген.

— Сен не, олордын командири болгон бо?

— Эйе.

Сураарга күч те болзо, куучын бу учун болгон до — канай сурабайт:

— Сен партейный ба?

— Коммунист — Петро каруу береле, ачык-јарык күлүмзиренди.

Бу сүмези јок, акту күлүмжиле кожо «коммунист» деген сөс Гаврилага коркымчылу да деп билдирбеди, кезем де деп бодолбоды.

Эмеген база узактан бери сураарга жүрген санаазын сурай сокты:

— А сен айыл-јуртту ба, Петюшка?

— Јо-ок. Сок јангыс мен. Тенериде ай ошкош — јангыскан.

— Ада-энег не болгон? Көөркийлер божоп калган ба?

— Мен ол тушта јаш... Јетилү ле... Адам эзирикте шыйдадып божогон... Энег кайда да сала берген...

— Бот, јырбакты көрзөөр! Кижн балазын таштаар ба?

— Кандый да бир којойымла кожо биригеле, жүре берген. Мен заводто чыдагам.

Гаврила буттарын печкеден салактадып, узак сананып отырала, мен-дебей, јарт унчукты:

— Је, уулым, төрөгөндөрин јок болзо, биске арт... Бисте сок јаңыс уул болгон. Оның адыла сени Петро дейдис... Болгон неме болгон, баргаа-өлөң баскан... Эмди эмегенле экү ле арттыс... Сениле кожо, уулыбыс, көп лө шыраладыс. Мынын учун сени сүүдис. Канын өскө дө болзо, биске бойыбыстың балабыстың болуп калдың... Арт! Бого јуртайлык, эне-јерибисте азыраналык. Бистин јер байлык ла түжүмдү!.. Кижип алып берерис... Бис јүрүмис јүр койгоныс. Бу айыл-јуртты сен башкар. А биске не керек: карганактар деп тооп јүр, өлөр алдыста калажын карамдаба... Бисти, карган-тижендерди, таштаба, Петро!.. Бистин сөс бу ла...

Печкенин ары јанында сверчок-аспан сыгырып баштады.

Салкынга ставнялар кунуңчыл чыкырады.

— Бис, карганак ла экү, сеге јарагадый кыс та шүүжип турубыс! — деп, Гаврила албаданып, баштак имдеп ийди, је каткырып ийейин дейле, эриндери тартылгакшып, тура калды.

Петро анкактарлу полдон көстөрин бир де албай, сол колында тайагыла такылдадып отырды. Табыжы чылаазынду угулды: тук-тик-так!.. тук-тик-так!.. тук-тик-так!..

Байла, кандый каруу берер деп сананган. Онон айдар јөбин таап, токылдадыжын токтодоло, бажы канкас этти:

— Мен, ада, артып јадым. Акту күүним ондый. Јаңыс ла коомой ишчи болор болбойым. Колым, күрүм, качажып, јакшы јазылбай јат. Је күчим јеткенче, албаданып иштеерим! Јай өткөнчө јүргейим. Онон не болотоны билдире бербей.

— Бот, онон ары чек артып каларын! — деп, Гаврила сүүнчилү божотты.

Эмегеннин буттарынын јанында ийик айланыжын түргедедип, бије-лей сокты, тук учукты бойына ороп, киске чилеп, табылу мыркылдай берди.

Каргандарда эмди ижемји, узак-узак јүрер, ак-јарыкты көрөр деген санаа...

Јастын кийнинде, изүге чалдыккан, тоозыннан ак буурыл ла быјыраш күндөр башталган. Узакка каандар турган. Јиит тужындый алдама ла кирү Дон толкуларына бодырайган. Суу јарадынан ажынып, јаныбыста огородторды сугарган. Јажыл түдүскекке туттурган орчылан салкында чечектеген теректердин мөтсү јыдыла толтырган. Јерлик аламалардын түшкүн чечегинен сүттий агарган көл таңдарда кандала кызарган. Түндерде аш быжыратан күкүртте јалкындар имдешкен. Түндер ол ло јалкындардый, кыска болгон. Андый кыска түндерде көре түжине иштеген букалардын амыры јетпей турган. Јаландарда таакызы јаңы түлеген, кабырга-сыранактары кырлайышкан мал отогон.

Гаврила Петроло кожо чөлдө неделеден узак болдылар. Јерди сүрө-
ле, тырмайла, үрендеп койдылар; абранын алдына жаңыс тонды жабы-
нып, кожо кондылар. Је Гаврила оны жаңы уулы бойына жаба кандый бек
колбогонын кемге де, качан да айтпаган. Күдели чачы жайылган, коқыр-
чы, иштенкей уул бойынын божогон Петрозын ундыдып койды. Каа-жаа-
да ла санаазына кирер болды.

Күндер уурчыдый, билдиртпестен токтоду јок өттилер. Өлөн чабын
болуп калды.

Бир күн Петро өлөн чабар машинала урушты. Кузницага барала,
Гаврилань кайкада чалгызын жагыдаг солыйла, эптү курчыдып ийди.
Оодылып калган канадын жагыдаг этти. Эртезинде база ла ол машинала
уружала, энирде исполком јаар басты. Ондо та кандый да јуун бар, ал-
дырту болгон деди.

Эмеген бу өйдө сууга барала, јолой почтадаг самара экелди. Кон-
верти эски, уужалып калган эмтир. Адреси Гаврилага, је ол самараны
нөкөр Косых Николага табыштырып берзин деп бичип койгон болды.

Гаврила бу чаазыннан јаман сакып, јаан-јаан букваларды карандашла
чөйилте бичип койгон конвертти колына узак айландырды.

Өрө көдүреле, күн көзине тудуп көрзө дө, је конверт јажыдын ач-
пады. Онынг амыр-энчү жүрүмин бузарга умзанган самарага өйлө кожо
там тыгыда ачынып отырды.

Јырта тартала, таштап ийерге жүреле, је санаа алынып, табыштырып
берер деп шүүди. Петроны каалганын јанына солунла уткыды:

— Уулым, сеге кайдан да бичик.

— Меге — деп, онызы кайкады.

— Сеге. Бар, кычыр!

Турага отты јарыдала, Петро самараны кычырала, сүүне бергенин
јарт көрди. Чыдажып болбой, сурады:

— Кайдан эмтир, уулым?

— Уралдан.

— Кемненг эмтир? — эмеген соныркады.

— Заводто нөкөрлөримненг.

Гаврила серенип, жүреги чым этти:

— Нени чоокырлаптыр, уулым?

Петро көстөри карагуылай өчүп, керексибеечинг болгон каруу
берди:

— Заводко кел деп кычыргылайт... Иштедип баштап јадыс деп би-
чигилейт. Он јети јылдан бери турган болгон.

— Эмди не?... Барарга ба? — деп, Гаврила тунгак сурады.

— Билбезим...

Мынынг кийнинде Петро кырлайа арып, саргара санааркап калган
јүрер болды. Түндерде уур үшкүрип, орында уйку јок аңданганы көп
катап угулар болгон. Карган узак сананала, Петро бого жүрбес, чөлдинг

кара семис кыртыжын салдазыла антарбас деп сезип койды. Азыраган заводы оны качан да болзо, бойына тартып ийер, каргандардан айрып алар, ойто ло кунукчыл-кара, аалга-туйук кўндер башталар деп каран сагып јўрди. Гавриланын табы-кўўниле болгон болзо, ол кўрмўстин заводын бир кирпичтег јемиреле, талап-таштап салар эди. Керек дезе турган јерин тўзеделе, ондо јаныс ла чалкан-баргаа ўзўр дў эдип салза, маказы канбас эди.

Учинчи кўнде ўлўн чабала, одуда ажанып отырала, Петро чыда жып болбоды:

— Артпас эмтирим, ада! Завод јаар барадым... Кычырып јат. Бастыра санаам ондо.

— Мында сего јаман ба?

— Јок, ондый эмес. Бис заводысты Колчак келерде, эки неделе кырыганыс. Тогус кижибисти ол бууп койгон... Эмди ишмекчилер јуудан јангылап келеле, оны ойто тиргизерге јат... Бойлорыс, бала-баркабысла катай, ўлўрдинг бери јанында торо јўрўс деп бичигилейт. Је иштегилеп јат. Тумчуктаг кан атканча... Мен оны сананып, мында канай јўрерим? Менде уят бар ине...

— А ологго канай болужарын? Колынды кўр...

— Јастырып јадаар, ада! Ондо кажы ла кол чотто.

— Тутпай јадым. Бар! — деп, Гаврила јардак айтты. — А эмегенди тўгўндеп ий... ойто келерим де... Эмеш јўреле, јанып келерим де... оног ўскў кунугар ол... неме болбос... бисте сен сок јаныс болгон до...

Оног калганчы иженчизин салбай, тыныжы јаандап, уур ўшкўрди:

— Айса болзо, чындап та, јанып келерин? Санан... Карган бистерге килебес кайткан?

Абра чыкырап, букалар тенгей, кўндўре баспай, кўлўсўлўрдинг алдында ымтак кумак шылырап, јайрадылат. Донды јараттай барган јол боомдо содойгон агаш крестке једеле, сол јаны јаар бурылды. Бурылчыктаг станицанын серкпези ле садтардын јажыл чололоры кўрўнип келди.

Гаврила јолой токтоду јок куучындап баратты. Керек дезе кўлўмзиренерге де албаданды.

— Туку ол тушка, ўч јыл мынан кайра Донго кыстар чўнгўн. Онын учун ого крест тургузып койгон — деп, ол камчызынын сабын ичкери уулады. — Је бис бу бого эзендежип алалык. Мынан ары мен јортуп болбозым — јарат јемирилген. Станцияга јетире беристе ле кире. Сен бир эмештег једе бербей.

Петро јардындагы азыкту баштыгын тўзеде тудала, абрадан тўшти. Гаврила камчызын јер јаар таштайла, ыйын јўк арайдаг тумчалап, тырлажып турган колдорын ичкери сунды:

— Је јакшы болзын, балам! Биске эмди, сенизи јокко, кўн де јаркынду кўрўнбес! — дейле, ыйдаг ўлўш јўзи шолјырайып, ўни кенете

Ўзўле бергедий чичкерип, кыйгырып ийип калды: «А пирогторды унды-бадын ба, балам?... Эненг сеге быжырган... Алган ба?... Је јакшы болзын! Јакшы јўр, уулым!..».

Петро аксас эдип, јолдын кырыла јўгўре базып, ырап баратты.

— Јан кел!..— деп, Гаврила абрадан атпактанып кыйгырды.

«Јанбас!...» деген ыйлалбаган сўс кўксине болчоктолып ўйкўди.

Бурылчыкта кару кўдели чач калганчы катап агас этти, калганчы катап Петро картузыла јаньды. Онын турган јерине салкын табарып, ак кўл тобракты баштактанып куйундалта сокты.

Антуан де Сент-Экзюпери

УЛУСТЫҢ ЈЕРИ*

II. Нўкўрлўр

1

Бир канча француз летчик, ол тоодо Мермоз, Сахаранын бактыртпаган аймактары ўстиле Касабланка — Дакар деп авиалиния ўткўргендер. Ол туштагы моторлор уйансымак эмей, Мермоз авария эткен, маврлардын колына кирген, је олор оны ўлтўрерге тидинбеди, он беш кўн олјодо тудала, баш учун толынта эдип, ойто божодып ийдилер. Мермоз дезде ол ок аймактар ўстиле ойто ло почта тартып учар болды.

Онон Тўштўк Америкала кей колбу ачылган. Мермоз мында да эн башкылар тоозына киришти, ол Буэнос-Айрестен Сантьягого јетире трассаны кайып кўрзин деп, Сахара ўстиле кей кўмўрўни эзчий андый ок кўмўрўни Анды кечире чачарына бўдўмјилей кўстўлгўн. Ого беш мунг эки јўс метрге кўдўрилгедий самолет берилди. А Кордильердин сўўрилери кезиктей јети де мунга једип турганы бар. Анайдарда Мермоз онон ўткўштер табарга шургуп чыккан ла. Кумдарды эркитеген бойы, ол эмди кабыжуга тууларды кычырды. Кар јабынчылары салкынга јайылышкан сўўрилерди, јердин ончо ўн-будугын ўчўре базып ийетен тўнеерикти — кўкўрттердин белгечизин — кош турган тегкек-тегкек кайалардын ортозынан, бычакту соғушка учураштырган бодолду, удура ўрген кей ағындарды кайдатан эдинг?

Мермоз таныгы јок ўштўле кабыжып, онон эзен тирў чыгар айын билбезинен, соғушты алды-кийнин сананбай баштайтан. Мермоз онын кийнинен эзчий келетен нўкўрлўргў јол салып турган да, јенгилтелў кайу эдип турган да, кайтсын база!

* Улалганы. Бажы 1981 јылдын «Уч-Сўмер» деп јуунтызында.

Je бат, бир катап јол салып јүреле, ол Андынын олјозына кирген. Ого төрт мун метр бийиктеги таш тепсенге эрик јоктон конорго келишти, тепсеннин өксүр кыры караары јок кара тамы кептү болгон, онын учун олар механигиле кожо эки кун улай бу туткуннан чыгарга ченешкендер. Je темей! Бу тушта олар калганчы, акара бош јок ченежү эдип көрөгө тидиндилер: самолет ичкери јүткиген ле бойынча, бир-эки бодырташка селес ле эткен, оног тепсеннин кырынан тамы дөөн күлүрт ле эткен. Je түжүп јаткан аайыла, самолет та канайып та түргенин алынып, рульдын сөзин ойто угуп баштады. Мермоз машинаны јылым кайага табарардын кажы јанында түзединдирип, оны ажа кондырып јада, канайып та онын адырман кырынан чийе соктыртып ийе калган. Анайып, кейде јети ле минут болголы, ол ойто ло аварияга учурашкан: түндеги соокко чыдашпай јарылган радиатордын трубкаларынан суу агып турган, је бу ла өйдө, аргачыл јер кептү, онын алдына Чилинин јалангы јайыла түшти.

Эртенгизинде ол ойто жагыдан мууканып баштады.

Анды ажыра јолды ончо көлтегейинен билип, кайып алала, сын кецире учуштыг марын алынган бойы, Мермоз трассанын бу үзүгин Гийоме нөкөрине табыштырып, бойы түнди кайып шиндеер болды.

Ол өйдө бистинг аэродромдор эмдигизиндий кайдаг јарыдылзын, онын учун карагуй түнде, качан Мермоз конорго келеткенде, ого јөмөлтө эттирип, алдына үч јүдек бензин јарыткыш куйдүргилейтен.

Ол бу да керекти аайлап койоло, өскөлөрине јолды ачып берди.

Түн колго түшкенде, Мермоз тенгисле мееркешти. Анайып, 1931 јылда ол почтоны Тулузанаг Буэнос-Айреске төрт лө конуп јетирген күлүк болды. Je јана јолдо онын сүркүш агызар немези та неден де үрелип, ол Атлантиканын јоткондолгон толкузына конды. Карын, јуугында кереп учуражып, почто ло экипажты аргадап алган.

Мермоз анайып кумдар ла тууларды, түнди ле тенгисти бактырып турды. Кумдар ла туулар, түн ле тенгис оны жагыс катап јуда салган эмес. Je ол бурылып келер ле, оног ойто ло јолго чыгар.

Анайып ол он эки јыл иштеп келди, је бат, бир катап Түштүк Атлантиканы ол, калганчы катап деер, кецире учуп бараткалы, он моторды токтодып јадым деп кыскарта радиолоп ийди. Оног шык боло берди.

Бодозо, кижиле үркиир-чочыыр неме боло бербегендий, је шык эткени чала удап, он минут өтти, айдарда, авиалиниянын бастыра радисттери Парижтен Буэнос-Айреске јетире чочыдулу вахтага тура бердилер. Не дезе тегин јүрүмде он минут оройтыганы — ол не де эмес, је почтонын самоледына бу он минут јеткер-түбектү учурла толо. Он минуттын ортозында оны јок керек те болуп калар. Бу учуры јүдек пе, ајса түбектү бе неме, кем де билбес, је ол болуп ла калган керек. Салым јаргызын эдип койгон — калганчызын, кайра болбойтонын: ајса болзо, кату ийде пилотты јаан болзо эзен-амырынча суунын үстине кондыртты не, је ајса болзо, самолетты оодо-былча согуп та койордон

айабас. Је сакылтада отырган бу улуска јаргынын јарлыгы айдылгалак — суру келгелек, олор билгелек.

Бистинге кемибиске бу минут сайын бурулбастан өчүп јаткан ижемји таныш эмес, бу, јазылбайтан коноктунын јоболы кептү, там ла там уурлап келедер шык эдиш? Эң баштап иженгенис, је ой сааталган сайын јарталат: орой, орныгу јок орой. Бойын бодоп не мекелеер — нөкөрлөр бурылбас, олор эмди үстин канча катап чийиктеген Атлант теңистин түбинде мөңкүлик токында эмей. Аланзу јок, Мермозтын узак ижи туузылып, ол амырын алынды — калганчы снапты ак-чегинче быжулай буулап койголы, кырачы шак анайып јаланда да уйуктап калат.

Качан нөкөринг мынайып божогондо, мынызы кемди де кайкатпайт: бистинге ижибис андый. А өлүми башка болгожын, бистерге жылытунын ачузы чик-јок өңзүре болор эди. Чын, ол эмди бистен узак эмей, калганчы катап ол өскө аэродромго көчкөн, је онын бистерге, аштаганның ажынды, керектүзинин јоктомчылын сезинерге бис јеткелек болгоныс.

Бистер туштажуларды узакка сакыырга темигип калган эмейис. Јаңыс линияда иштегилеген нөкөрлөр ак-јарыктын үстиле Парижтен Сантьягого јетире анда-мында чачылгылап калган: ологро, посттогы каруулдар чылап, сөс тө алыжар арга јок. Јаңыс кандый бир учурал бу јаан учкунчы биленин үйелерин анда-мында качан бир јолыгыштырар. Кайда бир Касабланкада, Дакарда эмезе Буэнос-Айресте канча јылдын бажында учуражып, катап кожо ужиндажып, ол бир качан да үзүлип калган куучынды көндүктирип, өткөн тужынды эскертерин, бистер ончыбыс озогы бойы најылар эмейис деп сезинерин. А оноң ойто ло јолго. Шак онын учун бу ак-јарык бир уунда эң де, байлык та. Најылыктын аалга оазистери ле бай. Олор көс алыста, ологро једери јенгил эмес, је бүгүн болбозо, эртен керегис бистерди анаар јазымы јок экелер. Кем билер, јүрүм бистерди нөкөрлөристен айрып та јатса, ологорды көп сананарга бербей де турза, је түней ле кайда да, кудайга алыс јерде, ологор бар, ологор јүрүп-салгылап ла јат, учугышпас, ундылган, је качандыкка чындык нөкөрлөр! Онын учун, качан бистин јолдорыбыс биригишкен тужында, бис ологро канайып сүүнбейдис, канайып ологор бистерди тытпактабайт дезеер! А сакыырга-сакыырга ла бистер темигип калганыс...

Је озо бо, оноң бо, нөкөрлөрингенг кем-кем јажына шык эткен деп шыгырап, угулып ла келер, бис онын омок каткызын база качан да укпазыбыс, мынан ары ол оазиске бис качан да једип болбозыбыс. Бистерге чындаптан траур-карыгыш шак бу тужынан ала башталат — көгүсти сөгүлтип турар кородол эмес, је ачу өңзүреш.

Јок, божогон нөкөрдү кем де качан да солыбас эмей. Качангыдый најыны капшай үстине кайдан белен табатан эдинг. Анчийан текши эскертиштерден, анчийан кожо болгон коркышту тушташтардан, анчийан сөркөжүден, ойто јөптөжүден, јүрүмдик јүткүүлден баалу кандый да эрјине јок. Андый најылык — көп јылдардын тужүми. Эрмен тарып

јада, эртеннен онын көлөткөзине көлзөөр дегени каткымчылу эмей. Шак андый. Јүрүм анайда төзөлгөн. Баштап тарый бис байыдынадыс, не дезе бис ол агаштарды көп жылдарга тарыган эмейис, је онон өскө жылдарла кожо ой бистин ижибисти коктолтып, агаштарыбысты бүртүп койот. Ээчий-деечий наýылар да ырап, жабылагыстан бисти айрып турат. Онон баргандар керегинде карыгып, бойын да карып жүргениге түйкөйи база туйук санаа аладыг.

Мермоз ло өскө нөкөрлөр бистерге өткүрген уроктор андый эди. Кажы ла кылуу-иштиң улулык учуры, айса болзо, ол элден баштап улусты бириктирип, өмөлөштирип турганында болор керек: не дезе акжарыкта кижини кижиле бириктирер колбудаг эрјине неме јок.

Јүк ле материальный арга-чак учун иштене, бис бойыбыска бойыбыс түрме јазайдыс. Онон јангыскандыра јырс эттире бектенип, туй тебинип алганыста, бистин ончо байлыктарыс күл-кубал кептү болуп, бу жүрүмде не учун, не керектү жүретен неменин учурын јетирер аайы јок.

Бойымнын эң артабас деген эс-санааларым элгеп-эбелтип, мен жүргимнин эң учурлузына итог чыгарадым: чын, эң учурлу, эң талдама болгоны — ол ак-жарыктың ар-алтыны экелип болбойтон туштарын болор. Мермозтын наýылыгын садып алалбазын, кожо эркитеген коркышту че-немелдер бисти јажына колбоштырган нөкөрдиг наýылыгын.

Акчала садып албайтан андый күүн-сезим бар, качан сен түмен жылдызы чоктолгон түн өткүре учуп баратканда, качан санаа-сагыжын аяс, качан кыска да өйгө, је сен ар-күчтү алыптый амыр тужында.

Акчала садып алары јок андый сезим бар, качан сени, уур-күч учуштын соңында, телекей јанылык көрүнер күүн курчай алганда: чечектер келиндер, күлүмјилер — мыны ончозын жүрүм јаркынду өңдөриле чагылтат, бистерге бу эмди, бу танда јандыра берилген жүрүм, байла, оног до улам оок-тобыр ончо неме бистерге оморколду кайралдый бодолор.

Акчала анайда ок эмди бу эске кирген ол бирги түнди база садып алалбас — Сахаранын бактыртпаган аймагында өткүрген түнди.

Бистер — «Аэропосталь» компаниянын үч самоледы — эниргери Рио-де-Ороның јаказында туруп калдык. Эң озо эрик јоктон нөкөрим Ригель конды, онын рульдары кайышкан: ого јөмөжөр деп өскө нөкөр. Бурга, ээчий учканча јетти, је болор-болбос сынык оны да јерге база јапасты. Учында олорго коштой мен де түштим, је бу өйдө түнерий берген эди. Бис Бурганын машиназын јазап алар деп шүүген бойынча, бүрүңкүйде бодоп урушпай, таңды сакып алар дешкенис.

Бир жыл мынан озо бу ла мында бистин нөкөрлөр Гури ле Эрабль аварияга учурашкан. Багынбаган маврлар олорды божодып койгондор. Эмди де мында кайда да Бохадордын тужында үч јус мылтыкту күрее турганын бис билер болгоныс. Бодоштырза, бистин үч самолет чөлгө келип конгонын ыраактан көргүлөп ийгели, олор табыш чыгарган бо-

лордон до айабас, онын учун бу гүн биске калганчы да болор кирелү.

Айдарда, бис түниле сергип конорго белетендис. Кошту кабиналардан бир канча кайырчак чыгарып алып, багажын төгөлө, кайырчактарды күреелей тургузып, кажызынын ла ичине таскак ошкош эттире, салкыннан эмеш-убаш жабылактү үспекчиндер күйдүрүп алдыбыс. Анайып, чөлдин ортозында, планетанын бу сою тарткан шагда кептү кыртыжында, эртеги чактарда неме чилеп, кижиликтин жагысканзырак туруузын төзбп алдык.

Туруубыстын ортолык тепсегинде, кайырчактардан өчөмик жаркын чагылып турган кумду аякта отырып, сакып жадыбыс. Биске та арга, та маврлар экелетен тагды сакедык. Билбезим, таг ненин учун, је бу күн кандый да байрамдык, жагыжылдык аайлу болгон. Бис оны-мыны ойочийе эске алыныжып, кокырлажып, кожондожып отырганыс. Бистер, ыргалдагы немедий, көдүринги көкүримде болгоныс. А ол ок өйдө бисте тенг не де жок эмей. Жагыс ла салкын, кумак ла жылдыстар. Траппистерге көбеделдү, кату жоксыраш. Же бу элбегдүүш отту столды эбире, бүткүл телекейде эмди эс-бос эскертижинен өскө эш-немези артпаган ууш улус көскө көрүнбес байлыктарыла үлешкен отырды.

Адакы учында бис жолыгыштыбыс. Бир учурал болуп, улусла коштой удаан унчугышпай эмезе жаан болзо жарым сөстөн алыжып, үрбедеген барадарык. Же кап-чут, катулу чак келет. Ол тужында бис ончобыс бой-бойыска — јөлөк јөмөлтө. Ол тужында бис ончобыс бир карындаштык күрееде эмитирис деп јарталат. Нөкөрлөрдин санаа-сагыжына табыжып, бойын да байыйзын. Удур-тедир көрүжип, күлүмзирежедис. Мынайып эркинин алынган туткунчык кижии элбек тенгисти көргөниле јыргалду.

2

Сен керегинде, Рийоме, мен тоолу сөс айдайын. Айаба, сенин ат-нерең ле усчылыгды көпчиде мактап, табыш көдүрүп, сени актуга уй-алтар кижии јок. Сениле болгон эн кайкамчык керекти бого учурлай айдарга турган эмезим.

Кижилик бир чыгдый бар, ого ат-јол эм үстине табылгалак. Айса болзо, төпчили? Јок, бу да чала кырпый. Төпчил дегенине күлүмји де, күүнзек те база јаражар, јастыразы јок. Ол андый кылык-јан, темдек-тезе, агашчы уста, малтачыда бар: ол болчок агашка, бойыла тенгеш немедий, коштой туруп, оны сыймалап, кемјип, онон бодоп тынзыныш јогынан бар күчиле, билер марыла ишке кирет.

Бир катап сениле болгон ол бир керек керегинде көөркөмјилү куучын кычырган эдим. Онын учун ол шолјык күскүле аайлажар күүнним бар. Сени анда кандый да тилгерек, тынзынчак уулчагаш аайлу эттире, коркышту јеткердин ойинде, өлүмнин алдына арсандап балыраарынан

башка эркиндик жок чылап журагылап койгондор! Олор сени, Гийоме, билбеген эмей. Согуш алдында бштүни шоодып-электееи сеге керек жок. Јоткон келеткенде, сен айдазын: «јоткон болор». Сен не болотонун биле тура, андый тушташка озолондыра опсыныш јогынан белетенип аладың.

Менин санаама бу керек канайда болгоны, Гийоме, јакшы кирет, онын учун керелеп айдарым.

Кышкыда сен Анды ажыра рейске атанган — атангалы, јылыыйп калган, бежен сагат туркунына сенен суру јок болгон. Мен дезе шак ол сјдө Патагония тўбинег јанып, Мендосада Деле деп летчикке бириккем. Беш кўн улай бис туулар ўстиле, бу улу косколоннын ортозынан тен јўк бир ис табарга ченежип, айланыжа учканыс, је темей! Мында эки кўбўлўкчў самолет база канайтсын! Бодозо, јўс те эскадрилья јўс јылга бу учы-куйузы јок чокпорложып чогулышкан тайга-ташты тимирип чыдабас немедий. Тууларга не болзын, — олор, кезик сўўрилери сан өрбў јети мун метрге једишкен, кенкейижип тургулабайсын! Бис бар ижемјини јылыыйтып, чўктўбўргў јеттис. Керек дезе јербойынын контрабандисттери де, ўзўктў дў тен беш ле франк учун кандый да кыйынду-кинчектў керек эдерге белен шокчылдар, бу шибеелик тайгаларла мееркежерге тидинбедилер. «Биске теребис баалу — дешкен олор. — Анды кижини кышкыда кайдан тирў божотсын». Качан бис Деле кужо Сантьяго јaar бурылып јатканыста, Чилинин окулу јамылулары биске бедирўўлди токтотсын деп уламдай айдыжып турдылар: «Эмди кыш. Слердин најыгар сайалып та божобозо, је таң адыра чыдашпас. Тууларда таң адырыш јок туру, тўн кижини тош эттирип койбой ол». А мен энчикпей ойто ло Андынын тенкек кайалары ла улу-јаан учарлары ортодо айланыжып тура, учы јaar чала сени бедреп турган эмезим, а карлу тымык собордо сенин ўстинге калганчы мўргўўл сарнап турганымдый бодолгон.

А јетинчи кўнде учуштар аразында Мендобанын бир ресторанында ажанып отырам, эжикти кем де ача согуп, эки ле сўс айтты:

— Гийоме эзен!

Мыны уккан бойынча анда болгон ончо улус сўўнгенине кучактажып ийдилер.

А он минуттан эки механик Лефевр ле Абрини, алганча мен кейге кўдўрилип чыктым. А база тўртўн минуттан, алтынчы сезимимле сени кайдаар да Сан-Рафаэль јaar апараткан машинаны таныган айас, јолын јандыра келип кондым. Бу ырысту туштажу болгон, бис ўзбис ыйлажып турдыс, бис сени тумалай кучактап турдыс, сен тирилип чыктың, бу куулгазынды сен бойын кылыдың! Шак бу тужында сен айткан эдин: бу сенин баштапкы сўстўринг кижі адында јакшынак оморкошло толо болгон:

— Кудайга баш, менин чыдуума база кандый мал чыдашсын!

Бу керек канайда болгонуң сен ойңдо куучындаған.

Шуурған эки конок тескинип, Андының Чилиге күйүңдай эдектери калыңы беш метр карга көмүлип, күп эдип калған, көрүниш деп неме тен амыр, оның учун американ авиалиния летчиктери жана болгондор. А сен канайтса да учар деген, боромтык-бос теңериден ачык бедреген. Удабай күн түштүгинде сен бир өткүш таап, булуттардан чыга конгон ло, а олор алты мун метр бийикте тарап-божоп турган, а олордың үстинде жүк ле тоолу сүйүрилер теңкейижип турар, а сен дезе алты мун жарым метрге једип, курс-уунды Аргентинага алган.

Төмөрилей түшкен кей агынга учурашкан пилотко саң башка чылазынду күүн табарар. Мотор иштеп ле јат, а сен түңей ле төмөндөп јадазың. Бийикти ойто алынарга самолетты албадап карайладып ийеринг, је ол түргенин, бийигин јылыйтып ла јадар, сен ойто ло төмөн күлүрееринг. Тумчугын аа јок өрө канкайтып ийдим бе деп јалтанып, тутканы божодо салып, кей- агын сени тууралай апарзын деп турзан, салкынга трамплин-калыткыш болгон кандый бир сын-тайгадан јөмөлтө сақып туразың — је ондо до јок, ойто ло төмөн күлүрейдиг. Тен теңери бойы көңкөрилип јаткандый бодолор. Сен кандый да орчылангыс косколонтго алдырганың ошкош. Оноң коркып, јажынарын јок. Төскери бурыырын база темей, анаар, кайда јуукта јангы ла кей быжубек јөлөктий бодолгон. База јөмөңорин јок. Ончозы јайрадылып, бүткүл телекей бузулып јаткандый, сен токтодыш јогынан төмөн јылбырап түжедин, алдынан өрө сеге удур арайынан бозом булут көдүрилип, курчай алып, көмө базат.

— Мен бийикти јылыйтып, баштап тарый не болуп јатканын аайлабагам да — деп, сен куучындаған. — Булуттар кыймыгы јоктый бодолор, је ол не андый дезе, олор улам сайын бир ле кирезинде кубулыжып, солыныжып турганынан улам, оноң кенейте олордың үстинче төмөндөгөн агындар. Јартамалы јок немелер болот анда, тууларда. А булуттар анда канайып чокпорлошпойт дезер!

— Машина кенерте төмөн күп эткен, эрик јоктон тутканы колымнан ычкынып ий јастадым, кабинадан чыгара чарчай бербеске, отыргыштан калбактанып калтырым. Аайы јок селендешке кайыштар ийниме јаба бадалыжып, арайдан ла үзүлиже бербеген. А мының үстине шилдерин кар туй шуурып ийген, приборлор горизонтты көргүспей барды, мен дезе алты мун метрден үч жарымга шургул түштирим.

Бу өйдө мен төмөн алдымда кара теспен көрүп калдым, ол меге самоледымды түзедип алар арга берди. Ол Лагуна Диаманте деген тайгалык көл болтыр. Мен билетем, ол терен оймон јерде јаткан көл, оның бир јаны вулкан Маипу алты мун тогус жүс метрге теңкейип турат. Булуттудан суурылып чыккан да болзом, је кар бороондор мени каралгалатканча, оның учун көлдөн тууралап ырайын дезем, јазымы јокко оймонның таш јартыгына согулып, балбарылар эдим. Анайып,

көлдүн үстиле горючийим жеткенче ле одус метр бийикте кайып-айланып турдым. Циркting аренасындагы ат чылап, эки час айланыштым. Онон, кайда барат, конор деген бойынча аңдана соктым. Машинанын алдынан арай-көрейден чыгып келзем, жоткон мени йыга сокты. Албаданып өрө турдым ла — база ла сокты. Кабинанын алдына кийдире энмектеп, карда ичеген казып алала, жабылактанарга келишти. Ончо жанымнан почтолу таарларла манакайланып, анайып эки конок отыргам.

Анайда жоткон тымый берерде, туруп бастым. Беш күн, төрт түн баскам.

Ле эр бойыннан эмди не калды деер, Гийоме! Чын, табарын да сени бис тапканыс, је арып-жобоп, кадыра тартылып, сен торт карган эмеген ошкош болуп калтырын! Ол ок энгир мен сени самолетло Мендосага жетирдим, анда сени, эм-бальзам айлу, ак простыньдар арутай јунган чылап, чууй соккон. Ле ачуунгы олоор ол бойынча сенидип болбоды. Јобогон эдинг сеге чаптыкталып, аңданыжып, јадар ордын таппагандый, эптешпей ойгоно чарчап, ойто уйуктап болбой турган. Эдинг бойын кайаларды да, карларды да ундып болбойтыр. Олоор сеге таңмазын базып койтыр. Јүзин карарып, быжыныгып былчылган кат кептү, терјейе тижиптир. Сени көрөргө коркымчык та, ачу да болгон, сенин ишке белен кеен-јараш јепселин, эки айры колын, агаш чылап артап, сөзингди укпаска јуук болды, а качан тыныжын бууй тартылып, удурлажып чыдашпай, орыннын кырына отырганга, ужып калган буттарын өлүмтик јүктии салактала беретен. Сен эмдиге ле јолдогы немедий болуп бодолып, үрбедеп, тыныжын бадышпай бараткандый, јастыкка јапшынып, амырынгды база да алынып болбой јаткан, кайда да меегнинг алыс түбиндеги куйбундашкан көрүлерин катап ла катап көс алдыга эбелгилей бергенде, сен кыйналып, олоорды токтодор кирен јок болуп турды. Онын учы јоктый. Онон база ла, канчанчы катап сен йыга согулза да, је кубалдан ойто ло кубулып бгндөйгөн өштүле тар-тыжадын.

Сени јүзүн-јүкпүр эм чейинтилерле сугарып ла турдым.

— Ич, өгөөн!

— А билерин бе, эн кайкамчылу дегени не болгон а...

Јенгип те чыкса, је бойы да алыжы јок эттире соктыртып койгон боксер чылап, сен кайкамчыкту керегинди јангыдан айладып отырган. Сен эмештен, үзүктөй куучындап турган, онызы сеге јенил болотон. А меге бодолгоны: бат, сен ач-корон төртөн градус соокто барададын, төрт мун јарым метр бийикте ажуларга кармаданып чыгып туразын, а сенде дөзе тош өрүмдеер малта да, буу да, азык та јок, сен напчал кайалар кырыла таманынгды, тизенгди, алаканынгды кандалта јылгажактап өдөзин. Частан час сайын сен канынгды, күчингди, санаангды ычкынып, јылыйтып, андый да болзо ичкерлеп кыймыктайдын, турум-

кай чымалының бойы; өдүлбес буудакка учурап, бурулазын, эмезе аржанында аңданып түжөриңди кетеген тамылу жантаруга чыгып, жыл-бырайдын, жыгыладың, же ойто ло турадың, бойыңа бир де бош салынарга бербейдин: кар тожөккө жада ла түшсөң, качан да өрө турбай-таның жарт.

Эйе, тайкылала, жыгылып, ойто турарга мендеген, чарчап калбаска күүрөнгөн. Кажы ла саат сайын сен курбуйып, жыгылган бойы тышта-найын деп бир ле минут артык жадып ий — өлүмтик балтырларың кыймыкташпай барар, өрө турарыңаң мойножо бергилеер, же сен бу да абыдуга кирбеген.

— Кар ортозына кандый ла аргаданар сезиминг чала жылыып турар — деп меге куучындаган. — Базарың эки күн, үч күн, төрт — оноң нени де эдер чыдалың жок, жаңыс уйуктаар ла керек. Мен уйуктаар ла күүндү болгом. Же мен бойыма бойым айдынып турдым: «Уйим мени тирүү деп бүдүп турган болзо, ол мени келеткеи деп бүдер. Нө-көрлөрүм де бүдет, мени келеткен деп. Олор ончозы меге бүткүлөп, иженип жадылар. А мен токтозом, тура түшсөм, шилемир болорым! Жок, ологорго жедерим! Очөжөрдө...»

Ол бойынча сен ичкерлеп баскан, күн сайын бошпойо үжүгөн, өдүгине бадышпай барган буттарыңды бадырарга томрагыңла башпагыңды жаанада жара кезип алып, салган.

Бир айдыныжың мени тың кайкаткан.

— Билерик бе, экинчи ле күннөң ала эң күч неме сананбазы болгон. Меге тен сүрекей коомой боло берген ине, айалга-аайым да айдыжы жок то. А оны сананбаска болбос, оноң өскө базарга чинен кайдан жөтсин. Түбектиң үстине баш та чат сөс укпай, айрыланып, токтоду жоктоң, турбинадай, иштеп турган. Же мен андый да болзо көрүлөрүмди көмө басып турдым. Тен бүткүл фильм эмезе качан да кычырган бичик, жүрүк ээчий жүрүк болуп, ачылып, көрүнип келер. А оноң бир бурылчыгы санаамды ойто ло ордына кийдирип, чын жүрүмге чыгарып турды. Кыйыжы жоктоң. Ол тужум мен бойымды кандый бир башка неме эскерттерге чырмайып баштайтам.

Же бир катап бүдүрилип, карга көңкөрө барып түшкөн. Оноң ойто турбаска жастадың. Мынызы кенерте нокауттый болгон, качан боксер туружар эркинин жылытып, секундтардың чодын керексибей, онызын кайда да алыста, өскө жерде немедий угуп-укпай барганда — бир, эки, үч... а ондо — он, оноң божогоңы ол.

— Чыдуум жеткенче чыдашкам, бир иженчи артаган — бу кыйынды тегине не узадар?

Көсти жумуп ла ий — телекейде тыш боло берер эди. Кайалар, тоштор ло карлар жоголо берер, сүрекей ле илбизин эмес: кирбигинди жуурымаштап ла ий — ончозы жылыып барар: соктыгыш та, соок-сыныш та, жыгылыш та, кажы ла балтырдагы өңзүре сыс та, өгүс чилеп

өрө тарткыштаган жүрүмнүн күч жүги де жок болуп калар — айдары жок уур абра. Соок, корон чылап, эдине жайылып турганын сезинедин, морфийге бодолду, ол сени кандый да коотло толтырат. Жүрүм тескерилеп, жүрегинге тебилип шибелеер, онын өскө жажынары жок. Анда ла, терен түбинде, бир эрке ле эржине неме болчойо түйүлүп калган. Бу ла жуукта жагы сенин эдин кинчектедип койгон тындудый, а эмди дезе соок мрамордый быжым эптес болуп, онын аалга сан-учтарынан сагыш табынча кедип баратканы билдирер.

Керек дезе уят-чек дегенин де уядап тымыыр. Бистердин кычырулу үндерибис сеге угулбай баады, түзеде айтса, олор уйку аразында немедий узадылат. Онын учун сен уйку аразында ла удур үндешип, кейле, кеми жок ырысту алтамдап бараткан, сенин алдынга дезе жалгандардын жайым-коот телкемдери ачылышкан кирелү бодолгон. Сен бу телекейде кандый да жеңил-жеңил кайып бараттын, ол кандый уткычыл, жалакай боло берди небес! А сен деген кырс-керик бистерден жанганыннын жакшылыкту сүүнчизин айрыырга умзанган.

Сагыжыгынын эн тереңдик түптеринде кыдырмактап, чегин кыймыкташты. Улбүрөктү үргүлөжин өткүре сергек санаа серт этти.

— Мен үйимди санангам. Мен учун страховка полиси оны түреңге божотпос учурлу. Чын, же качан...

Же качан страховкалу кижн сурузы жок жылыяганда, жан аайынча, ол өлгөн деп жүк ле төрт жылдан чотолоры бар. Мындый кату жүрүмдик некелте алдына сенин ончо түштерин ле көрүлөрин терс болды. Бат сен карлу өксүүрде көңкөрө жалбайган жадырын. Жай келзе, жаскы суулардын боромтык агыны сенин сөөгинди кандый бир жикке агызып апарала, кептей согуп койор, а андый жиктер Андыда ал-түмөн. Сен онызын билген. Же сенен бу ла бежен метр кирезинде сырак учар барын сен база билген.

— Санангам, акыр, туруп көрөйин, туруп чыдазам, айса, ого једер болорым ба. Ташка жаба жапшынып алайын, ол тушта сөөгимди жас келзе, таап алар.

А бут бажына тургалы, сен база эки түн, база үч күн баскан.

Же сен узакка барарым деп иженбеген эмейин.

— Удабай ла божойтонымды мен көп темдектерден сескем. Бир темдек. Кажы ла эки час эмезе ол кирези бажынан меге токтоорго келижетен: башпагымды кезерге, эмезе үжүк-тижик будымды жыжарга, ол эмезе тегине ле жүрек тыштандырып аларга. Же калганчы күндерде санаа-сагыжым чала энделип баштады. Бир болзо, токтоду эткен јеримнен тапту ырай берерим, оноң көрзөм: база ла нени де ундып койтырым! Баштап перчаткамды ундыгам, а мындый соокто ол ойын эмес. Јаныма салып койгон эдим, а барадып, алалбайтырым. Оноң чазымды ундыгам. Оноң томракты. Токтоду ла сайын — жылыйту...

— Кудайга баш, менин чыдуума база кандый мал чыдашсын.

Сенин бу сөстөрүң санаама катап ла кирет — мен оңог артык быйандык билбезим, бу сөстөр кижининг телекейдеги бийик ордын аайлап чокумдайт, олордо — оның чеги ле магы, оның чындайын улу-лык учуры. Учунда сен уйуктай түжетет, эс сагыжың өчүп баратан, је ойгоныш ла сайын ол до база орныгатын, ойто ло сенин соктыккан, уужалган, өртөткөн эди-каныңды башкарар жаңын алынатан. Андый бо-лордо, бистердин эди-сөөгибис жүк ле сөс уккур јепсел, жүк ле чындык айбычыбыс турбай. Сен де оныла оморкойдың, Гийоме, бу да омор-колыңды сен кепке келиштире айткадый болдың:

— Мен куру келгем ине, оның учун, бойың билеринг, үчинчи күн жүрегим уйдап баштаган... Је, ол ло болды, каскакла жылгажак-тап барадым, алдымда — жар, капчал, тамы; карды ойо согорым ла, јудругым сугар ойдык эдерим ле, оңог јудругыма селбектенип кала-дым — је оңог кенейте жүрегим качажып уйдаай берер: бир токтой түжүп, бир ойто иштеп. Чала чарчалып, чала тебилип. Сездеим — ба-за ла бир секунд ол согулбазын, мен күлүрөй берерим. Јап эдип, тын-даланадым — ол анда, көксимде, канайып туру не деп? Бир де катап, билеринг, мен учушта да мынайып бастыра өзөк-буурымла моторго до тындаланбаган, канайып бу өйдө бойымның жүрегиме. Узези оңог камаанду болгон до. Мен оны сөстөп-мекелеп — је, база ла, база ла бир эмеш! База ла күжүренип ий!.. А жүрегим де баштапкы сорт болуп-тыр. Шык эдер — оңог ойто ло иштеер... Билген болзонг, канайып мен ого оморкогом!..

Тыныжың буулып, тымып, учунда туујурай беретен. А мен анда, Мендосада, орыныңчыг јанында сананып отырдым: бу Гийомеле эр-нерези керегинде куучын баштаган, ол јаан болзо, жарындарын кызы-нар. Је оны кемзинчек те деп мактаганы база төгүн болор эди. Ол бу мындый ла чаламык быйандыктаң бийик эмей. А ийиндерин кызынары не дезегер — төп ченемелинен. Ол билер — түбекке алдырган улус-тың база коркоры јок. Олорды жаңыс ла аайы јетире јарталгалак неме чочыдып аядат. А качан кижи оныла удур-тедир учурашкан тужында, ол јарталып чыгат, кирези билдирет. Анчада ла — качан сен оны мы-найып тоқыналу ла төп утыганыңда. Гийоменин эр-нерезин элден озо оның көгүс түземиги, чикечили туулткан.

Оның тос јакшылыгы онызында эмес. Оның улулык чеги — каруу-лу болгонын сезингенинде. Ол өс-бойы учун, почта учун, оны јанып келер деп иженген нөкөрлөри учун карууда. Олордың ачузы эмезе сүүнчизи оның колында. Ол анда, төмөртинде, тирү улустагы төзөлип јаткан жаңылык учун карууда, ол бу төзөлиште туружар учурлу. Ол кижиликтиң салымы учун каруулыкта — бу салым оның да ижинен камаанду эмей.

Ол андый улу, тың улустардан эмей, кемдер јаан оазистер ошкош, Бойының көлөткөзине бадыратан, жабылактайтан. Кижин болоры — ол

ончозы учун мен де карууда деп сезинеринде. Түренги учун уйатка күйеринде — а ол түренги сенин шылтуунда эмес те болгожын. Нё-кёрлөрүң јединген јенүге оморкоорында. Бир ташты чогуп јада, сен де телекейди төзөжип турганыңды билгениңде.

А мындай улусты тореадорлорло эмезе ойынчыларла јангыс бекке салгылайт, түней көргүлейт! Олордын өлүмди өчөгөнин көпчиде мактагылайт. А мен өлүмге түкүрейин. Андый сүүнчинин тазылдары кижі бойының каруулыгын сезингенинде эмес болгожын, ол јүк ле тыны јүдектердин тыңзыныжы эмезе тоң өктөм јаш ууландардын көөрөм күүни. Канайып түнейлейтен! Менин санаама бойын өлтүринген бир јаш улан кирет. Та, билбезим, кандый андый кыйынду сүүш оны бу керекке ийде салган, је ол окты лаптап ла чике јүрегине божоткон.

— Билбезим, бу тенек кылыгын эдерден озо ол колына ак перчатка кийип, та кажы бичиктин кебедел геройын өткөнгөн болотон, је санаама кирет: бу театрдын ойыны кептү јүдек кылыгынаң мен оның быяандузын эмес, а оның јаман-јуудыгын көрдим. Анайдаңда, оның кеберкек чырайында, кижилик сагыш јүретен бажында тен не де јок, эш-неме јок болгон, көңдөй төңөш. Је, јаан ла болзо, кандый да бир кейкебизин кызычактың кебери, а андый кызычактар ак-јарыкта ума јок көп эмей.

Бу тенектин салымы меге өскө, чындаптан кижинин чегине тургадый өлүмди эбелтти. Ол сад тарыычы өрөкөн болгон, ол меге мында куучындап туратан:

— Билереер бе, тегинде јерди күрекке күбүредип турарым, а бойым кара терге түжүп... Сарзуум кинчектейт, колы-будым сыстайт, бу кыйын-шырамды тегинде канайып каргабайтан эдим. А бат, быјыл да јерде чукчунар ла, казынар ла эдим. Макалу ла неме бу! Сергип, јегил-жип турарың. А эмди, мынаң ары, мен барып калзам, бу менин ағаш-тарымды кем кайчылап тургай не?

Ол өңжиткен јерин өлүм келерде, арга јоктон артырып јаткан. Өңжиткен планетазын. Сүүштин колбулары оны ончо јаландарла, сад-тарла, бистин јерибистин ончо ағаштарыла бир эдип бириктирип турган. Јердин улу күүндү ле сыйчыл ээзи, оның бийи бат кем болгон деп айдар керек. Бат кем, Гийоме чилеп, чындык эр киндиктү болгон, не дезе ол өлүмге багынбай Төзөлим учун тартышкан.

III. Самолёт

Гийоме түн-түжи манометрлер шинжүлөп, гироскоптор түзедип, моторлордын тыныжына тыңдаланып, он беш тонн темирге тайанып, сен иштенип те турзаң, — је адакы учында сенин де алдыга тураачы сурактар — ол текшикижилик проблемалар эмей, оның учун сенин јединген ат-нерең туучыл кижинин ат-нерезинен бир де эмеш уяны

жок. Тандактын баштапкы чокторына сен, поэт чилеп, jakшызынып билерин. Уур-күч түндердин түби жок тамыларына түжүп, чучураган бойын күнчыгыштан, кара жердин ары жанынан тамырланып чыгып жаткан тандактын кубакай жаркынын канча катап көрүксеп туратан эдин. Бойынды кажы бир кату тужында «је, божодым» деп отырганда, бу кайкамчылу жарык сенинг алдынга араайын жайылып, сакыган органы экелеттен эди.

Жаан-күч жепселдер тузаланарга үренгенин сени катан техник этпеди. Техникадагы прогресс-өзүмнөң чочыгылап турган улус тургузылган амаду ла ого једетен органын ортозындагы башканы ылгап-көрбөй јат деп бодойдым. Је техниканы јүк ле материальный арга-чакка болуп јараткан кижі амадап јүретен учурлу немеге бир де јединбес эмей. Машина амадунын бойы эмес. Самолет то амадунын бойы эмес, база ла јепсел эмей. Салдадый ок јепсел.

Машина кижини үрөп јат деген шүүлте јастыралу. Андый шүүлте бистерге перспектива јетпей турганыла, бистер мындый кыска ойгө өткөн камык кубулталардын бастыра кем-кирезин јетире аайлап болбој, көгүске алынып болбој турганысла јарталат. Машина табылган јүсјылдык ой ол, кижининг экијүсмүңјылдык историязына көрө, канчыйан? Бистер шахталарлу, электростанцияларлу пейзажка јангы-јангы ла төмгип јадыбыс. Бойыбыс бүдүрө тудуп божоткон јуртыбыска бис јангы-јангы ла кирип-үренип јадыбыс. Бисти эбиреде ончо неме сүрекеј түрген солына берген де: улустын бой-бойлорыла кубулары да, ишин айлгазы да, јатгандары да. Бистинг ич бүдүбис те эмди төзинег ала чайкалып калган эмей. Айрылыжары, бу јерде жок болоры, јер ортозынын ыраагы-јуугы, бурылары деген сөстөр ол ок бойы да артса, је олордын бодомол-учуры чындыгынча чек башка учурлу эмди. Бүгүңг телекейди кучактай аларга бис үренгенис аайынча, туку кечеги телекејдинг эскирген сөстөриле тузаланып јадыбыс. Онынг учун өткөн эпоханын јүрүми бистинг кижилик бүдүбиске артыктай јаражат деп бодолотоны — ол бистинг тилибиске артык јаражып турганынан улам болуп јат.

Прогресттин кажы ла алтамы бистерди јуукта јангы ла үренген аайыбыстын күреезинег бир эмешке чыгара ийдип ле турган. Бойынн адалык-төрөлин төзөп алгалак эмигранттар чындаптан бис эмейис.

Бис ончобыс јангы ойынчыктарды эмдиге ле кайкажып турган иит варварлар эмейис. Авиациядагы маргаандарыбыс та шак мынанг улам. Мындый да кижі бийиктей көдүрилип чыккан, мындый да кижі түргедей учуп ийген деп кайкажып турадыс. А олорды неге болуп мынайда шунзын-јуткизин дегенин бис бойлорыс ла ойто ундып јадыбыс. Кезик ойгө жарыштын бойы тургузылган амадузынан жаан учур алынып ийет. Айла бастыра ла неме, көрзөң, шак андый. Империянын төзөгөзин салып-төзөп турган колониал солдатка јүрүмнинг учуры јерлер јуу-

лап аларында. Солдат колоништи электеп турар. Је шак онын бойынын жуулажынын учуры ла амадузы ол ок колонишке јадар арга јазап берери болгон эмес беде? Прогресстин једимдерине канаттанып, кѳкиген бойынча бис улусты темир јолдор саларга, заводтор тударга, нефтьтѳ ѳйттер ѳрѳмдеп казарга тузаланган эдибис. Бу бастыра эдим-тудумнын улуска тузалу болотон учурлузын бис шык ундып койго-ныс. Бис жуулап алып турарыбыста, бистин кѳѳн-тап солдаттардын морали болгон. Је эмди кѳдѳрер, кѳндѳктирер керек. Эм ѳстине бойынын кеби јетире табылгалак бу јангы ѳйге кирип јадарга керек. Кезиктеринин чындыгы тура тѳзѳѳринде болуптыр, ѳскѳлѳринин чындыгы дезе оны эптеп јадары болор учурлу.

Бистин турабыс кижѳ журтына тѳнгейлеже берери алаңзу јок. Машина канча ла кирези јарандыралай эптелзе, анча ок кирези тыгыда онын керектѳ учуры кѳскѳ кѳрѳмјиктеле илинбес боло берет. Кижинин техникадагы бар чырмайыштары, бастыра чотомолдоры, чертѳжторло уружып ѳткѳрген уйкузы јок ончо тѳндери тыш јарадузын учы-тѳбинде эптѳ ле тегин кеберлер алындырарында болгодый. Бакананын сомын, керептин, самолеттын фѳзеляжын чокымдап табарга, тѳш-кѳгѳстин эмезе ийиннин эң башка бѳгилчек чийѳлерин ойто бурылтарга камык ѳйелердин ченѳмели керектелген немедий. Инженердин, чертѳжчынын, конструктордын ижи тыш јарадузын тѳзелтиште, килейтиште табар јанду ошкош. Андый иш чокпорлошкон, чапты илинчектерди јоголтот, канаттын кѳскѳ тийер чаламыгын тѳзеп, ол фѳзеляжка јанду ла улап койгондый эмес, је кабыгынан јайымдалып, учы-тѳбинде кем-кирезине келишкен кебердин јеткилдѳ ѳзѳми болзын деп, бу ончозы бойы таң алдынан бѳткен немедий, туујы кептѳ табыскакталып, бириктире табышсын деп эдилген јанду болуп јат. Кеендик дегени, байла, ѳстине кошкодый неме јогына једингенинде эмес, је качан кезип таштагадый артык не де јок тужында болотон ошкош. Эптештире-јарандыра эдиле-эдиле келген машина да учында машина кептѳ болбой баратан учурлу.

Андай болордо, эдилменин јеткилдиги онын эдѳлѳ неме болгониз кижѳ ајарбай-сеспей баратанында болуп јат. Инструменттин механизм болгон кебери табынча јылыып, талайга экчелтип килейген сайдый, бѳткен аайындый эптѳ предметти канайып алатан эдис, машинала учурал база шак андый: оны там узада тузаланган ајас, ол машина болгониз бис там ас сананадыбис.

Ол биске качан да тың јазалду заводко тѳнгей кѳрѳнетен. Бѳгѳн дезе бис мотор айланып та турганын ундып јадыбыс. Ол бойынын айланар учурын, јѳрек согулар аайына келишкени чилеп ок бѳдѳрип јат, а бис јѳрек согулып турганын ајаруга албайтаныс ине. Бистин ајыгубыс эмди јепселдин бойында эмес. Јепселдин шылтузында, јепсел ажыра бис энелик ар-бѳткенди — сад ѳскѳреечиге, талайчыга ла поэтке јуук ар-бѳткенди — јангыдан табадыбыс. Пилот учуп чыгар тужында суула,

кейле табыжат. Моторлор иштедип турган тужында, гидроплан сууны чийиктеп бараткан тужында онын корпузы, толкулардын согулыжына каруу эдип, гонг чылап күүлөп жат, онын учун ондогы өдүп турган иштин аайын бойынын сөөк-тайагы силкинижиپ турганынан ажарар аргалу. Самолет түргенин алынган тарый, онын ийдези де секундтан секундка сзүп-көптөп келет. Бу он беш тонн темир неменин учушка көндүгөр, көдүринер кучи тыгыскып келеткенин кижги иле сезип жат. Пилот рулды колына бек тутканда, бу камык ийде онын удурат тозуп берген ала-кандарына, агылуу сый чылап, толо берет. Бу сыйды ол колына туткан ла тарый, башкарманын темир бөлүгөштери кижинин жакаруларын сөс уккур бүдүрөөчилер боло бергилейт. А качан бу ийде бүткүлинче бүде бергежин, пилот чечек үскениндий, билдирер билдирбес кыймыгу эдип, самоледын сууның күскүзинен айрый согуп, оны кейге алып чыгат.

Салим Сүрүн-Оол

ЮЛОЙ БИЧИГЕН ПИСЬМОЛОР

Эх, жакшызын! Советский Черүге барып жаткан уулдарды ончозынан артык үйдешкилейт. Бу жакшынак үйдежү жангыс ла космонавттарды ак-айаска аткарат тужында өдөтөн үйдежуге арай жетпес болгодый. Сүрекей сүүнчилү үйдежү!.. Жылу, айас күн. Түмөн чечектер... А улустын көбизин! Мында таң атту да, машиналу да, жойу да келгендери бар. Сүүнчилү үндер, омок-жимек куучындар, кокыр, каткы күүлөшкилейт. Музыка жынгырайт. Ада-энелерис, карындаштарыс, көрүш-таныштарыс ла нажыларыс та мында. Мында кандый улус жок дээр! Черүге атанып жаткан уулдардын жанында олордын жүректерин бактырган кару көөркийлери тургулайт...

Жаан байрамга түгөй үйдежү. Сүүмжим жүрегиме бадышпай туру. Айас күндий жарык санааларым жалакай колыла мени кучактайла, араай эчеп тургандый билдирет. Төрөл Тувам, чыккан-өскөн жерим, мени үйдежи, «Жолун ырысту болзын, эзен-амыр жүр!» — деп айдып тургандый.

Кайкамчылу неме! Сен де, Караш, ол күнди, байла, ундыбадың, а? Көп тоолу машиналар бир аай атанып, ээчий-дөөчий барганы санаанга кирет пе? Олор турган жеринен кыймыктанарда, оркестр жынгырай берди. Көп улустын жаньган колдоры элес-элес эткиледди. Уй улустын ла кыс балдардын өрө көдүрип жаньган жүзүн-башка өңдү түмөн колплаттары кандый да сан башка, сүрекей жараш чоокыр талай толкулан-

ганына түңгөй көрүндү. Улустун сыйлап таштаган чечектери төрөл жердин тыныжыла кожо бис жаар учкулап турды... Бу ончо немени чике айдарга керектү сөстөрдү табарга да күч!

Бай-Тайга да бисле эзендежи, ак сүмериле бажыргандый билдирди. Машиналар барыжын түргендеткилеп ийди. Бис төрөл журтыстан там ла ырап брааттыс. Ыгыраган сүүнчилү кожондорыс, түрген суунун үиндий, үзүлбей турды. Уулдар сүрекей жараш кожондогон! Көп сабазында частушкалар кожондогонус. Ол күн мен андый көп жанарларды баштапкы ла катап уккам. Олорды ончозын кепке базып чыгарган болзо, жаан книга болор эди. Бир омок-жимек суркураган көстү таларкак уул анчада ла жараш кожондогон. Онын тамагында кандый да шоор бар болгондый... Ол уулдын кожондорын кемибис те билбей турган. Та чын, та жок, же онын айдыжыла болзо, ол кожондорын бойы бичиген:

Кара көзинин суркуражы
Жылдыстардын имдежиндий.
Карузышкан бистин туштажуусты
Ыратпай жүр, сүүгеним.

Удаган жок энир кирерде, жер үстиндеги ончо немелер бозомтыкка чөгө берди. Аяс тегериде жылдыстар суркурашты, күнчыгышта чичкерген алтын ай көрүндү. Лай да болгон болзо, түннинг тыныжы ачык кузовто отыргандарга соок билдирди. Же уулдар оны керекке албай турдылар. Олордын кожонгы үзүлбей, карагуйда жердин үстиле жайылып баратты. Мен санааркай береле, ол кожонды жүк ле кулагымнын кырыла угуп турдым. Кандый да кунукчылду санаалар чубашкылап келеле, мени амыратпай бардылар.

...Чыккан-өскөн жерим санаама кирди. Өзөктө күркүрөп, жаш кулундый туйлап аккан түрген Көмчик те, онын жараттарында жажарып өскөн теректер, талдар ла ийнедий курч тегенектерлү чычыранат та бу ла менин алдымда тургандый болды... Кайран төрөл жерим! Жүрегимнин сызына алдырдым... «Акыр, төрөл журтынган ырагалакта канайып санааркай бердин, ол неге жараар неме!» — деп бойымды арбап та, токынадып та турдым. Онон сени эске алындым...

Сен меге ачынба, Караш. Көп улус жуулган жакшынак үйдежүгө жибиркейле, сени кезек өйгө ундыганымды жажырбай турум. Же кару сүркеберин кенетийин санаама кирерде, мен коркышту сүүне бердим. Санаамда сени жалакай кучактайла, эркеледип, кызыл-марал качарына окшоп, жылу сөстөр айдып турдым.

Жер үстинде энеден артык кижжи жок деп улустун айдыжатаны жолду. Же менин санаамла болзо, сүүштен күчтү неме жок, болор до учуры жок. Сен та не деп көргөй эдин, билбей турум. Же мен кандый да

сан башка кижн болдым. Кожондо «сен жүрүмимде де, түш јеримде де — кайда да мениле кожо» деп тегиндү айдылбаган ине. Сен, Караш, менин санаамнан кезек те ойго чыкпай, јаантайын ла мениле кожо жүредин.

Сенин кару сүр-кеберинди кўнине канча катаптан бойыма кычырып турадым деер! Тудуш ла санаамда јодрадый кара кўстўринди окшойдым, јаскы тан ошкош кызыл-марал качарына эрдимди јууктадым, карлагаштын канаттарындый кабактарындый сабарымла тудуп кўрдим, јараш јымжак чачынды сыймайдым.

Тўн одо берди. Кўнчыгышта кызыл тан ајас тенгерини кызартып ийди. Је машиналар барыжын токтотпойт, моторлоры кўўлегенче. Серўўн кей тондорыстын алдына одўп, тўмен ийнечектерле эт-канысты билдирер-билдирбес кадап турды.

Кызылга бис тан эртен келдис. Је бу тўрөл Туванын тос городы айдан айга, јылдан јылга ичкери алтап, канайда чечектеп јаранганын караңуй тўнде де кўрбўй калбазын! Асфальтту тўп-тўс јолло жүреге кандый јакшы! Машина тымык суула јўзўп брааткандый... Эмди мынан ары кузовто мечиктий ары-бери чарчалбай, кандый да шакпырт јогынан барарыс.

Кызылда эки кондыс. Мен бого келзем ле, коркышту сўўнетем. Кызыл улай ла јангыртылып, там ла јиит болуп бараат. Бу јиит городты канайда адаза, јакшы болор? Мен бодозом, оны город-сад деп адаар керек. Чындап та, эки суунын белтиринде турган городтын ла јажыл агаштарлу парктын бир де башказы јок... Кызылды мен та ненин де учун сего тўгей деп кўрдим, Караш. Сен ўйдежўде јараш кеберлў бойын јажыл торко платьелў болгон јокпон? Байла, онын учун меге мындагы оромдордо турган јуунак јажыл бўрлў тўп-тўс агаштар сего кеберлеш деп билдирет. Кандый да сан башка кара турналардый једееен чандар, городты ўстинен ајыктаарга турган чылап, узун мойнадарын коўйлў, бирде он, бирде сол јанына араай бурылып тургулайт. Онон, јемзенген немедий, бажын тўмўн эдип, анда чогуп салган кирпичтерлў кайырчак тиштенип алала, ўрў кодўрип, туралардын ўстине тўжўргилейт. Мында жүрўп, Ак-Довурак јуртысты да, оныла кожо сени де, Караш, эске алынадым...

Бўгўн бис офицерге баштадып, медицинский шинжўге бардыс. Јаңы тудулып јаткан тўрт этаж туранын јанынча одўп баратканыс. «Јолыгар ырысту болзын!» — деп, анда иштеп турган кыстар туранын ўстинен кыйгырып тургандар. Олордын бирўзи сего кеберлеш болгон, Караш. Ол база той-балкашка ла черетке ујмалган комбинезонду жүрген. Ол ойдо, байла, сен де бу таныш эмес кыстын ижиндий иш бўдўрип турган. Јадын-јўрўм амыр-энчў болгондо, кандый јакшы! Кижн тудулу иш бўдўрерге кўўнзейт. Улустын ижи арбынду болуп турат.

Бистин Ак-Довуракты да алалдар. Оны бис бу ла јуукта тўзўп

баштадыс. Је андый да болзо, ол эмди јакшынак город боло берди. Удабас анда јаңы фабрика ачылар. Мен онын ачарында туружып бол-бозым. Ачынчылуун! Ол фабриканы тударында мен де турушкам ине. Монтажник, кандаачы болуп иштегем. Сен дезе штукатур болуп турган. Мен бодозом, штукатурлардын ла бетончиктердин ижи — эн ле јаан учурлу иштердин бирүзи. Фабриканы ачарында мен турушпа-зам да, кем јок. Менин ордыма сен туружарың. Санаанда мен де се-ниле кожо болорым. Оноң «Фабриканы ачарында бис сениле кожо ту-рушканыс, сен менин колымнан тудуп турган» — деп, меге письмо чийеринг.

Кыскарта бичип болбогоным учун мени арбаба, бир јаманымды ташта, көөркийим. Мен бурулу эмезим. Сөстөр јүрегимнин өзөгинен токтом јоктон урулып чыгат. Сүүш деп неме андый эмтир! Онын ан-дыйын мен јаңы ла билдим. Сени таштап, ыраак јерге барарга кор-кышту күч... Бистин ортобыста кыс сүүбеген бир де уул јок болгодый. Кажызы ла бойының көөркийи керегинде нөкөрлөрине куучындап, тал-дама сөстөрлө мактап јадар. Эмди уулдар ончозы письмолор бичип, бөкөйип алган отырғылайт...

Медицинский шинжү божоды. Су-кадыгым јакшы. Сен мени уткы, Караш: бу күннен ала мен Советский Черүний јуучылы! Мынан эртен атанарыс...

— Јакшы ба, Караш! Уткуулымды Абаканнан ийип турум. Бистин өйдө письмолор түрген барып јатканы кандый јакшы! Менин баштап-кы письмом самолетло учуп, эмди сеге једип барган болор. Бүгүн экинчизин бичип отырым.

Бис Кызылдан таң алдында атандыс. Јаан сууны јараш күрле ке-челе, баштапкы кырга чыгып бардыс. Улуг-Хемнин јарык суузы өксөп келген күннин чогына јалтырап турды. Ол бисти үйдежиپ, калганчы ка-тап јалт еделе, көрүнбей барды. Пий-Хем сүрекеј јараш јер эмтир. Кыр-ланґдар, чаңкыр тенериге түртүлген бийик туулар, агаштардын орто-зында түмен чечектү јаланґдар... Кайдаар ла көрзөң, иш кайнап јадар. Туулардын бери де, ары да јанында кыра тартып турган көп трактор-лор көрдим. Анда јердин кыртыжы сүрекеј јакшы. Бистин сай таш-тарлу кату јердегидий эмес, јымжак, кара. Мында аш јакшы бүдүп турган болор. Быјыл дезе, јажарып јаткан кылгадан көрө, аштын тү-жүми анчада ла јаан болор деп айткадый.

Машиналар агаш-ташту кайыр туулар ажыра, түрген суулу өзөктөр лө ак јаланґдар кечире токтом јоктон баргылап јатты. Боочылардын бирүзине чыгып келеристе, бир уул: «Тува республиканың грани бу кырдын сыныла өдөт» — деди. Оны угала, бис, ажындыра јөптөжип алган чылап, ончобыс бөрүктеристи чупча соголо, бир аай жагып кый-гырдыс: «Јакшы болзын, Тува!» Оноң кожондой бердис: «Сүүген Ту-

вам, төрөл жерим...» Айландыра турган кайа-ташту кырлар да, койу агаштар да биске жөмөшкөндий, сүүгөн кожонгыс текши жаңылана берди.

Саян тууларга једип келдис. Кайдаар ла көрзөг — кузукту мош төр, јүзүн-башка јилектер, түмөн чечектер... Мында кандый јүзүн агаш јок деер! Олордын көп сабазын мен качан да көрбөдим. Туулардын бийигин көргөн болзог, кайкаар эдин. Олордын сүмерлери тенериге түртүлип калган тургулайт. Киж и мындый туулар ажыра јакшынак јол өткүргени кайкамчылу.

«Айу — тайганын ээзи» — деп, улус айдыжат. Је бу шүүлте эскирип калган деп бодоп турум. Айу, киж и чилеп, ар-бүткенди өскөртип болор бо? Јок. Ол күчтүзи күчтү ле. Је тутса, эн ле уян аңдарды тутатан. Јакшы билер аңчылардан айу керегинде сурап уксан, олор мында айдар: «Өскө аңдардый ла аң, ого үзеери, коркынчак та». Кыскарта айткажын, айуны тайганын ээзи деп адаганы јастыра. Кижини анайда адаза, керек башка болор.

Саян — сүреен кату тайгаларлу јер. Андый да болзо, анда улус јакшынак јол — Усинский тракт јазап, түрген сууларды кечире күрлер туткулап алды. Эмди ол трактла машиналар үзүк јок жүргүлейт. Машиналарды кем башкарып јат? Улус. Анайдарда, тайганын ээзи киж и болуп туру. Киж и!

Ак-Довурактын ла Абазанын ортозында эдилеп турган элбек јолды да алып короли. Ол база агаш-ташту кайыр туулар ажыра, јойу да киж и өдүп болбос састарды ла түрген сууларды кечире өдөр. Эмди андагы јол јазаачылардын ижи кидим ойинде. От алыштырар немелер ле једеен кайаларды јемирип турган табыжы јайы-кыжыла күркүреп туру. Кайада өрүмделген үйттерге салган динамит адылганда, канча јүс тонна корым таштар туш-башка чачыла берет, булутча тоозын көдүрилет. Киреелердин кожонгы, малталардын чатылдаганы, јыгылып турган агаштардын јызыражы ла тракторлордын күркүреген табыжы бир де минутка токтобой туру. Бу ончо неме — тайга ээзинин, советский кижинин ижи.

Абаканга таң адып келеткен тужында јеттис. Тенериде јылдыстар мызылдашканча болгон. Менин јүрегимди дезе кара көзининг өчпөс оды жылыдып турган.

Айлымда болорымда, сени анча кире тың сүүгенимди сеспей јүретем. Байла, ол тужында јаантайын сениле кожо јүрген учун андый болгон. Эмди сенен там ла ыраган сайын сүүжим тыгып туру, Караш... Мен ырысту. Сендий јакшынак нөкөрди тапканым керегинде санангамда, көксимде јылу билдирет. Онын учун энеме быйан болзын. Эне барда, кандый јакшы! Ол тудуш ла балдарынын ырызын кичеейтен. «Балдарым ла тойу, кийимдү-эштү јүрзе, олор ло ырысту болзо...» — деп, бастыра телекейдинг энелери санангылайт.

Эмди меге эн ле јаан ырыс экелген күн керегинде айдып берейин.

Бу керек жаскыда, кар жаңы ла кайылып баштаган өйдө, болгон. Күндөр там ла узап брааткан. Бир катап мылчаланып жүрөле, жанып кел-зем, адам ижине барарга тергенип турган. Ол каруулчык. Энем дезе меге чай уруп берди.

— Изүү мылчада жүнүп, суузаган болорун. Отырып чай ичсен, уулым. Суузынын канар.

Чындап та, жыды жараш, амтанду тува чай сүрекей жакшы неме! Мен столго отырып, чайладым. Бу тужында энем та ненин де учун адам жаар көрөлө, айтты:

— Бистин эрмек-куучыныс керегинде уулыңа айдып бер, адазы.

Адам онын айткан эрмегинин учурын эң баштап ондоп албай турган ошкош. Же саат болбой эске алынала, колыла жаңып, айтты:

— Бу сен торт ло аймап калган кижиге болбойун! Бистин күүн-са-наабыс жийтерге түңей ле жакылта болбос...

— Бу слер не керегинде? — деп, мен кайкап сурадым.

Энем та нени де сананып турган. Онон очказын тумчугунын бажына тужүрөле, күлүмзиренген көзиле имдеп айтты.

— Сен жаанап калдың, уулым. Он классты үренип божоткон. Сүрекей жакшы ишке чыккан... Мында бир бала бар. Оны сөстөйгө турган эдис....

Каткым келерде, чайды арай ла тамагыма тартынып, тумаланбадым.

Мен жөпсинбей айттым:

— Баланы ненин учун слер сөстөйтөнөөр? Эмди андый жан жок. Эш керек боло берзе, мен оны бойым таап аларым.

Чынынча айтса, кижиге алар күүним келбей турган. Черүде жүрүп келеле, онон ары үренер күүндү болгом. Же энем сөс тө айттырбай барды. Тен пулемет ошкош... Сени де, ада-энемди де мактап, камык сөс-төрүн төгө берди. Он анчада ла сени мактап, «Жараш, керсү, иштен-кей, жакшы кылык-жаңдуу бала» — деди... Менле кожо иштеп турган најым Эрес-Оолго сен, Караш, жуук төрөгөн болуп турганыңды да айдарга ундыбаган. Мен туура база бердим. Анайдарда, энем ачынган: «Көрсөң кандый... Энезинин сөзүн укпаса турганын!..»

Мен төжөгиме жаттым. Же уйкум келбей турган. Энемнин мактаган балазы санаамнан чыкпай, жанымда тургандый болгон. «Ол баланын жаткан жерин билген болзом, тургуза ла ого барар эдим» деп сананып тургам. Же андый да болзо, табынча уйуктап калдым. Эртезинде орой ойгондым. Ол күн мен экинчи сменада иштеер учурлу болгом. Чала-была ажанып алала, сени бедреп бардым. Же жагыскан эмес, најым Эрес-Оолло экү. Сен үүрө-желелеринге кожо жаңы тудулган туранын ичинде иштенип турган. Бажыңа тартынып алган чоокыр пладыннын алдынан жараш, чала эмеш той-балкашка уймалган кара чачын көрүнип турды. Бис эзен сураарыста, сен кайа көрүп, бажыңла кекип,

каруунды жандырала, стенеге дранка кадап, маскангла токылдада бердин. Ол токылдажың томыртканың агаш чокиганына түңей угулды. Бис слердинҗаныгарда узак турганыс.

Најым Байрымаа эјекле куучындажып турган. Мен дезе олордын куучынына киришпей, көзимди сенег албай тургам. Чырайыңды јазап көрүп алар күүндү болгом. Је сен иштеп, мен јаар көрбөй турган. Оноң најым јаар көрүп, сурадың: «Бу сен турган јеринҗнең не айрылбай туруң, Эрес-Оол? Нөкөрин де база... Ол нениң учун, төңөш чилеп, кыймыктанбай, эки-јангыс сөс тө айтпай туру?»

Эрес-Оол тапкыр уул эди.

— Эрмеки эмеш сананып айдар керек — деди. — Ол төңөш эмес, кижии. Сениле таныжарга келди.

Уўре-јелелеринҗ каткырыжа берди. Сен де мен јаар кылчас эдип көрөлө, каткырдың.

Најым нениң күүн-санаамды чыгара айдар деп сананбадым. Коркышту уйалала, качтым. Је сениң каткың, мени ајарып көргөнин санаама сүрекей терек өткөн. Мен кенетийин сүүне бердим, јүрегимниң өзөгине жарык күнниң оды камылгандый болды.

Энем јастырбады. Ол сен керегинде чын айткан. Онынҗ учун ого быйан болзың! Кару энем су-кадык јүрзин, көп јаш јажазың!.. Је оноң ары не болгонын јартап чийбезем де, кем јок деп бодойдым. Нениң учун дезе сен ончозын бойың билеринҗ, Караш.

Э, арай ла ундыбадым. Көөркийининҗ кара көзин мактап кожондогон уул керегинде мен баштапкы письмодо чийген эдим. Ол уулла мен таныжып алдым. Онынҗ ады Сазыа. Анайып, бой-бойысла эмештен таныжып јадыс. Бистинҗ ортобыста кандый кижии јок деер. Комбайнерлер, шоферлор, јылкычылар, чабандар, строительдер, связисттер де бар. Художественный самодеятельностьто турушкандары да табынча јарталып келет: баянисттер, гитаристтер, бийчилер... Национальность јанынаң көрзө, бисте орус, украин, тува, хакас, татар ла оноң до өскө укту уулдар бар. Олор бой-бойлорыла табынча таныжып, ачык-јарык санаалу, килеңкей карындаштар болуп бардылар. Бистинҗ көпнациональный Советский Черүниң билези кандый јакшынак улустан турганын бу күндерде анчада ла јарт билдим.

Эмди Абакан керегинде айдайын. Ол јангы, јараш город. Бис темир јолды јилбиркеп көрдис. Паровозтор калју кара букалардый бышкырып, бустап, ары-бери өткилеп турды. Оноң, байла, кайдаң да ырактан база бир паровоз вагондор ээчидип алган келди. Вагондорын тоолоп көрзөбис, он алты эмтир. «Бу мындый поезд канча тонна кош экелди не? — деп јилбиркедис. — Онынҗ кожын тартып экелерге канча бука керек болор эди?» Озүм — кайкамчылу неме! Бистинҗ Тувада темир јол бар болгон болзо, сүрекей јакшы болор эди деп айдыштыс. Келер өйдө ол темир јол эдилзе, байла, Улуг-Хем (Енисей) сууны

жараттай барала, Кемчиктин ичиле өдөр. Оны Саян тайгаларды ажыра өткүрерге сүреен күч. Же жадын-жүрүм мынак да ары амыр-энчү болзо, темир жол жазаары удабай башталар. Кижини нени де эдип алар аргалу. Чын ба, Караш?

Письмоны оноң ары улалтпай токтодор күүним жок. Же канайдар? Эмди тургуза чийиш токтогой. Жаңыс ла мындый сөстөр кожойын: сүүген кижиден ырап барарга күч, коркышту күч! Же ой өтсө, бис — солдаттар — жанып келерис.

Калганчы күндерде жылбүлү солундар болды. Же кече энирде бис туранын жанына жуулжала, тува кожондор кожондогонус. Менин жаңы найым Саага сүрекей жакшы уул. Ол бистин кожонгуска жөмбөй баянла ойноп турган. Ончо солдаттар да, офицерлер де бисти жылбиркеп уккулады. Бистин ортобыста бир уул, Саша Салдам-Оол, кожондобой турарда, капитан жаратпады.

Капитан, жинт кижин, одус жашка жеткелек болгодой. Бис оны: «Уредүлү, культурный офицер» — деп айдыжадыс. Ол бисти мактап, көкидип ийерде, бис «Тревожная молодость» деген орус кожонды жиркиредип ийгенис. Эбиреде турган ончо солдаттар да, капитан да биске жөмөжип, кожондой бердилер... Кожон — кайкамчылу неме. Ол тармачыдый, кижини кунукчылду санааларынаң айрып, сүүндирип ийетен.

Эх, Караш, менин жүрегимде не болуп турганын билген болзон!.. Таң чолмондый көзиг менен айрылбайт. Кару, жалакай сүр-кеберин кезек те ойгө санаамнаң чыкпай жүрет.

Түнде жакшы уйуктап болбодым. Сени эске алыңамда, уйкум та кайдаар да учуп барала, ойто келерге менгебей тургандый. Мен эң баштап сенин жаражыңды чике журап айткадый сөстөр табарга кичеенгем. Же ол кичеемелим темей болды, керектү сөстөр табылбады. Жараш сөстөр айдып билбезим. Кезикте сени канайда сүүп турганымды айдарга жарагадый сөстөр табылза да, оморды менен озо үлгерчилер айдып койгон деп билеле, өскө сөстөрдик табарга албаданып турадым. «Сенин чачарларын — кызыл-марал», «Көзиг—Таң чолмондый», «Бастыра бойың коо кайынаштый» — деп ле сүр кеберинди өскө дө жараш немелерле тундештирип көргөм. Же оноң артык айдып болбой салала, бойыма чуулданадым. Төжөгимде уйку жок жадып, нени сананбадым деер. Кижинин санаазы неден де түрген. Ол жердин шарын айландыра учуп өдөлө, космоско чыгып, бастыра телекейди эбирип келет. Атомный жуу да керегинде санангам. Ол башталган болзо, кижиликке ума жок королто, коркышту жаан бускалаң, кыйын-шыра жетирер эди. Бу керекти терен шүүп турала, Советский Союзтын амыр-энчү политиказы, оның атомный жуу-жөпселдерди жоголторы ла черүлерди астадары учун тартыжузы кандый жаан учурлу болуп турганын анча да ла жарт онгодоым.

Чын айтса, мен уулчак эмезим, жажым он тогустан ажа берди. Те-
нек уулчак болгон болзом, мени черүге алгылабас эди... Акыр, мен ба-
за нени де айдарга санангам. Э, керек мындай. Мен бичиктер кычы-
рарын коркышту сүүп турадым. Сен, Караш, ол керегинде жакшы би-
леринг. Чындап та, кижн жүзүн-башка кинокартиналар жорор, түмен
книгалар, журналдар ла газеттер кычырар аргалу болуп турганы кан-
дый жакшы. Кино до, бичиктер де кижинин билгири элбедип, терен-
жидип жат. Мен мактанбазым, Караш. Же жуу ла амыр-энчү керегинде
сурактарды эмди алдындагызынан артык ондоор боло бердим деп,
жакырбай айдып турум.

Кандый да болзо, учы-учында уйуктап калдым. Кайкамчылу түш
түжөндим. Кыскарта айдып берейин. Түш жеримде ончо солдаттарла
кожо стройго турдым. Көрсөм, айландыра кызыл маанылар элбирежет,
жүзүн-жүүр транспаранттар, тоозы жок улустын жүстери, башка-башка
ондү кийимдери чоокырланат, оркестрдин ойногон музыказы жыгы-
райт. Онон кенетийин бу ла мында, алдымда, кызыл бөскө ак буква-
ларла чийилген сөстөр көрүнүп келди. «Кижн кижиге нәйи, нөкөр лө
карындаш» деп кычырып турганчам, радио куучундай берди: «Угугар,
угугар, улустар! Бастыра ороондордын башкарулары жуу-жепселдү ийде-
күчтерди текши жоголторы керегинде жөптөжүге кол салгылады. Бу күн-
нен ала бастыра жердин үстинде үргүлжиге амыр-энчү тургузылат...
Үргүлжиге тургузылган амыр энчү эзендик болзын!» Бис, солдаттар, бу
жетируни уккан бойынча «ура» кыйгырыжа бердис. Айландыра турган
түмен албаты да бойынын канча мун үндерин бистинг үндериске
жөмөди.

Бастыра телекейдин албатылары амыр-энчүге жаш балдардый сүүн-
гилеп турат. Онон көрсөм, та канайып та жаан тайганын бажына чыгып
алган турус. «Бу не тайга? — деп кайкап турум. — Саян, Кавказ айса
Эльбрус па?» Же ненин де учун тайганын сүүри бажы бастыра телекей-
дин мөңкү сүмери деп билдирет. Бого чыгып алган улус дөзе үргүлжиге
амыр-энчүни төзөгөндөргө учурлаган алтын памятниктер тургузар күүн-
дү. Мениле коштой бистинг солдаттар тургулайт. Же олардын ийинде-
ринде погондор жок немедий... Бистинг сүүген көөркийлерис база мында
ок. Олор ак халаттар кийип алган тургулайт. Сен де, Караш, менин жа-
нымда. «Бу слер бого не керектү келдигер? Мында мөңкү, тош, кор-
кышту соок ине — деп айдадыс. — Барыгар мынан, бис удабай слер-
ге келерис». Сен де, үүре-желелеринг де сөзисти укпай, «Жок, барба-
зыс, бис врачтар — деп айдып жадаар. — Жуу башталар коркыду бар
болгон өйдө слер, солдаттар, су-кадыгаарга килебей, бистинг амыр-энчү
ижисти, үредүбисти корыганаар. Эмди дөзе бис — врачтар — слер-
динг су-кадыгаарды орныктырып, өңжидерге келдис».

Кайкамчылу түш. Же ол түш эмес, чын болгон болзо, кандый жакшы
болор эди, а! Чындап та, андый ырысту ой келгей не? Келер. Оны жуук-

тадары учун ак-чек санаалу улус тартыжат. Ол јакшынак ой тың ыраак эмес. Ол келбей калбас.

Бойының көөркийин узак көрбөй жүрген кижі кандый санааларга алдырбайтан деер! Откөн түнде мени уйуктатпай турган санааларым керегинде сеге јетирип турум, Караш. Ненин учун дезе бис сениле экү письмоложып, бой-бойыстан кандый да немени јажырбай чийерис деп јөптөшкөн эдис.

База мындый немени айдып берейин. Бис эртен тура бистин јердин тува ла орус уулдарыла, черүден јанып брааткан солдаттарла тушташканыс. Олор сүрекей оморкоп, сүүнгилеп јат. А сүүнгилебей база. Браак јерден бойының төрөл јуртына јанып бараткан кижі качан да андый. Ат та бойының јерине барып јада, омок-јимек киштеп туратан јок по. Кеткин куштарды да алза, андый. Јаскыда уяларына учуп келгенде, сүүнчилү кожондошкылап јүрет. Ол уулдар дезе черүде туруп божойло, айылдарына јангылап јат. Јанала, бойлорының сүүген иштерин бүдүрер, ада-энелериле, кару көөркийлериле туштажып, кожо јүрер. Канайып сүүнбес!

Черүден јанып брааткан уулдарды мен сүрекей јарадып көрдим. Черүге јангы ла келген бистерден сыраңгай башка. Бүдүштери су ла военный: кеберлери јараш, кенкил, базыды чеп-чек, кийими јуунак, куучындары чокым, јарт. Ол уулдар јанбаган болзо, мен, байла, көзимди олордон албай јүрер эдим. Чикезин айтса, мен олорго күйүнип тургам. Эх, мен ол уулдардынг тоозында болгон болзом, эмди јанып барадар эдим. Је алдырбас. Черүде туруп божойло, мен де нөкөрлөримле кожо јанып келерим. Ол тушта бис сениле экү туштажала, качан да айрылышпай јүрерис. Чын ба, кара көстү көөркийим?

Јакшы болзын!

Сенин О. Сөгөл-Оолын.

Лопе де Вега

СУМЕЛУ КЫСТЫҢ СУУЖИ

[Уч ойынду лирикалык комедия]

[Оног арыгызы. Бажы «Торко јей», «Алтын күс» деп јуунтыларда]

XVII КӨРГҮЗҮ

(Белиса, Фениса, Капитан, Фульминато)

Фениса

Јок, меге бир де ачу эмес, энем.

Капитан
Андый эмей а!

Фениса
Менин уулым жүре берген бе?

Капитан
Слердинг уулаар жүре берген.

Фениса
Кандый ачу!

Белиса
Ойто келзин бе! Ой, улус! Беатриса, капитан!

Фениса
Кудай дезенг база, же кем жок, жандырбагар.

Капитан
Ол бир тенек алдас уулымнын учун
Слер жыгылганаар. Ол онын учун
Ойто бу өйдөгү ала
Айлына да кирбес. Бого до келбес.

Белиса
Сеньор, слер уулыгарды ас сүүйдигер.
Сүриле, кылыгыла ол кандый жараш уул.
Жартын айдайын, жарады ол меге:
Бир жирме жыл озо болгон болзо,
Бир де аланзыбай ого барар да эдим.

Фениса (туура)
Эмди де орой эмес ле болбой.

Капитан
Аа, айдарда, ол слерге жараган туру не.

Фениса
Сеньор, слерге мен эмди
Сан башка солун айдарга турум.

Белиса
Капитан, жаман сананбагар, ырайын.

Капитан (туура)
Канай мен күнүркейдим эмеш!

Фениса (Белисага, араай)
Мен байа капитаннын бир
Меге сыйлаган чүмелдерин тоологон

Чаазын керегинде айттым не.
Ол список эмес болгон.

Белиса
Оңдобой турум. Андый болзо не?

Фениса
Ол Люсиндонын самара бичиги.

Белиса
Ол нени бичип јат?

Фениса
Оны кычырзаар, каткыга талараар.

Белиса
Опсыркабай, түрген айт. Соныркайдым.

Фениса
Ол слерле кожо салымын бириктирер
Күүндү деп анда бичип јат.

Белиса
Кемле? Кемле?

Фениса
Слер ле.

Белиса
Мени ле бе? Чын эмеш пе?

Фениса
Чын эмей база.
Ол бичип јат: слердин јаан јажыгар,
Је анчада ла төбигер ле керсү болгоныгар
Ого кару деп. Ол слерди адазы
Мени сүүгенинен артык јараткан эмтир.
Је озо ло баштап эки туранын
Ончо јөөжөзи эки башка барбай
Бириксе, балдарыс кийнинде бай болор дийт.
Ол слерди тын сурап јаткан неме:
Адазы оны Лиссабон дөөн ийип јат.
Оны токтодып салзын деп. Анан башка
Анда јүрүп, ол слерге санааркап,
Тын кунугар, кыйналар деп јетирет.

Белиса
Чындап айткажын, кызым,
Меге ол сеге јараган адазыдый

Кижиле барар керек ине.
Мен оны сүреен тооп, кайкайдым:
Кандый ол төп, керсү! Сыны кандый коо!

Фениса

Андый болзо, Люсиндоны канайдатан?

Белиса

Канай канайдатан?

Фениса

Адазы оны сүрүп жат: аргадаар керек.

Белиса

Адазы сүрүп жаткан ба? А кудай ла де, не болор?
Айт ого: энгирде кирзе, меге келзин деп.

Фениса

А эмди бис экүни жангыскан артырыгар.

Белиса (туура)

Айланбай бардым Люсиндонын сөстөринег.
Акыр. Бу вуальды кыскартпайынча, арай узун ошкош.
Ах, Люсиндо, чын мен сеге кару болзом,
Акту бойын куру калбазын — ырысту болорын.

(Барат)

хviii кыргызу

Капитан, Фениса

Капитан

Карын, Белиса бис экүни
Канайда жангыскан артырды — каткымчылу.
Кайда, колдорыгар беригер,
Айланайын, мактулу Фенисам.

Фениса

Канайып турыгар слер!
Слер эм тургуза өгөөним эмезеер не.

Капитан

Сөстөгөн кижиге эмес — нажыгар сурайт.
Күнүркөш көксимди өртөп жат менин.

Фениса

Керечи улус жогынан меге эп жок...

Капитан

Керечилер — эбиреде миллион!
Күнүркешле күйүп турум! Ол эң чын керечим!

Фениса

Сеньор, слер Люсиндого күнүркеп турганаар
Чын, жолду. Мында алаңзыры жок.

Капитан

Ол кулугур ойто ло истейт пе?

Фениса

Андый эмей база!

Капитан

Тыркыража бердим, ачынганымнан!

Фениса

Откөн түнде база ла
Табыш угулган көзнөк ажыра.
Карануй деп немени!.. Коркыганым коркыш.
Кенерте тура жүгүреле,
Жүк арайдаң платьемди таап,
Көзнөк төөн болзом... Кудай дезен база!
Бу слер канайда бердеер?

Капитан

Калжу, кулугур, тенек таңмага
Кородогонимнан не ол, Фениса.

Фениса

Көзнөк төөн жүгүрип барала, көрзөм,
Көлчинди оны... Ол ло ине:
Ойто ло очередной самара, кат-бичик жадыры.

Капитан

Кандый эмеш! Калжу таңма! Кандый уят!
Канайдайын, кандый кыйын берейин!
Каарылып турум ошкош кородолыма.

Фениса

Огы жок тың өкпөрибегер слер.
Канай турыгар! Токунагар. Тудунаар.

Капитан

А ол кайткан, уят жок таңма!
Тургуза табар, кату жаргылаар, бурулаар!

(Жүре берет).

ХІХ КӨРГҮЗҮ

Фениса жагыскан

Фениса

Кайран Люсиндого карууны канайда
Алатанын айдып бердим ошкош.
Эңирде ол жерге салып койорго
Эмди барып самараны бичиир
Энемле мен нени жөптөшкөним
Эрке Люсиндого жетирер керек:
Ол энемди мекелеерге амадазын,
Бу төгүнди кичинек бүдүрзе,
Сүрдүрүдөн быжу айрылар эди.
Яш туштаң ала энем жагыскан.
Jарт, мындый жүрүм
Jүрегин онын жиген.
Jайнайдым, энем Люсиндоны аргадазын,
Jаба болбозом оныла — мен өлөрим.

XX КӨРГҮЗҮ

Эрнандо, Люсиндо

Эрнандо

Бу тен чын болды эмеш пе?

Люсиндо

Ээ, көөркий, сен көргөн болзон,
Эңчейеле, Фенисанын алдына турганымды.
Эмеш каткырып алар эдин а.

Эрнандо

Эмеш эмес, талып, меч бар тўжер эдим.

Люсиндо

Кандый анда каткы! Карын килеер эдин.
Кайда, уккан бедин: канайда Тантал-баатыр
Кармай алып, бийик агашта жиилекке жетпей
Кыйналып торологон. Анайда мен де
Чечектий эриндерге чөйилип жедалбай,
Чинеем чыгып, муңканган инем.

Эрнандо

А слерге кол окшогоны ас болгон бо, сеньор?

Люсиндо

Менин сүүжим — коскорылып чыккан вулкан.
Кёбөркийимнинг колына тийеримде,
Кёбөрб там ары јүүле бергемдй.
Кёзимле эриндарин коруп турган.
Ја эрдимле једип болбогом
Эрјинедй чечектерге,
Эт-јүрегимнинг суузынын кандырарга
Ја бот бу ла бажогон... Онон...
Онон мени сүрүп ийген адам...

Эриндо

Айт, араай! Адагар бараат!

Люсиндо

Барган јолыла тайылзын ла ары.

ХХІ КӨҮҮЗҮ

Олор до капитан

Капитан

Акыр, Люсиндо, адам өдүп јадарда,
Ајарбаачы болдың ба? Не учукпай туруң?

Люсиндо

Мындын болорым озолодо билзем,
Лиссабонго эмес, Японияга да једип,
Бир де кичинеке санааркабас эдим.

Капитан

Канайда мен сөгө эмди бүдөрим?
Канча ла ой өтсө, анча серемјим көптөйт.
Сен Фенисаны не уяттайдың?
Сен билерик не? — ол менин сыргалым деп.

Люсиндо

Акту боңыгар ла айдиртып алала,
Алдына тургустырала, Фенисаның ак колын
Окшозын дөдөөр ине. Айла оның колын
Эрке деп айтканым эп јок болды ба?

Капитан

Байа эрке деп айткан, а эмди устине
Ак деп айдып туруң ба, уялбас кулугур!

Люсиндо

Бу мындый сөскө турбас боркар неме
Слерди кородоткон болзо, кижн кайкаар эмтир.
Кандый кылыгыма калжуурдаар эмди?

Капитан

А кем кече тунде чертме шаараш ажыра
Кёзюбгинин алдына онын самара таштаган!
Оны ончозын меге Фениса бойы айткан
Андый кылык — ол оок текк неме бе?

Люсиндо

Кем? Мен бе?

Капитан

Кем деп? Сен эмей, кей танма!

Люсиндо

Ол самараны ол слерге берзин,
Ол менин колымла бичилген болзо...

Капитан

Оозун жап! Анда ёскё колло бичилген болзо,
Анан коомой болор сего.

Люсиндо (ирнай Эрнандого)

О, кудай дезек! Эрнандо эгчейзек!

Эрнандо

Эгчейдим, синьор.

Люсиндо

Уктын ба, не болгон?

Эрнандо

А јарт эмей аа. Ол слерге самара бичип јат.
Оны шаараштын кийнинен тапсын дейт.

Капитан

Ка, бери ук, Люсиндо, бери улус келип јат.
Сен тилин тут. Мадридте кем де
Мен кижн ал јеткен деп билбес учурлу.

(Онын арыгызы «Бой терек» деп уучтыда.)

ХРОНИКА — 1982

28 февраль — 7 мартта J. Белеков ВЛКСМ-нинг Төс Комитетининг кычыртузыла бойынын чүмдемел сурактары аайынча Москвада болды: иит поэттин жуунтызы 1983 жылда «Молодая гвардия» издательстводо чыгары темдектелген.

11 мартта Туулу Алтайдын бичиичилер организациясында монгол журналисттер — «Унэн» газеттин Москвадагы корреспонденти Ми-шихдорж ла МОНЦАМЭ агентствонун Москвадагы жаантайын иштеер корреспонденти Галданла туштажу өтти. Алтай бичиичилер А. Адаров, Б. Бедюров, С. Каташ, Э. Палкин, J. Белеков, К. Төлөсов монгол айыл-чыларга бойлорынын чүмдемел ижи-тожы, эмдиги алтай литературанын өзүми ле удабастан Москвада эн баштап өдөтөн алтай литература Күндерине белетениш керегинде куучындап бердилер.

24—30 мартта алтай литературанын Күндери Москвада өтти. Анда турушкан бичиичилер: А. Адаров, Б. Бедюров, С. Каташ, Б. Укачин, П. Самык, Т. Шинжин, J. Каинчин, J. Белеков, Б. Самыков.

3 майда Горно-Алтайскта Вьетнамнын информация агентствозынын Москвадагы информация бөлүгинин башлыгы Ле Ман Бинь болуп, мында бистин городтын интеллигенциязыла, алтай бичиичилерле тушташты. Ялу нажылык туштажуда Вьетнам керегинде сөсти А. Адаров, С. Каташ, Б. Бедюров, И. Шодоев айтылар. Вьетнам журналистти партия крайкомынын каруулу ишчизи Н. Х. Скрипник баштап жүрди.

4—9 апрельде J. Белеков Ташкентте грампластинкалар чыгарар Ташмухаммедов адынын заводында болуп, анда областьтын юбилейине кереестей чыгаратан 8 пластинканын аайын чокымдап жарташкан. J. Белеков — бу пластинкалардын редакторы ла кадарындагы кире сөстөрдин авторы.

4—19 апрельде Б. Бедюров Переделкинодо бичиичилер иштенер Турада болды. Мында жадып, ол эзенде Москвада орус тилле чыгатан «Возраст воли» деген үлгерлик жуунтызын белетеди.

26 майда — 15 июньде Москвадан чүмдемел командировкала орус-тап бичип турган татар укту поэт Р. Бухараев жүрди. Ол бистинг бичиичилерле чүмдемел колбулар тургузып, олорды орус тилге көчүрер амадулу.

11—21 июньде Алма-Атадан поэт Саттар Сейтхазин айылдап жүрген. Бу жорык онынг биске төртинчи келижи болор. Азий Горно Алтайскта онын «Кызыл генерал» деп үлгерлик жуунтызы алтай тилге Паслей Самыктын көчүргениле чыккан. С. Сейтхазин Алтын-Көлдө, Оңдой аймакта жорыктады.

1—15 июльда РСФСР дин чүмдемел командировказыла Б. Бедюров бисле коштой жаткан Тува АССР-де болды.

15—16 июльда Горно-Алтайскта венгр айылчы — «Орсаг — вилаг» («Ороон ло телекей») деп ай сайын 4 катап чыгып турган кееркемел-журукту журналдын баш редакторы Хайнал Корнель болды. Ол журналда Алтай ла бистинг албаты керегинде, мадьяр калыктын бистерле жебрендик тазылдарын бедреп табыжары аайынча бичиирге келген. Оны бу жорыкта тилмеш болуп АПН-да социалистический ороондордун Төс Редакциязынын ВАР—ГДР аайынча бириктирилген бөлүгининг аялдуучызы Рудольф Михайлович Кобель баштап жүрди.

19—25 июльда Алтайда совет литературанын Күндери өткүрилди. Бу Күндерде Москванын, Ленинградтын ла ончо республикалардын (Орто Азиядан башка), көп областтардын бичиичилери турушкылады, СССР-дын бичиичилер Бирлигининг качызы О. Н. Шестинский делегацияны башкарган. Онын ок баштаганыла бир бөлүк бичиичилер, ол тоодо Литвачын бичиичилер бирлигининг башкараачызы, поэт А. М. Малдонис, хакас бичиичилер организациязынын каруулу качызы М. Е. Кильчичаков, шинжүчи-алтаист бичиичи Р. Г. Фиш, азербайджан поэт Ф. Садыг, «Литературная газетанын» агылу корреспонденти А. Я. Ласкина, Литинституттын ишчизи, «Огонек» журналдын адынан фотокорреспондент И. К. Чирков Туулу Алтайда болдылар. Бичиичи айылчылар Майма, Шебалин, Оңдой ло Кан-Оозы аймактардын ишкүчиле жаткандарыла туштажулар өткүрип, бистинг жерибисле таныштылар. Олорло кожо Туулу Алтайла жорыкта А. Адаров, Б. Бедюров, А. Калкин, Э. Палкин, П. Самык, Б. Укачин жүрдилер.

Туулу Алтайдын национальннй драма театрында наыйлыктын үлгерлик энгри өткөн, айылчыларла кожо мында бистинг поэттер турушкан, алтай кай жагыраган. Энгриди КПСС-тин обкомынын качызы Б. К. Алушкин башкарды. Келген делегацияла обкомдогы туштажулу эрмек-куучынды КПСС-тин обкомынын качызы Ю. С. Знаменский, облизполкомнын председатели М. В. Карамзев өткүрген.

28 июльде — 8 августта Казахстаннын кереестер корыыр, республикан Обществозынын жорыгыла бисте Алма-Атадан база катап

философия наукалар кандидады, литература шинжүчи Рустем Джан-гужин жайалталу казах темир-терс, кулжа-чололу эдимдер кеелеер ус, СССР-дин журукчылар Бирлигинин члени Даркембай Чокпар-улыла ко жо жүрдилер.

26 августта — 10 сентябрьда Туулу Алтайда кыргыз бичиичилер — Кенеш Джусупов ло Кубатбек Джусубалиев жүргүледи.

2 сентябрьда Горно-Алтайскта өскө ороондордын корреспонденттери — Болгариянын Албаты Республикасынын, Германиянын Демократический Республикасынын, Кореянын Албаты Демократический Республикасынын, Польшанын Албаты Республикасынын, Чехословакиянын Социалистический Республикасынын ла онойдо ок Күнбадыш Берлин ле Финляндиянын коммунисттик пресказынын ишчилериле пресс-конференция өтти. СССР-дин өскө ороондор керектери аайынча Министерстводо аккредитация алган журналисттердин алдына Туулу Алтайдын бичиичилери А. Адаров, Б. Бедюров, С. Каташ, Г. Кондаков ло Э. Палкин куучындап, ологро бистин бичиичилер организациязы эмдиги алтай литературанын жедимдери ле өзүмдик сурактары, бистин интернациональный колбуларыс ла история, фольклор керегинде лаптай айдып бергендер.

Август — сентябрь айлардын тапташкан күндеринде критик, литература ла фольклор шинжүчи С. С. Каташ РСФСР-дин чүмдемел командировказыла Алма Атада, Ташкентте ижи аайынча болды.

5—12 сентябрьда Львовто иит поэзиянын Бастырасоюзтык фестивали өтти. Онын ижин СССР-дин бичиичилер Бирлиги башкартузынын качызы, поэт О. Н. Шестинский башкарган. ВЛКСМ-нин Төс Комитеди ле СССР-дин бичиичилер Бирлиги башкартузынын кычырганыла фестивалда бистин жерлежис Литинституттын 2-чи курсынын студенти Анчы Самунов турушты.

20—22 сентябрьда Фрунзеде Азия — Африка элдеринин иит бичиичилеринин 4-чи Туштажузы өткүрилди. Совет делегациянын тоозында Туштажуда Лыман Белеков болгон.

23—27 сентябрьда Киевте украин литература көчүрөөчилеринин конференциязы өткүрилди. Конференцияга бистен Б. Укачин кычырылды. Ол бойынын ойинде Т. Шевченконун үлгөрлерин, эмдиги украин поэттердин чүмдегенин алтай тилге көчүргөн.

27—30 сентябрьда КПСС-тин Төс Комитединин жөбиле Башкир АССР-де Туулу Алтай автоном областьтын литература ла кееркедим Күндери өткүрилди. Туулу Алтайдын 150 кижиден турган делегациязын (ол тоодо бичиичилер, журукчылар, драмтеатрдын артисттери, «Чуй» ансамблдын, КЭБ-тин ишчилери, Караголдун, Коротынын, Куладынын комысчылар, шоорчылар ансамбли, Кан-Оозы аймактын бийчилери) облысполкомнын председателинин заместители К. Д. Сакитова башкарган.

Бу Күндер карындаштык Башкирияда бийик кбдүрингиде јаан једимдү өтті.

Бичиичилердег Башкортостанда А. Адаров, Б. Бедюров, Ј. Каинчин, С. Каташ, Э. Палкин, П. Самык, Б. Укачин, Т. Шинжин ле јиит литераторлор Ј. Белеков, Јергелей Маскина туруштылар.

10—17 октябрьда СССР-дин төзөлгөн 60 жылдыгына уткый өткөн Совет литература Күндеринде Туулу Алтайдан Б. Бедюров турушты. Бу Күндерде турушканы учун ол делегациянын өскө члендери тоозында Литва ССР-дин Верховный Советинин Президиумынын Мактулу грамотазыла кайралдалды.

25—30 октябрьда Туулу Алтайда совет — монгол бичиичилердин најылык туштажузы эг башкы өткүрилди. Туштажуны СССР-дин бичиичилер Бирлигинин Иностраный комиссиязы ла Туулу Алтайдын бичиичилер организациязы белетеген. Туулу Алтайга келген монгол бичиичилик делегация мындый улустан турган: поэт Д. Н. Ямаа (делегациянын башкараачызы), јарлу монгол прозаик, поэт Б. Бааст, поэт Н. Очирбат ла «Унэн» газеттин Баян-Ульгий аайынча корреспонденти Силам база келген.

26 октябрьда КПСС-тин обкомында монгол бичиичилерле туштажу өткөн, айылчыларла КПСС тинг обкомынын качылары Ю. С. Знаменский ле Б. К. Алушкин тушташкан. Бу ок күн Горно-Алтайскта СССР-дин 60 жылдыгына уткый «Калыктар најылыгы — литературалар најылыгы» деген бажалыкла совет-монгол бичиичилердин конференциязы өтті.

11 ноябрьда Горно-Алтайскта «Советская культура» газеттин јорыгыла Барнаулда крайдын наадай театрынын ижиле колбой Москва-нын театр критиги, поэтесса Б. Л. Клещенко болды.

Б. Найман

ТУУЛУ АЛТАЙ ЛА АЛТАЙ ЛИТЕРАТУРА КЕРЕГИНДЕ БИЧИГИЛЕЙТ

Өткөн 1982 жыл СССР-дин ле Туулу Алтайдын албаты-јонына сүүнчилү ле јаан једимдү жыл болгон. Алтан жылдыкка учурлай КПСС-тин Горно-Алтайский обкомынын бюрозынын, СССР-дин ле РСФСР-дин бичиичилеринин секретариадынын правлениезинин јөптөри аайынча алтай литературанын күндери бистинг орооннын төс города Москвада өтті. СССР-дин бичиичилеринин правлениезинин баштапкы качызы нөк. Марков Г. М. мынайда айткан: «Алтай литературанын күндери Москвада өдүп јатканы — алтай бичиичилердин бүгүнгү күнде эг ле бийик байрамы. Алтай албатынын литературазы ла искусствозы бойынын өткөн кыска алтан жылдыгына јаан једимдү өскөн».

Июль айда «Советский литератураның күндери» Алтайда өткөн. Онын кийинде сентябрь айда алтай литератураның ла искусствонун күндери карындаштык Башкирияда өткөн.

Өрөги өткөн байрам-туштажулар керегинде Бичиичилердин Союзынын правлениезинин качызы Олег Шестинский мынайда айткан: «Бу туштажулар жаңыс ла Туулу Алтайдын албаты-жонына эмес, бастыра орооннын культура ла искусствозынын жаан једимдү байрамы. Москванын эл-јоны орус тилге көчүрилген үлгерлерди, кожондорды, эң ле кайкамчылу дегени — алтай албатынын јебрен кай-чөрчөктөрин јилбиркеп уктылар».

Бу өрөги айдылган байрамдарга учурлай көп бичиктер ле статьялар јарлалган.

Бистин областын 60 јылдыгына учурлалып чыккан «Сибирские огни» (1982, 5 №) журналда алтай литература ла искусство керегинде айдылат. Бу журнал КПСС-тин обкомынын баштапкы качызы нок. Ю. С. Знаменскийдин «В семье единой» деп статьязыла ачылат. Статьяда Туулу Алтайдын 60 јылдын туркунына јеткен једими ле алтай литературанын өзүп јаранганы темдектелет.

Мында ок А. Адаровтын, Б. Бедюровтын, Ј. Белековтын, Л. Кокышевтин, С. Суразаковтын, Э. Палкиннин, Ш. Шатиновтын, Т. Шинжинин, Б. Укачиннин үлгерлери ле Ј. Каинчиннин «Крик с вершины» деп А. Ктайник көчүрген повези јарлалган.

Бу ок журналда А. Ередеевтин «Зарница» деп үлгерлик јуунтызын Г. Богданова шингейт. Оныла коштой Г. Кондаковтын «Иван Ерошин» деп бичиги керегинде Б. Попов ло Р. Палкинанын «Роман в литературах народов Южной Сибири» деп бичиги керегинде М. Бушueva бичигилейт.

«Критика. Литературоведение» деп рубрикада В. Дементьев «Плამя поэзии Алтая» деп жаан статьязында А. Адаровтын, Б. Бедюровтын, Л. Кокышевтин, Б. Укачиннин ле өскө дө поэттердин творчестволоры ажыра алтай поэзия керегинде чоқымду јарт айдат.

Москвада «Знание» деп издательство литературага учурлалган «Новое в жизни, науке, технике» деген серияны (1982, 11 №) «Держатели огня» деп адап чыгарган. Бу номерге В. Дементьевтин статьялары кирген. Ол «Через меня проходит время» деп статьязында алтай поэзиянын өзүмин темдектейт.

Татьяна Очирова «Москва» (1982, 9 №) журналда чыккан «Мы кочевников племия» деп статьязында алтай поэттердин творчествозы керегинде бичийт.

Өткөн јылда Л. В. Кокышевтин «Женщины» деп бичиги Новосибирск городто чыккан. Бу бичиктин баштагы статьязын «Первый романист Горного Алтая» деп адап А. Л. Коптелов бичиген.

1981 јылда Красноярскта К. Антошиннин «У истоков жизни» деп

бичиги чыккан. Бу бичик Хакасиянын, Туванын ла Туулу Алтайдын литератураларын шиндеген статьялардан туруп јат. Бу бичикке кирген «В поисках правды» деп бөлүгинде Л. В. Кокышевтин «Туба» деп жуунтызы шинделет, Ј. Каинчининг творчествозы керегинде «Накануне подъема» деп статьясында айдылат.

Туулу Алтайдын история, тил ле литература аайынча научный шин-жү өткүрер институттын научный ишчизи К. Укачинанын «Алтайские загадки» деп жуунтызы керегинде Э. Падерина «Сибирские огни» (1982, 9 №) журналда бичиит. Бу ок статья «Вечерний Новосибирск» (1982, 30 март) деп газетте јарлалган.

Москвада «Художественная литература» деп издательство СССР-дин 60 жылдыгына учурлап 6 сериядан турган бичиктер кепке базып чыгарган. Баштапкы үч томы «Рассказы советских писателей» депададган, арткандары: «Союз нерушимый», «Песня, ставшая книгой», «Глазами друзей». «Песня, ставшая книгой» деп бичик СССР-дин 46 нациялу албатызынын поэттеринин үлгерлеринен турган. Алтай поэттерден бу бичикке А. Адаровтын, Б. Бедюровтын, Л. Кокышевтин, С. Суразаковтын, Э. Палкиннин, П. Самыковтын, П. Кучияктын, А. Саруеванын ла Б. Укачининг үлгерлери кирген.

Июль айда СССР-дин бичиичилеринин члени, РСФСР-дин културазынын заслуженный ишчизи А. Адаровтын 50 јажы толгонын Туулу Алтайдын элбек общественнозы ла көп тоолу кычыраачылары темдектеп өткүрген. Бу поэтке айткан быян сөстөрин СССР-дин бичиичилеринин секретариадынын правлениези «Литературный газетте» (1982, 25 август) јарлаган.

Бу ок поэттин А. Плитченко көчүрген үлгерлери «Сибирские огни» (1982, 8 №) журналда чыккан.

Ј. Каинчининг Е. Гуцин көчүрген «С того берега» деп повези «Алтай» (1982, 2 №) деп альманахта, Д. Константиновский көчүрген «Над Алтаем луна» деп куучыны «Дружба народов» (1982, 10 №) журналда јарлалгандар.

Бу ок журналда Б. Бедюровтын И. Фояков көчүрген үлгерлери чыккан. Онын «Бис — алтайлар!» деп тогус үлгери «Знамя» (1982, 10 №) журналда јарлалган. Бу үлгерлерди орус тилге И. Фояков ло М. Акчурин көчүрген.

Паслей Самыктын ла Б. Бедюровтын үлгерлери «Гарокс» деп латыш журналда чыкты. Үлгерлерди јарлу латыш поэт М. Чаклайс көчүрген.

Былтыр кыргыз тилге Б. Укачининг «Алтайское эхо» деп үлгерлик жуунтызы Фрунзе городто чыккан. Бу жуунтыга кирген үлгерлерди А. Ашыров ло С. Эралиев көчүрген.

Л. Баштыкова

БАЖАЛЫКТАР

К. Төлөсов. Жуунтылар керегинде сөс	3
Литература наыйлыгы — албатылар наыйлыгы	8
Д. Нымаа. Бистинг јерис улу Б. Укачин көчүрген	—
Н. Очирбат. Кожоннын кеени П. Самык көчүрген	—
К. Жанжунуулы. Туулу Алтайга уткуул Б. Бедюров көчүрген	9
Б. Бааст. Кылгалар амырайт. Кучкаш болгон јараш ойим «Бу тура кандый кеен ле чүмдү јазалган.» Э. Тоюшев көчүрген	10

ПРОЗА

Б. Укачин. Сок јангыс уулы. Калың кардын ортозында	12
--	----

ЛИИТТЕРДИНГ УИДЕРИ

Т. Садалова. «Эбиреде тал-табыш...», «Алтайымда кар ла кар...», «Эртен тан атса...», «Не келдинг сен...», «Бис — өктөм базытту...», «Јодро, Јодро...», «Туманду кышкы түнде...», «Айдышкан...», «Башталганы-учы јок...», «Кажы ла алтамда...», «Чанкыр јолдорлу...», «Сүүш јүре берген...», «Буланат чечеги түшкенче...», «Колы-быстан экү тудуныжып...», «Кажы ла сүүште...», «Күстинг калганчы күни...», «Кере түјине јангыскан...», «Учинчи күн јазаш...»	46
Т. Торбоков. Қайынаш, «Соок. Орой күс. Чарак кар...», Энеме. Түнде чаксыраткан санаалар	52
А. Кышышева. «Бу узун кунукчыл јылдарда...», «Чапкан өлбөтининг кунугыла...», «Адыңды канайда ундып салайын...», «Саң башка адыңла...», «Ырыс бедреп...»	57
Н. Бельчкова. Мөш керегинде куучын	59
Э. Тоюшев. Күүним анда, тууларда	62

КОЧУРИШТЕР

М. Шолохов. Оскө кан. Ј. Каннини көчүрген	67
А. Экзюпери. Улустын јери. Б. Бедюров көчүрген	83
С. Сүрүн-Оол. Јолой бичиген письмо. И. Кочев көчүрген.	97
Лопе де Вега. Сүмелү кыстын сүүжн. П. Самык көчүрген	106

ХРОНИКА — 1982

Б. Найман. Хроника — 1982	115
Л. Баштыкова. Туулу Алтай ла алтай литература керегинде бичигилейт	118

50 акча